

ARCHEOLOGISCHE OPGRAVING T.H.V. OEVER 16 TE ANTWERPEN

EINDVERSLAG

ABO Archeologische Rapporten 2207

Rapport opgemaakt door:

Juli 2022 – mei 2024

Projectnr. intern: 33707

Projectnr. OE:

202B13 (bureauonderzoek)

2022A335 (proefputten)

2022E352 (opgraving)

Kontichsesteenweg 38

B-2630 Aartselaar

COLOFON

Titel

Archeologische opgraving t.h.v. Oever 16 te Antwerpen

Auteur

Griet Beldé, Evelien Dirix, Amke Juchtmans, Ferre O

Projectnummer

- 33707 (intern)
- 2020B13 (Agentschap Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek)
- 2022A335 (Agentschap Onroerend Erfgoed: proefputten)
- 2022E352 (Agentschap Onroerend Erfgoed: opgraving)

Plaats en Datum

Aartselaar, juli 2022 – mei 2024

Reeks en nummer

ABO archeologische rapporten 2207

ISSN 2406-3940

Alle afbeeldingen werden aangeleverd en zijn eigendom van ABO nv tenzij anders aangegeven.

RAPPORTFICHE

Versies		
<i>Versie</i>	<i>Datum</i>	<i>Status</i>
v0	15 mei 2024	Interne draft
v1	30 mei 2024	Externe draft
v2	30 mei 2024	Definitieve versie

Projectteam	
<i>Functie</i>	<i>Naam</i>
Projectleider	Griet Beldé
Business Unit Manager	Glenn De hooghe
Kwaliteitscontrole	Melissa Lamberts
General Director	Patrick Hambach

INHOUD

1	Inleiding.....	11
1.1	Administratieve gegevens	11
1.2	Aanleiding van het onderzoek.....	12
1.3	Archeologische voorkennis.....	13
2	Onderzoeksstrategie opgraving.....	55
2.1	Onderzoeksvragen opgraving.....	55
2.2	Voorziene uitvoering	56
2.3	Werkelijke uitvoeringswijze.....	58
3	Opgravingsresultaten	66
3.1	Fase 1.....	66
3.2	Fase 2A	123
3.3	Fase 2B	137
4	Resultaten van de verwerking van de vondsten en aanvullende gegevens	150
4.1	Bouwhistorisch onderzoek.....	150
4.2	Dierlijk bot	155
4.3	Natuurwetenschappelijk onderzoek	157
5	Besluit.....	160
6	Kwaliteitscontrole en ondertekening	163
7	Bibliografie	164
7.1	Literaire bronnen.....	164
7.2	Archieven.....	165
7.3	Digitale bronnen.....	166

LIJST VAN FIGUREN

Figuur 1: Luchtfoto uit 2019 met aanduiding van het projectgebied. (Reyns, Ferket 2020).....	13
Figuur 2: GRB-kaart (grijswaarden) met aanduiding van het toenmalige onderzoeksgebied en de zones voor verder onderzoek. (Reyns, Ferket 2020).....	14
Figuur 3: Antwerpen na de derde stadsuitbreiding van 1295-1314 (Binnenmans 1990, 68).....	16
Figuur 4: Bedrijvigheid langs de Schelde-oever ter hoogte van de Sint-Jansvliet (ten zuiden van het onderzoeksgebied) met links de Jan Blauwbaardtoren (1886), door J. Linnig (KIK_IRPA Brussel).....	17
Figuur 5: Overzichtskaart Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied (Geoportaal) weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m. (Reyns, Ferket 2020).	18
Figuur 6: Plan van Antwerpen van Duchetti uit 1557-1585 met aanduiding van het onderzoeksgebied (noorden rechts) (Stadsarchief Antwerpen, 12#4109). (Reyns, Ferket 2020).	21
Figuur 7: Plan van Antwerpen van Bononiensis uit 1565 met aanduiding van het onderzoeksgebied (noorden rechts) (Stad Antwerpen, Collectie Museum Plantin-Moretus). (Reyns, Ferket 2020).....	22
Figuur 8: Kaart van Antwerpen door Joris Hoefnagel uit 1598 met aanduiding van het onderzoeksgebied (noorden rechts) (12#5828, Stadsarchief Antwerpen). (Reyns, Ferket 2020).	23
Figuur 9: Kaart van Blaeu uit 1649 met aanduiding van het onderzoeksgebied (noorden rechts) (12#4125, Stadsarchief Antwerpen). (Reyns, Ferket 2020).....	24
Figuur 10: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (Geopunt, 2020). (Reyns, Ferket 2020).....	25
Figuur 11: Detail van het Primitief Kadaster uit 1830-1834 met aanduiding van het onderzoeksgebied. (Reyns, Ferket 2020).	26
Figuur 12: Plan van Losson uit 1846 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#8815). (Reyns, Ferket 2020).....	27
Figuur 13: Plattegrond van Antwerpen door Vuillaume uit 1853-1873. (Reyns, Ferket 2020)...	28
Figuur 14: Plan géométrique parcellaire et de nivellement de la ville d'Anvers et de communes limitrophes uit 1887, met aanduiding van het onderzoeksgebied. (Reyns, Ferket 2020).....	28
Figuur 15: Brandverzekeringskaart van Gervais uit 1898 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#3401). (Reyns, Ferket 2020).....	29
Figuur 16: Zicht op Steegskens vanaf Oever, 1894 (FOTO-OF#7107, Stadsarchief).....	30
Figuur 17: Zicht op de trapgevels in Steegskens vanaf Oever in 1909 (FOTO-GF#73, Stadsarchief).....	30
Figuur 18: Zicht op Steegskens met enkele huizen langs de Kloosterstraat en Oever in 1909 (FOTO-GF#773, Stadsarchief)	31
Figuur 19: In het koffiemoleken, langs Oever 16, 1920 (Antwerpen Koekenstad).....	31
Figuur 20: Zicht op de Sint-Jansvliet in oostelijke richting, 1872 (FOTO-GF#1484, Stadsarchief).....	32
Figuur 21: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied. (Reyns, Ferket 2020).	33
Figuur 22: Luchtfoto uit 1988 met aanduiding van het onderzoeksgebied. (Reyns, Ferket 2020).	33
Figuur 23: Recente luchtfoto (2019) met aanduiding van het projectgebied. (Reyns, Ferket 2020).	34

Figuur 24: Inplanting van de proefputten (blauw), op de bebouwing uit 1830-1834, weergegeven op het GRB (Reyns, Ferket 2020)	35
Figuur 25: Aanduiding locaties van de onderzochte kelders.....	36
Figuur 26: Aanduiding Ruimte 1.....	37
Figuur 27: Aanduiding Ruimte 2.....	37
Figuur 28: Aanduiding Ruimte 3.....	37
Figuur 29: Foto's kelder 1.....	38
Figuur 30: Foto's kelder 2.....	39
Figuur 31: Foto's kelder 3.....	40
Figuur 32: Algemeen inplantingsplan proefputten met aanduiding van de hoogten van het maaiveld en de proefputten, weergegeven op het GRB.....	41
Figuur 33: Detail uit de Grondmechanische kaart van Antwerpen, 15.3.6-Antwerpen centrum met aanduiding van het onderzoeksgebied (rood)	42
Figuur 34: Overzicht proefput 1, vlak 1.....	43
Figuur 35: Overzicht proefput 1, vlak 2.....	43
Figuur 36: Overzicht proefput 2, vlak 1.....	44
Figuur 37: Overzicht proefput 2, vlak 2.....	45
Figuur 38: Overzicht proefput 2, vlak 3.....	45
Figuur 39: Overzicht proefput 2, vlak 4.....	46
Figuur 40: Overzicht proefput 2, vlak 5.....	46
Figuur 41: Overzicht proefput 3, vlak 1.....	47
Figuur 42: Overzicht proefput 3, vlak 2.....	48
Figuur 43: Overzicht proefput 3, vlak 3.....	48
Figuur 44: Overzicht proefput 4, vlak 1.....	49
Figuur 45: Overzicht proefput 4, vlak 2.....	50
Figuur 46: Overzicht proefput 4, vlak 3.....	50
Figuur 47: Overzicht proefput 5, vlak 1.....	51
Figuur 48: Overzicht proefput 5B, vlak 1.....	52
Figuur 49: Overzicht proefput 5B, vlak 2.....	52
Figuur 50: Overzicht proefput 6, vlak 1.....	53
Figuur 51: GRB-kaart met aanduiding van de op te graven zone en vrijgegeven zone (Geopunt / ABO nv, 2022)	54
Figuur 52: Zoneringsplan (Beldé 2022, 11)	57
Figuur 53: Faseringsplan	58
Figuur 54: Werkputtenplan	59
Figuur 55: Toestand van het terrein, fase 2A, met enkele te behouden zuilen en de vloerplaat61	
Figuur 56: Toestand van het terrein, fase 2A, met enkele te behouden zuilen en de vloerplaat61	
Figuur 57: Toestand van het terrein, fase 2A, met enkele te behouden zuilen en de vloerplaat62	
Figuur 58: Toestand van het terrein, fase 2A, talud	62
Figuur 59: Toestand van het terrein, fase 2B, met links een deel van het talud	63
Figuur 60: Toestand van het terrein, fase 2B, met bovenaan de foto het talud	64
Figuur 61: Toestand van het terrein, fase 2B, grondverzakking in de zuidelijke zone (kijkrichting Z)	65
Figuur 62: Plan met aanduiding van profielen ten opzichte van vlak 3 (ABO nv, 2024)	66
Figuur 63: Werkput 1, profiel 3	67
Figuur 64: Werkput 1, Profiel 4	68
Figuur 65: Overzicht werkput 1, vlak 1 (lichtgroene stippellijn), met aanduiding van de hoogten	69

Figuur 66: Overzicht werkput 2, vlak 1, met aanduiding van de hoogten	70
Figuur 67: Zicht op muurwerk in werkput 1, vlak 1	70
Figuur 68: Werkput 1, zicht op vlak 2 en aanleg vlak 1 in zuidoostelijke richting met recenter muurwerk.....	71
Figuur 69: Werkput 1, zicht op vlak 2 vooraan en vlak 1 achteraan	71
Figuur 70: Werkput 2, vlak 1 in oostelijke richting.....	72
Figuur 71: Sporen 57 tot en met 62, 68 en 70, bakstenen riool met overkapping	73
Figuur 72: Overzicht werkput 1, vlak 1.....	73
Figuur 73: Sporen 62A (geel) en 62B (groen), bakstenen muren.....	74
Figuur 74: Trap, spoor 55	74
Figuur 75: Werkput 2, vlak 1, met sporen 91 (bakstenen structuur), 92 (vulling) en 96 (grondspoor)	75
Figuur 76: Spoor 93, detail uitbraakspoor.....	76
Figuur 77: Spoor 94, muur	76
Figuur 78: Spoor 95, overwelfd keldertje.....	77
Figuur 79: Overzicht werkput 1, vlak 2, met aanduiding van de hoogten	78
Figuur 80: Werkput 1, vlak 2, in westelijke richting	78
Figuur 81: Werkput 1, vlak 2, in zuidoostelijke richting	79
Figuur 82: Sporen 1 (rechts, O-W), 4 (boven, N-Z) en 7 (links, O-W) (muren) en sporen 8, 9 en 10.....	80
Figuur 83: Spoor 1 (muur) en spoor 2 (insteek)	80
Figuur 84: Spoor 4 (muur) en spoor 5 (insteek).....	81
Figuur 85: Spoor 7 (muur)	81
Figuur 86: Detail restant boogstructuur in spoor 1.....	82
Figuur 87: Spoor 3, muur	82
Figuur 88: Kan in steengoed uit Langerwehe, 14 ^{de} eeuw, (V:36)	83
Figuur 89: Rand van een kan in grijs aardewerk, 14 ^{de} eeuw (V:47)	83
Figuur 90: Beker op voet in grijs aardewerk, late middeleeuwen (V:47)	83
Figuur 91: Spoor 11 (geel), muur	84
Figuur 92: Vlak 2, met spoor 22A (bakstenen vloer), 23 (muur/vloerrest) , 24 (kalkmortellaag), 25 (gele zavel) en 7 (muur, links).....	85
Figuur 93: Platte daktegelfragmenten uit laag, spoor 28 (V:18)	86
Figuur 94: Spoor 22A, vloer (detail)	86
Figuur 95: Spoor 22B, vloer, met zwarte laag	87
Figuur 96: Spoor 22B, vloer, na verwijdering van de zwarte laag	88
Figuur 97: Werkput 1, vlak 2, overzicht keldermuren en vooraan bakstenen vloer spoor 22B..	89
Figuur 98: Detail muurwerk, sporen 42 (oost), 37 (midden) en 38 (west)	90
Figuur 99: Detail muurwerk, sporen 42 (oost), 37 (midden), 38 (west), en 39 (zuid).....	90
Figuur 100: Aardewerk uit SP36 (VNR 8).....	91
Figuur 101: Deurbeslag uit SP36	92
Figuur 102: Rood en grijs aardewerk uit SP36 (VNR 9)	92
Figuur 103: Grape uit SP36.....	93
Figuur 104: Spoor 41, vulling tussen twee muren (spoor 37 (oost) en spoor 38 (west))	93
Figuur 105: Sporen 87 (muur) en 88 (opvulling)	94
Figuur 106: Kelder, spoornummers 39, 53, 54 (muren), 44 (tongewelf) en 69 (puinvulling)	95
Figuur 107: Overwelfd keldertje (spoor 73) overbouwd door een recente muur (spoor 57).....	96
Figuur 108: Kelder met betonnen vloer (spoor 86), met detail spoor 81 A, B, C, D en spoor 83	97
Figuur 109: Sporen 83 en 84 (links) en 81 (rechts)	98

Figuur 110: Zicht op kelder richting het zuidwesten.....	98
Figuur 111: Overzicht werkput 1, vlak 3.....	99
Figuur 112: Allesporenplan vlak 3 met aanduiding van profielen, coupes en hoogten.....	99
Figuur 113: Werkput 1, vlak 3 in westelijke richting.....	100
Figuur 114: Werkput 1, vlak 3 in zuidelijke richting.....	100
Figuur 115: Spoor 16, kuil.....	101
Figuur 116: Spoor 18, kuil.....	101
Figuur 117: Afvalkuil, spoor 15.....	102
Figuur 118: Aardewerk uit kuil, spoor 15, V:3 en V:52.....	103
Figuur 119: Rand en oor van een grape, V:3.....	103
Figuur 120: Twee randen van kogelpotten in rood en grijs aardewerk, V:53.....	103
Figuur 121: Rand van een kogelpot in grijs aardewerk uit spoor 15, V:53 en 59.....	104
Figuur 122: Rand van een pan in rood aardewerk (V:53) en rood en grijs aardewerk uit spoor 15 (V:59).....	104
Figuur 123: Rand van een pan (V:59).....	104
Figuur 124: Bodem van een kan (V:59).....	104
Figuur 125: Diverse aardewerkvondsten uit het ensemble (V:3).....	105
Figuur 126: Diverse aardewerkvondsten uit het ensemble (V:53).....	106
Figuur 127: Restant van een leren laarsje (V:45).....	107
Figuur 128: Schoenzool met spitse neus 13 x 7 cm (V:45).....	108
Figuur 129: Resten van schoenonderdelen.....	108
Figuur 130: Sporen 19, 20 en 21, lagen.....	109
Figuur 131: Sporen 20 en 21, lagen.....	110
Figuur 132: Spoor 17, houten palen.....	110
Figuur 133: Sporen 26 en 27.....	111
Figuur 134: Coupe op bakstenen put en insteek, spoor 45 en 46.....	112
Figuur 135: Sporen 45 (bakstenen put) en 46 (insteek).....	112
Figuur 136: Overzicht werkput 1, vlak 4.....	113
Figuur 137: Vlak 4, Allesporenplan met aanduiding van hoogte en coupe.....	114
Figuur 138: Werkput 1, vlak 4.....	114
Figuur 139: Werkput 1, vlak 1-4.....	115
Figuur 140: Sporen 29 (greppel), 30 (kuil), 31 (natuurlijk spoor) en 32 (laag uit VL3).....	116
Figuur 141: Spoor 71, bodem van SP45.....	116
Figuur 142: Overzicht werkput 1, vlak 3, met aanduiding van SP19.....	117
Figuur 143: Overzicht werkput 1, vlak 2, met aanduiding van SP28.....	118
Figuur 144: Fragmenten van een kan in steengoed uit Langerwehe (V:37b).....	119
Figuur 145: Kamerpot/Veegpot, V:34.....	119
Figuur 146: Vuurklok, V:28.....	120
Figuur 147: Gedecoreerd deksel in rood aardewerk, V:28.....	120
Figuur 148: Weefgewicht, V:19.....	121
Figuur 149: Overzicht werkput 1, vlak 3, met aanduiding van SP32 (oeverlaag).....	121
Figuur 150: Werkput 2, recente verstoring – asbestbuizen.....	122
Figuur 151: Werkput 1, profiel 1.....	123
Figuur 152: Werkput 2, profiel 2.....	124
Figuur 153: Werkput 3, profiel 3.....	124
Figuur 154: Overzicht werkput 1-3, vlak 0.....	125
Figuur 155: Overzicht werkput 1-3, vlak 1.....	126
Figuur 156: Overzicht werkput 1-3, vlak 2.....	126

Figuur 157: Werkput 1, vlak 0	127
Figuur 158: Werkput 1, vlak 1	127
Figuur 159: Werkput 2, vlak 0	128
Figuur 160: Werkput 2, vlak 1	128
Figuur 161: Werkput 2, vlak 2	129
Figuur 162: Werkput 3, vlak 0	129
Figuur 163: Werkput 3, vlak 1	130
Figuur 164: Werkput 3, vlak 2	130
Figuur 165: Sporen 1 (wit), 2 (geel) en de locatie van vloer 2 in VL2 (blauw)	131
Figuur 166: Sporen 1 (wit), 2 (geel), 3 (oranje) en vloer 2 (blauw)	131
Figuur 167: Werkput 1, Vloer 2 (links) en spoor 2 (rechts)	132
Figuur 168: Werkput 2, Spoor 4	133
Figuur 169: Werkput 2, Spoor 5	134
Figuur 170: Werkput 2, Spoor 6	135
Figuur 171: V:9, met dierlijk bot en vroeg- en laatmiddeleeuws aardewerk.....	135
Figuur 172: Verstoring in werkput 3.....	136
Figuur 173: Profiel op vlak 0 (voormalig vloerniveau kelder)	137
Figuur 174: Profiel op vlak 1.....	138
Figuur 175: Profiel 3 uit het vooronderzoek Oever, proefput 2, met aanduiding van vlakken 1 en 2 van de opgraving in fase 2B (Beldé en Dirix, 2022).....	138
Figuur 176: Overzicht werkput 1, vlak 0.....	139
Figuur 177: Werkput 1, vlak 0 (kijkrichting W).....	140
Figuur 178: Werkput 1, vlak 1 (kijkrichting N).....	140
Figuur 179: Werkput 1, vlak 2 (kijkrichting N).....	141
Figuur 180: Werkput 1, vlak 3 (kijkrichting N).....	142
Figuur 181: Terreinsnede werkput 1	143
Figuur 182: Terreinsnede werkput 1, ingekleurd	143
Figuur 183: Overzicht werkput 1, vlak 1.....	144
Figuur 184: Spoor 1 (SP1A en SP1B in VL2).....	144
Figuur 185: Profiel 3 van proefonderzoek Oever, proefput 2, met aanduiding van vlakken 1 en 2 van de opgraving in fase 2B (Beldé en Dirix, 2022).....	145
Figuur 186: Overzicht werkput 1, vlak 2.....	146
Figuur 187: Werkput 1, Sporen 1A en 1B.....	147
Figuur 188: Overzicht werkput 1, vlak 3.....	148
Figuur 189: Werkput 1, Spoor 1A, westzijde.....	148
Figuur 190: Werkput 1, Spoor 2	149
Figuur 191: Overzicht baksteenformaten, Fase 1.....	153
Figuur 192: Overzicht baksteenformaten, Fase 2A	153
Figuur 193: Overzicht baksteenformaten, Fase 2B	154
Figuur 194: Dierlijk botmateriaal (V:9, V:10, V:12, V:17, V:23, V:24, V:33, V:44, V:51 en V:54) 156	

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1: Overzicht administratieve gegevens.....	12
Tabel 2: Monsterlijst.....	157

1 INLEIDING

Dit eindverslag is een neerslag van de resultaten van het archeologisch onderzoek ter hoogte van Oever 16, Steegskens 16 en Scheldeken 16 te Antwerpen. De opgraving vond plaats in twee fasen tussen juli 2022 en februari 2023.

1.1 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Projectcode: 33707	Onroerend Erfgoed: 2022E352
ISSN-nummer	2406-3940
Erkend Archeoloog	ABO nv
Erkenningsnummer	OE/ERK/Archeoloog/2017/00167
Naam + adres onderzoeksgebied	
- Straat + nr.:	Oever 16, Steegskens 16, Scheldeken 16
- Postcode:	2000
- Fusiegemeente:	Antwerpen
- Land:	België
Lambertcoördinaten (1972; EPSG:31370)	Bereik: x-Min: 151926, 211983 ; y-Min: 151890, 211968 x-Max: 151869, 211960 ; y-Max 151867, 211986
Kadaster	
- Gemeente:	Antwerpen
- Afdeling:	4
- Sectie:	D
- Percelen:	3366D, 3366E, 3387B (<i>partim</i>)
Uitvoerders	Griet Beldé Evelien Dirix Amke Juchtmans Melissa Lamberts Sander Milis Anouk Van der Kelen Luna Fabré Oliver Van de Peer
Verwerking	Griet Beldé Evelien Dirix Amke Juchtmans Diekje Lathouwers Sander Milis Ferre O
Contactpersoon Agentschap Onroerend Erfgoed	Sarah Hertoghs

Projectcode: 33707	Onroerend Erfgoed: 2022E352
Contactpersoon Archeologische Dienst Antwerpen	Daan Celis
Onderzoekstermijn	Juli 2022 - februari 2023 (veldwerk) Juli 2022 - mei 2024 (verwerking en rapportage)
Reden van de bodemingreep	Renovatie en nieuwbouw t.h.v. Oever 16 te Antwerpen
Archeologische verwachting	Bewoningssporen uit de periode van de late middeleeuwen tot de nieuwe tijd
Doelstelling	Evaluatie van archeologische sporen
Thesaurus	Antwerpen, Oever, bewoningssporen, late middeleeuwen, nieuwe tijd

Tabel 1: Overzicht administratieve gegevens

1.2 AANLEIDING VAN HET ONDERZOEK

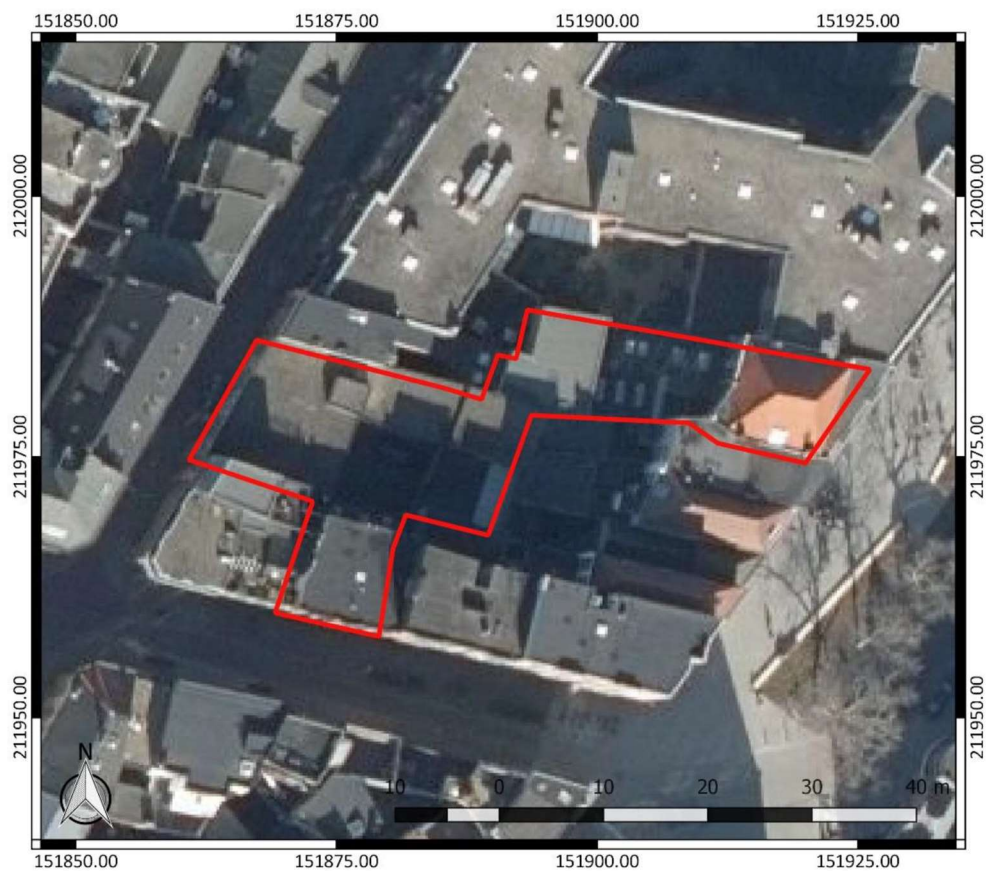
Naar aanleiding van de aanvraag voor een omgevingsvergunning, waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 300 m² of meer bedraagt en waarbij de betrokken percelen binnen een archeologische zone liggen, zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013, werd in 2020 een archeologienota opgemaakt. Het terrein bevindt zich daarbij in de archeologische zone ‘Historische stadskern van Antwerpen’. Het onderzoeksgebied valt echter niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.

De ingreep bestaat enerzijds uit de aanleg van een nieuwbouw aan de zijde van de Oever, waarbij de bestaande kelders zullen rechtgetrokken worden, en anderzijds uit de renovatie van de bestaande bebouwing aan de zijde van het Steegskan en het Scheldeken, waarbij de bestaande kelders uitgebreid en verdiept zullen worden. Tevens worden er in het zuiden een liftput en in het oosten een septische put voorzien. Deze ingrepen vormen een bedreiging voor het aanwezige bodemarchief.

1.3 ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS

1.3.1 ARCHEOLOGIENOTA (2020B13)

Voor een terrein van 778 m² ter hoogte van Oever 16/Scheldeken 16/Steegskan 16 te Antwerpen werd in 2020 een archeologienota opgesteld door All-Archeo bvba¹. Hieruit bleek dat het projectgebied een welbepaald archeologisch potentieel kent voor resten uit de middeleeuwen en nieuwe tijd, maar ook in mindere mate de metaaltijden of Romeinse periode. Er werd voornamelijk een verwachting opgesteld voor het aantreffen van historische bebouwing die kan teruggaan tot de late middeleeuwen. Op basis van deze gekende landschappelijke, historische en archeologische gegevens kon geconcludeerd worden dat verder onderzoek noodzakelijk was in de vorm van kelderregistratie en proefputten voor 677 m² van het totale projectgebied (Figuur 1, Figuur 2).

Figuur 1: Luchtfoto uit 2019 met aanduiding van het projectgebied. (Reyns, Ferket 2020).

¹ Reyns N., Ferket R. 2020

werden opgehoogd, waarna ze in de daaropvolgende eeuwen systematisch volgebouwd werden. Vanaf de 16de eeuw werd de historische stadskern begrensd door de Spaanse vesten, die het tracé van de huidige leien bepaald hebben. Hierbij werd zo goed als heel de 'Vrijheid van Antwerpen' binnen de stadsmuren ingelijfd. In 1860-1865 werd een nieuwe verdedigingsgordel opgericht, naar het ontwerp van Brialmont. Deze liep van de nieuwe Noordercitadel aan de Schelde door Borgerhout en Berchem tot aan het Zuidkasteel uit 1567. Dit tracé stemt overeen met de latere Kleine Ring. Met deze uitbreiding werd de oppervlakte van de binnenstad verzesvoudigd.⁷

Het projectgebied ligt binnen het Sint-Andrieskwartier; een buurt die op het einde van de 15de eeuw begrensd was door de Steenhouwersvest (noorden), de Boeksteeg (huidige Nationalestraat, oosten) de Vliersteeg (huidige Lange Vlierstraat, zuiden) en de Lange Ridderstraat (westen). De bebouwing was toen beperkt tot een smalle strook langs deze verkeersassen. Dat was ook zo in de aangrenzende zone tussen de Boeksteeg (westen), de Steenhouwersvest (noorden) de Kammenstraat, de Bredestraat en de Begijnenstraat (oosten) en de Sint-Rochusstraat (zuiden). De buurt is ongeordend ontstaan en kent daardoor een hoogst onregelmatig patroon met pleintjes en kronkelige straten. Tussen 1513 en 1550 werden de volgende verkeersaders aangelegd: in 1513 de Augustijnenstraat, in 1514 de Sint-Jansstraat (huidige Aalmoezeniersstraat), in 1527 de Steenbergstraat, in 1528 de Waai- en Sint-Andriesstraat, in 1543 de Bogaerde- en de Schoytestraat en, in 1544 de Beuckelaerstraat (tegenwoordig bestaande uit twee delen: de Rijke Beuckelaer en de Franckenstraat) en in 1550 ten slotte de Happaert- en de Sleutelstraat. In totaal werden in deze wijk tien nieuwe verbindingswegen aangelegd. Er kwamen geen markten en pleinen tot stand en er werden evenmin openbare gebouwen opgetrokken. Elke grondheer verkavelde zijn grond naar eigen goeddunken. Wie een nieuwe straat wilde openen, bekwam klaarblijkelijk eenvoudig de toestemming van het stadsbestuur. Coördinatie tussen de eigenaren bestond niet. Het resultaat hiervan was een warrig netwerk van straten en stegen. In 1529 werd de oude bidplaats van de augustijnermonniken tot parochiekerk ingericht, wat wijst op een sterke uitbreiding van de bevolking. De bevolkingsgroei zette zich in het tweede kwart van de 16de eeuw voort. Er werden toen in het Sint-Andrieskwartier minstens driehonderd huizen bijgebouwd en uit hun lage verkoopprijs, de geringe oppervlakte en de beperkte accommodatie blijkt duidelijk dat ze vooral bestemd waren voor weinig kapitaalkrachtige personen.⁸

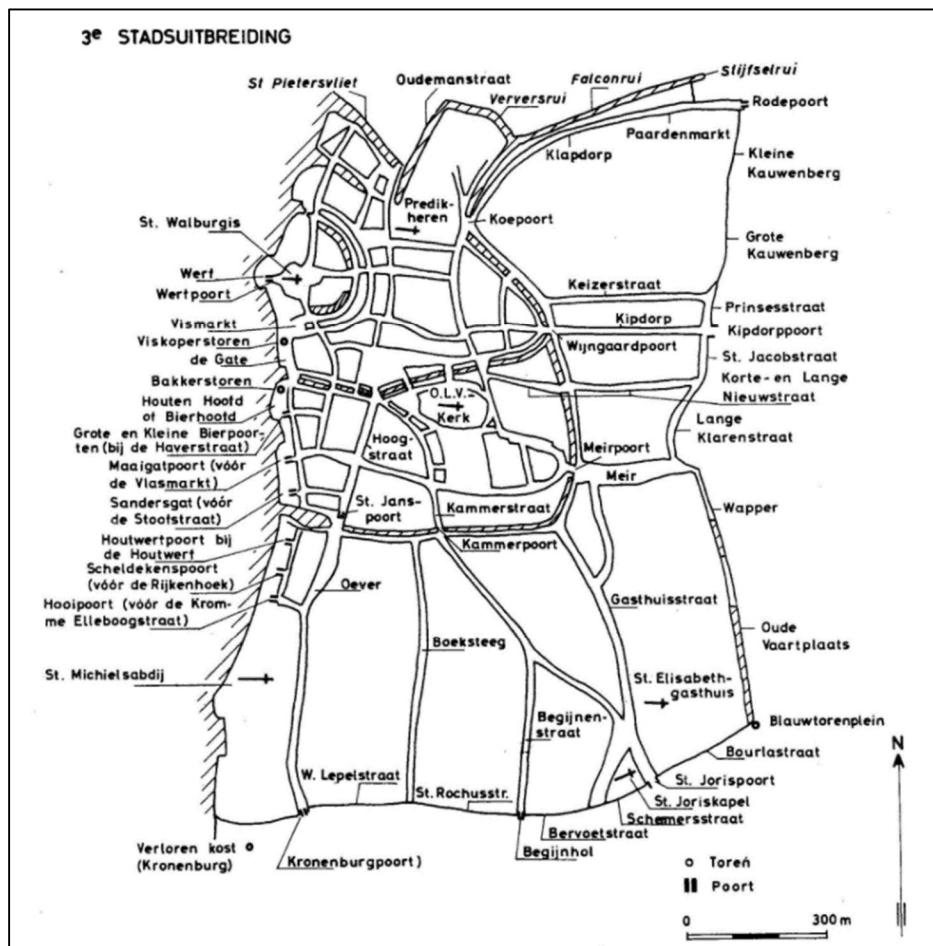
Het projectgebied ligt tussen Oever en Scheldeken. Met de naam 'Klein Scheldeken' of 'Schelleke' werd lange tijd zowel verwezen naar het hele kwartier als naar de straat. Het zuidelijke deel van de straat heette tijdelijk 'Blauwe Boter' of 'Blauwe Boterhamstraat'. Vermeldingen van deze benamingen komen voor in het laatste kwart van de 17de eeuw, de 18de eeuw en de eerste helft van de 19de eeuw. Tijdens de Franse bezetting werd de hele straat 'Wagenstraat' genoemd. In 1856 wordt de naam Schelleke terug gebruikt. In 1870 werd de naam officieel vervangen door Scheldeken. Het is een licht gebogen straatje met een onregelmatige kroonlijsthoogte. De oostzijde wordt overheerst door de bakstenen achtergevel van het franciscanenklooster (Oever 12). Verder staan er kleine huizen, die te dateren zijn rond 1900. Enkele huizen hebben een oudere kern, teruggaand tot de tweede helft van de 16de eeuw of de eerste helft van de 17de eeuw.⁹ De benaming Oever zou op een landinwaartse verschuiving van de Schelde slaan, waardoor een nieuwe oever ontstond. Oever werd voor het eerst vermeld in 1382 en kreeg andere benamingen zoals 'buyten Sinte Janspoerte' en 'Vlystrate'. Het is een ellipsvormige plaats met een middenberm, beplant met linden, platanen en zitbanken. Rondom staan verschillende

⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020b

⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020d

aangepaste woningen met oude kernen uit de 17de en de 18de eeuw. De westzijde met nummers 2 tot 12 bestaat uit een homogene rij bepleisterde lijstgevels.¹⁰

In het bouwblok tussen Oever en Scheldeken verschenen de eerste stenen burgerwoningen rond het midden van de 16de eeuw. Dit was het gevolg van de sterke commerciële, industriële en financiële bloei van Antwerpen in deze periode.¹¹ Ook binnen het onderzoeksgebied bevonden zich in de 16de eeuw voor het eerst stenen huizen. De namen van deze panden zijn gekend. Ter hoogte van Oever 16 bevond zich reeds een perceel. Langs de zijde van het Steegskan situerden zich in de 16de eeuw het 'Hooghuis' en de woning 'Bont Peert' (met het achterhuis 'Verroeste Panne'). Langs het Scheldeken lagen drie oude diephuizen: het 'Hof Van Basel', de woning 'Abt Van Grimbergen' en een woning zonder naam.¹² Kenmerkend voor de stenen huizen uit de 16de eeuw waren trap- of puntgevels. De woningen bezaten gewelfde bakstenen kelders. De constructie van de binnenruimten en verdiepingen gebeurde op basis van houten moer- en kinderbalken met daarop houten vloerplanken. In het onderzoeksgebied werden de 16de-eeuwse huizen ter hoogte van het Steegskan en Scheldeken in de 20ste eeuw volledig gesloopt, met inbegrip van de kelders. Het gaat om enkele bakstenen kelders met tongewelf (twee aan de straatkant en één in de achterbouw), de haarden en de moerbalken (constructie) op de eerste verdieping.¹³

Figuur 3: Antwerpen na de derde stadsuitbreiding van 1295-1314 (Binnenmans 1990, 68)

¹⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020c

¹¹ Mar Jaen 2019, 7

¹² Mar Jaen 2019, 9

¹³ Mar Jaen 2019, 10

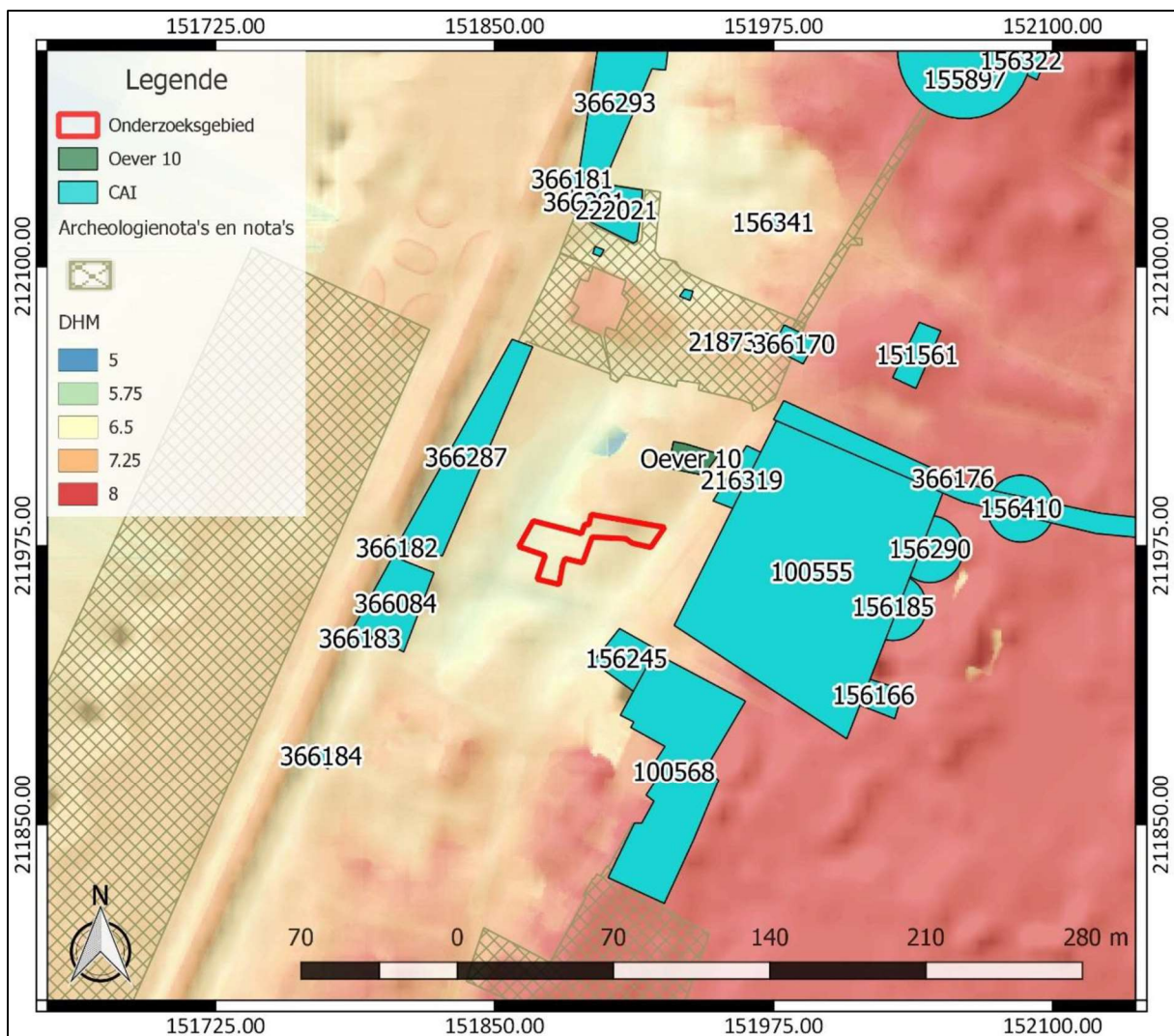

Figuur 4: Bedrijvigheid langs de Schelde-oever ter hoogte van de Sint-Jansvliet (ten zuiden van het onderzoeksgebied) met links de Jan Blauwbaardtoren (1886), door J. Linnig (KIK_IRPA Brussel)

1.3.1.2 GEKENDE ARCHEOLOGISCHE GEGEVENS

Volgens de gekende archeologische bronnen zijn er in de nabije omgeving van het onderzoeksgebied een heel aantal vindplaatsen uit de late middeleeuwen en de nieuwe en nieuwste tijd geattesteerd. Daarnaast komen respectievelijk ten oosten en zuid/noordoosten ook restanten uit de vroege ijzertijd en Gallo-Romeinse periode voor. Het zwaartepunt bevindt zich evenwel in de late en post-middeleeuwen. Los van de datering variëren de restanten van bewoningssporen tot scheepsbouw, stadspoorten, een brugconstructie en restanten in verband te brengen met artisanale activiteiten, zoals een muntatelier¹⁴ (Figuur 5).

¹⁴ Reyns N., Ferket R. 2020, 38-41

Figuur 5: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied (Geoportaal) weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m. (Reyns, Ferket 2020).

Gezien de relevantie wordt de bespreking van deze meldingen hier dan ook integraal overgenomen uit de archeologienota¹⁵:

Ter hoogte van Oever 5 werd in 2017 op het openbaar domein een toevalsvondst aangetroffen. Eén van de aangetroffen kuilen zou wijzen op de aanwezigheid van een pottenbakker in de buurt. De kuil bevatte verschillende misbaksels en ovenafval en wordt in de 14de eeuw gedateerd.

In de nabije omgeving van het onderzoeksgebied kwamen resten uit de metaaltijden aan het licht. Dit gebeurde tussen de Oever en de Korte Ridderstraat (CAI ID 100555), op korte afstand ten oosten. Er kwam een kuil uit de vroege ijzertijd met fragmenten aardewerk, houtskool en verbrande leem tevoorschijn. De meeste sporen en vondsten die er werden gevonden, dateren echter uit de 15de eeuw.

Op enkele locaties in de omgeving zijn ook resten uit de Romeinse tijd gevonden. Dit gebeurde onder meer op de hoek van de Kloosterstraat en de Muntstraat, op ca. 35 m ten zuidoosten van het onderzoeksterrein (CAI ID 156245). Het gaat om Gallo-Romeinse resten. In de Hoogstraat (CAI ID 155897), op iets grotere afstand ten noordoosten, werd een kuil uit de Romeinse tijd met keramiek

¹⁵ Reyns N., Ferket R. 2020, 38-41

blootgelegd. Er werden tevens lagen en vondsten uit de late middeleeuwen aangetroffen. Daarnaast werden er kelders uit de 16de eeuw vastgesteld.

Verder zijn er in de omgeving voornamelijk archeologische waarden uit de late middeleeuwen aanwezig. Ten noordoosten van het onderzoeksgebied bevond zich een 13de-eeuwse stadsvest (CAI ID 366176). Ten noordoosten was ook de 13de-eeuwse St. Jansbrug (CAI ID 366170) gesitueerd. In de omgeving zijn ook enkele laatmiddeleeuwse stadspoorten te vermelden. Het gaat om de Houtwerfpoort (CAI ID 366182) ten westen, de Scheldekespoort (CAI ID 366183) en de Hooipoort (CAI ID 366184) ten zuidwesten en het Sandersgat (CAI ID 366181) ten noorden. Deze stadspoorten werden opgetrokken in de 14de eeuw.

Historische bronnen vermelden dat er tijdens de late middeleeuwen activiteiten van scheepsbouw plaatsvonden ter hoogte van de Oever, op korte afstand ten noordoosten van het onderzoeksterrein (CAI ID 216319). De omgeving was dichtbebouwd vanaf de late middeleeuwen. Tijdens rioleringswerken werd onverwacht historisch metselwerk en aardewerk aangetroffen. Het metselwerk is afkomstig van funderingen en van een (wellicht 15de-eeuwse) waterput. Voorheen werd aangenomen dat de rooilijn van Oever altijd zoals tegenwoordig het geval is, geweest is. Aan de hand van boringen werd de aanwezigheid van sterk geroerde pakketten van antropogene oorsprong vastgesteld. In de pakketten werd laatmiddeleeuws schervenmateriaal aangetroffen. De oorsprong van de pakketten is onbekend. Mogelijk betreft het stortlagen op een oudere depressie of oever in westelijke richting. Een muur doorsnijdt de lagen. De muurresten zijn op geen enkele cartografische bron te zien, wat op een datering vóór het midden van de 16de eeuw wijst. De aangetroffen en doorboorde pakketten zijn te situeren in de late middeleeuwen, in de 15de eeuw en/of vroeger. In totaal werden er een 500-tal 15de-eeuwse scherven uit kuilen en lagen gerecupereerd.

Ten zuidoosten van het onderzoeksgebied, ter hoogte van het huidige Munthof (CAI ID 100568), zou een Antwerps muntatelier aanwezig zijn geweest. Van de muntproductie bleef echter maar weinig tastbaars over. Er werden wel enkele middeleeuwse sporen aangetroffen, naast sporen uit de 20ste eeuw. Het gaat om stedelijke resten zoals muurresten en funderingen.

Verder zijn er in de Korte Ridderstraat (CAI ID 156166, CAI ID 156185 en CAI ID 156290), ten oosten van het terrein, nog sporen uit de late middeleeuwen tevoorschijn gekomen. Tijdens een opgraving en werfcontrole op locatie CAI ID 156290 kwamen (afval)kuilen met een enorme hoeveelheid aardewerkscherven uit de 14de-15de eeuw aan het licht. Het gaat vermoedelijk om pottenbakkersafval. Er werden ook twee afvalputten uit de nieuwe tijd geregistreerd. Ook op vindplaats CAI ID 156166 werd vermoedelijk pottenbakkersafval gevonden tijdens graafwerken voor de uitbreiding van een kelder. Het gaat om een kuil met een kaarsenmakersbak en een grote hoeveelheid keramiek uit de 15de eeuw. Bij een werfcontrole op locatie CAI ID 156185 werden lagen met een vondstenconcentratie aardewerk uit de late middeleeuwen aangetroffen.

Ter hoogte van de Sint-Jansvliet 3 (CAI ID 222021), ten noorden, werden meerdere muurfunderingen uit de late middeleeuwen opgegraven. De meeste muren waren opgebouwd uit bakstenen en gemetseld met een gele zandige kalkmortel. Daarnaast werd er een vloer gevonden die vooral bestond uit baksteen, natuursteentegels, tegels en enkele geglazuurde tegels. Tijdens een eerder proefputtenonderzoek op deze locatie (ID 314) kwamen enkel resten uit de nieuwste tijd aan het licht. Het terrein moet al bebouwd geweest zijn op het einde van de 14de of in het begin van de 15de eeuw. De huidige bebouwing dateert uit de 19de en 20ste eeuw. Onder de huidige keldervloeren werden ook enkele bewoningssporen uit de 19de en 20ste eeuw vastgesteld.

In de Stoofstraat 14, ten noordnoordoosten (CAI ID 156341), werden beerputten uit de 15de, 16de en 18de eeuw opgegraven. Er werden ook resten van huizen en van bestrating in handgehakte witte stenen uit de vroege 16de eeuw gevonden. Het vondstmateriaal bestond uit aardewerk van de 16de tot de 20ste eeuw. Er bevinden zich verder nog resten uit de nieuwe tijd in de omgeving. Aan de Steenhouwersvest (CAI ID 156410), ten noordoosten van het onderzoeksgebied, werd in een kelder een pottenbakkersoven uit de tweede helft van de 16de eeuw gevonden. Ook werd er pottenbakkersafval teruggevonden dat later gebruikt is als egalisatielaag.

Naar aanleiding van de oprichting van een bejaardentehuis in 1981 op de plaats van het klooster van de Minderbroeders, ten noorden van het onderzoeksgebied, werd tijdens de sloop van de woning op Oever 10 een noodopgraving uitgevoerd. Hierbij kwam post-middeleeuws materiaal aan het licht. Er werd onder meer een oude beerput aangetroffen met archeologisch materiaal. In de keldervloer werd een scheppot in aardewerk gevonden, naast een gietijzeren kookketel. Het onderzoek toonde aan dat de keldervloer rond 1850 bij een grote verbouwing ongeveer 30 cm opgehoogd werd met puin, tegelfragmenten en aardewerkscherven. De achterliggende kelders, gelegen langs de binnenplaats, bleken gevuld te zijn met puin. De diepste 50 cm van de kelder bevatte tegelfragmenten en enkele scherven. In de scheimuur werd een bouwfragment van een gotische schouw aangetroffen.

De Centrale Archeologische Inventaris vermeldt verder nog enkele locaties waar in de nieuwste tijd een stadskern gesitueerd was. Het gaat om CAI ID 366084 en CAI ID 366287, op korte afstand ten zuidwesten en ten westen. Op het plan van Losson uit 1846 is er gegroepeerde bewoning weergegeven op deze locaties.

Bij proefsleuvenonderzoek aan de Sint-Jansvliet (CAI ID 218735 [ten westen van CAI ID 366170]), ten noordnoordoosten van het plangebied, werden resten uit de Napoleontische tijd gevonden. Het gaat om een noordelijke vlietmuur, aanzetten van de Sint-Jansbrug, onderdelen van de sluisinfrastructuur tussen de Sint-Jansbrug en de Sint-Jansvliet en muren die wijzen op een kelderruimte.

1.3.1.3 HISTORISCHE KAARTEN EN FOTO'S

Historische kaarten¹⁶ geven verder een overzicht van de bebouwing sinds het midden van de 16de eeuw. Het plan van Antwerpen door Claudio Duchetti uit 1557-1585 geeft een zicht op de drukke Sint-Andrieswijk en de havenactiviteiten aan de Schelde (Figuur 6). Oever is op de kaart al een plein, waar aan beide zijden al heel wat bebouwing met eerder kleine huizen aanwezig lijkt te zijn. De kaart geeft een schetsmatig beeld van de bebouwing binnen het onderzoeksgebied. Er zijn zowel diep- als breedhuizen met een zadeldak weergegeven. Ten noorden ligt de Sint-Jansvliet en ten zuiden is de Sint-Michielsabdij duidelijk zichtbaar.

Figuur 6: Plan van Antwerpen van Duchetti uit 1557-1585 met aanduiding van het onderzoeksgebied (noorden rechts) (Stadsarchief Antwerpen, 12#4109). (Reyns, Ferket 2020).

¹⁶ Overgenomen uit Reyns N., Ferket R. 2020, 26-37

Het plan van Antwerpen van Virgilius Bononiensis uit 1565 (Figuur 7) situeert het onderzoeksgebied ook in een dicht bebouwd bouwblok met verschillende woningen binnen de grenzen van het terrein. Aan de kant van Oever staan verschillende stenen diephuizen met een trap- of puntgevel afgebeeld. Ter hoogte van Oever 16 lijkt er echter een breedhuis met twee dakkapellen of trapgeveltjes te staan. Aan de kant van het Steegskens en Scheldeken zijn vooral breedhuizen weergegeven. Vanwege de kleine weergave zijn de panden binnen het bouwblok niet herkenbaar.¹⁷

Figuur 7: Plan van Antwerpen van Bononiensis uit 1565 met aanduiding van het onderzoeksgebied (noorden rechts) (Stad Antwerpen, Collectie Museum Plantin-Moretus). (Reyns, Ferket 2020).

¹⁷ Mar Jaen 2019, 12

De kaart van Joris Hoefnagel (1598) toont opnieuw een breedhuis ter hoogte van Oever 16 (Figuur 8). Een opvallend verschil met de voorgaande kaarten is dat het bouwblok meer opengewerkt is. Achter de woning aan Oever 16 is een achterhuis weergegeven.¹⁸

Figuur 8: Kaart van Antwerpen door Joris Hoefnagel uit 1598 met aanduiding van het onderzoeksgebied (noorden rechts) (12#5828, Stadsarchief Antwerpen). (Reyns, Ferket 2020).

¹⁸ Mar Jaen 2019, 12

De kaart van Blaeu uit 1649 geeft een nauwkeurigere weergave van het bouwblok weer (Figuur 9). Aan de kant van de Oever is er een doorgang of steegje naar het midden van het bouwblok te bemerken. Daarnaast zijn er twee diephuizen weergegeven. Het gaat waarschijnlijk om een vergissing aangezien verondersteld kan worden dat Oever 16 een breedhuis was. Achter de twee diephuizen is een achterhuisje te zien. Verder zijn ook de gebouwen langs het Steegskan (het 'Hooghuys') en de woning ('Bont Peert') en het Scheldeken (de woning 'Abt van Grimbergen' en het 'Hof van Basel') te herkennen. De naamloze woning langs het Scheldeken lijkt nog niet aanwezig te zijn. Mogelijk werd deze woning kort vóór 1677 gebouwd.¹⁹

Figuur 9: Kaart van Blaeu uit 1649 met aanduiding van het onderzoeksgebied (noorden rechts) (12#4125, Stadsarchief Antwerpen). (Reyns, Ferket 2020).

¹⁹ Mar Jaen 2019, 13

In de 18de eeuw werden vele huizen in Antwerpen verbouwd. De bakstenen trapgevels van de 16de-eeuwse huizen waren stilistisch verouderd. Oude 16de-eeuwse panden werden samengevoegd en/of verbouwd tot kleine stadspaleizen en herenhuizen met antichambres, salons en ruimtes voor dienstpersoneel. Van het pand aan Oever 16 bleef de 16de-eeuwse gevel wel bewaard. In het interieur werden wel veranderingen doorgevoerd. Mogelijk werd er tijdens deze bouwphase een overdekte gang gecreëerd tussen het hoofdgebouw en het achterhuis.²⁰

De Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is weinig informatief. Het plangebied is slechts rudimentair als bebouwd gebied weergegeven (Figuur 10).

Figuur 10: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (Geopunt, 2020). (Reyns, Ferket 2020).

²⁰ Mar Jaen 2019, 14

Het Primitief Kadasterplan uit 1830-1834 (Figuur 11) geeft de gebouwen meer in detail weer. Het plan lijkt aan te geven dat de woningen 'Abt van Grimbergen' en 'Hof van Basel' werden samengevoegd tot één woning (met lijstgevel). De woningen langs het Steegskan bevinden zich slechts gedeeltelijk binnen het onderzoeksgebied. Achter het achterhuis 'Verroeste Panne' is nog een onbekend achterhuis weergegeven.²¹ Oever 16 was een pand met een binnenplaats.

Figuur 11: Detail van het Primitief Kadaster uit 1830-1834 met aanduiding van het onderzoeksgebied. (Reyns, Ferket 2020).

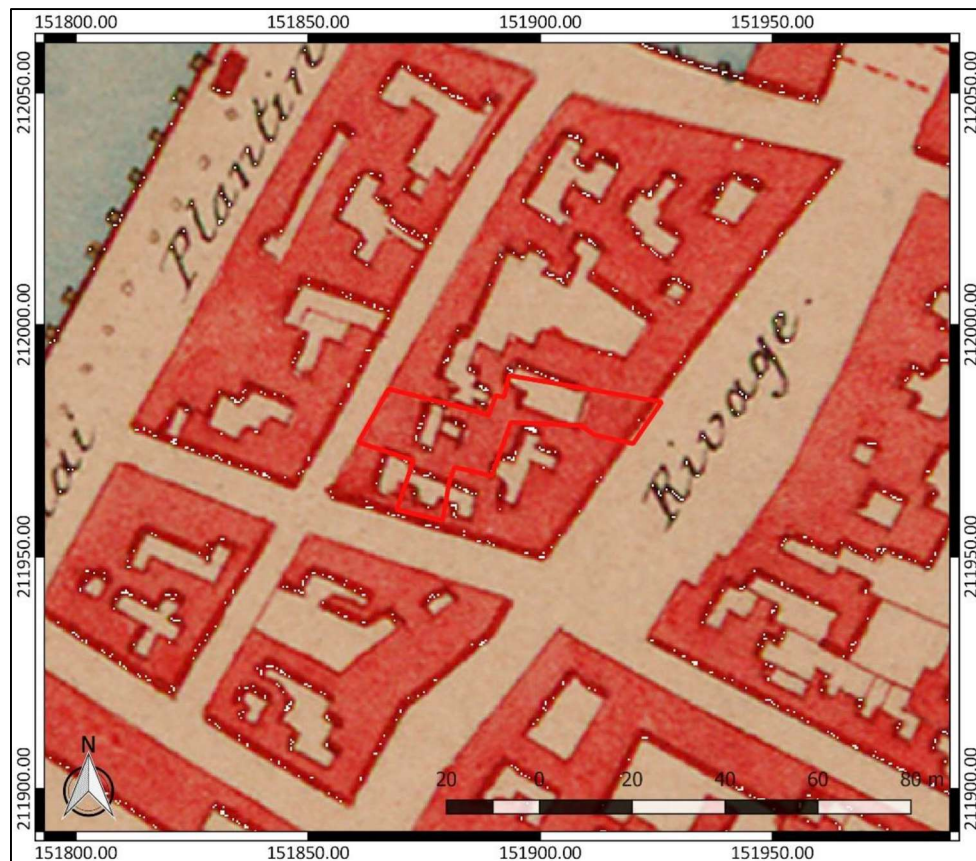
²¹ Mar Jaen 2019, 14-15

Op het Plan van Losson (1846) is Oever aangegeven als Rivage, terwijl Schelleken nu Scheldeken heet (Figuur 12). Binnen het onderzoeksgebied is de situatie gelijkaardig als op het Primitief Kadasterplan. Ook het beeld op de plattegrond van Antwerpen door Vuillaume (1853-1873), bijgenaamd “Le Beau plan” of “Schoon plan”, sluit hierbij aan (Figuur 13). De toestand van de gebouwen bleef vermoedelijk gedurende de hele 19de eeuw grotendeels ongewijzigd.²²

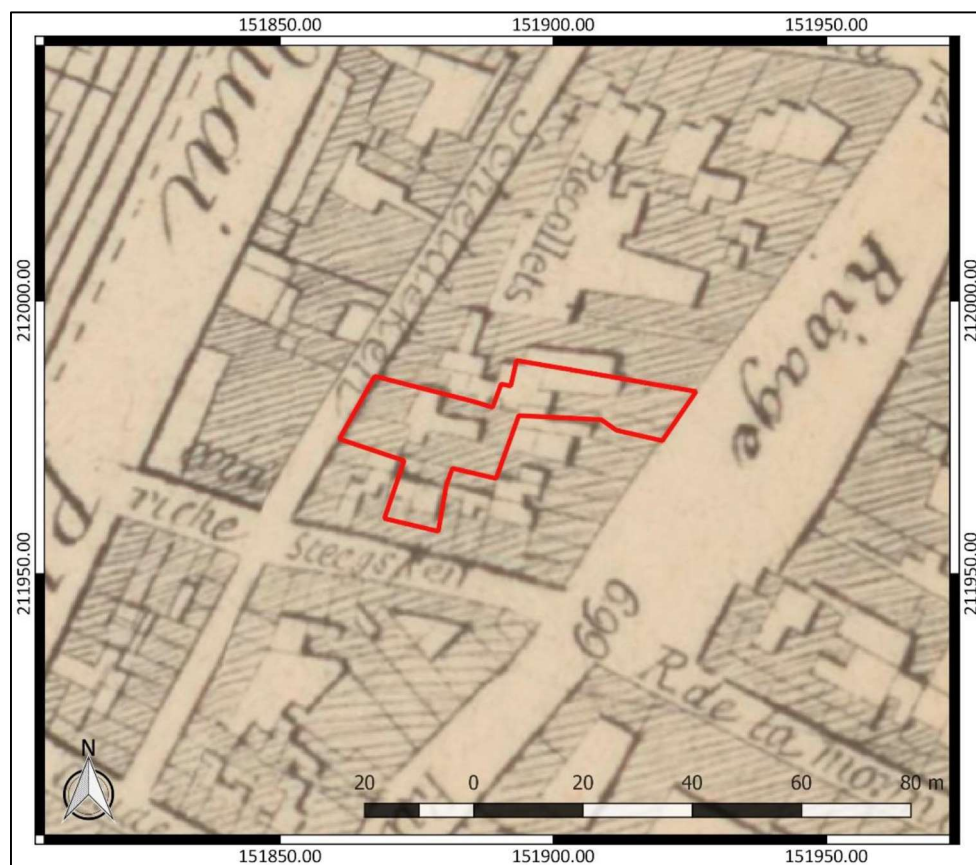

Figuur 12: Plan van Losson uit 1846 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#8815). (Reyns, Ferket 2020).

²² Mar Jaen 2019, 16

Figuur 13: Plattegrond van Antwerpen door Vuillaume uit 1853-1873. (Reyns, Ferket 2020).

Figuur 14: Plan géométrique parcellaire et de nivellement de la ville d'Anvers et de communes limitrophes uit 1887, met aanduiding van het onderzoeksgebied. (Reyns, Ferket 2020).

De Brandverzekeringskaart van Gervais uit 1898 (Figuur 15) vermeldt dat het pand ter hoogte van Oever 16 door een dokter werd gebruikt. In de overige panden binnen het projectgebied waren winkels of cafés gevestigd (Figuur 15, Figuur 16, Figuur 17, Figuur 18). Het meest westelijke pand aan het Steegskan was in gebruik als woning. Tussen Oever 16 en de kerk van de Récollets loopt een weggetje. Waarschijnlijk was dit een oud steegje dat toegang gaf tot het bouwblok. Kort na 1898 werd het pand aan Oever 16 vergroot, waardoor de binnenplaats verkleinde.²³

Figuur 15: Brandverzekeringskaart van Gervais uit 1898 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#3401). (Reyns, Ferket 2020).

²³ Mar Jaen 2019, 16

Figuur 16: Zicht op Steegskens vanaf Oever, 1894 (FOTO-OF#7107, Stadsarchief)

Figuur 17: Zicht op de trapgevels in Steegskens vanaf Oever in 1909 (FOTO-GF#73, Stadsarchief)

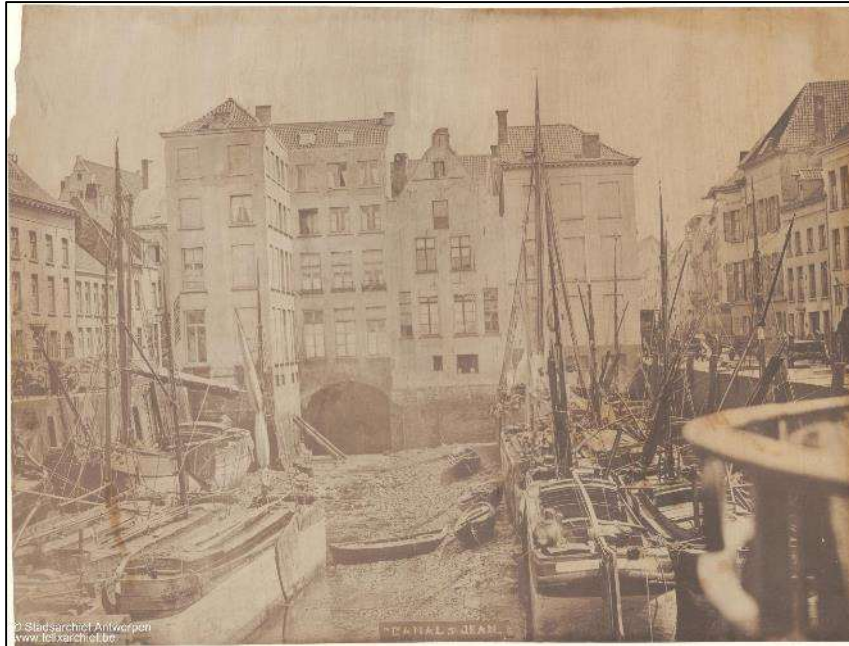
Figuur 18: Zicht op Steegskan met enkele huizen langs de Kloosterstraat en Oever in 1909 (FOTO-GF#773, Stadsarchief)

In 1906 werd het gebouw aan Oever 16 verkocht aan winkelier Pieter Cornelis Jespers-Verbaendert, die het gebouw liet verbouwen (Figuur 19). Het toen nog 16de-eeuwse breedhuis met dakkapellen werd volledig verbouwd tot winkel en moderne woning. Enkel de 16de-eeuwse kelders en de moer- en kinderbalken op de eerste verdieping bleven behouden. Op het gelijkvloers werd het gebouw vergroot naar de binnenplaats toe en er werd een inrijpoort met daarboven een bijgebouw opgetrokken. Het bestaande achterhuis werd afgebroken. In de plaats kwam er een magazijn. Op het gelijkvloers werd een paardenstal en bureau ingericht. De 16de-eeuwse kelder van het achterhuis bleef bewaard (Figuur 20).²⁴

Figuur 19: In het koffiemoleken, langs Oever 16, 1920 (Antwerpen Koekenstad)

²⁴ Mar Jaen 2019, 17

Figuur 20: Zicht op de Sint-Jansvliet in oostelijke richting, 1872 (FOTO-GF#1484, Stadsarchief)

In 1926 vroeg J. Jespers toelating om een bakstenen gebouw of woning op te richten ter hoogte van het Steegskens nummer 5. Het 'Hooghuys', de woning 'Bont Peert' en het achterhuis 'Verroeste Panne' werden volledig afgebroken (inclusief de kelders) en er werd een volledig nieuw gebouw in gematigde art deco stijl opgetrokken. Op het gelijkvloers werden twee burelen, een hangar en een trapplaats naar verschillende kamers op de verdiepingen ingericht.²⁵

De firma Jespers-Van Tiggelen breidde in 1931 opnieuw uit, waarvoor de woningen aan het Scheldeken (met name het 'Hof van Basel', de woning 'Abt van Grimbergen' en de naamloze woning) en verschillende achterhuizen moesten wijken. De firma verwierf een groot deel van het bouwblok om extra magazijnen te bouwen. In het ontwerp werd een binnenplaats voorzien. Naast magazijnen werden een koffiebranderij, een bureel, garageplaatsen en een goederenlift voorzien. Tegelijk werden de winkelpui en achterliggende ruimten aan Oever 16 gerenoveerd.²⁶

In 1945 vond er nog een kleine verbouwing plaats in de woning aan Oever 16. Er werd nog een laatste grote verbouwing uitgevoerd aan de firma Jespers-Van den Eynde in 1971. De overbodige (koets)doorgang naar de achterliggende magazijnen werd vervangen door een nieuwe trap naar de woonvertrekken op de eerste verdieping. Zo werd er tegelijk een grotere en open winkelruimte gecreëerd met een aparte ruimte voor een koffiebrander. Later vonden achteraan in de winkel nog kleine verbouwingen plaats. Er werden enkele muren gesloopt en nieuwe daken met daklichten gelegd om de winkel groter en opener te maken.²⁷

Op de eerder vage luchtfoto uit 1971 (Figuur 21) is de bebouwing binnen het onderzoeksgebied na de verbouwingen van de firma Jespers te onderscheiden. Een luchtfoto die genomen is tussen 1979 en 1990 (Figuur 22) toont dat in het bouwblok het klooster en de kerk van de Minderbroeders gesloopt zijn en dat er ten noorden van het terrein een nieuwbouw is opgetrokken. Binnen het onderzoeksgebied zijn de huidige bouwvolumes te herkennen (Figuur 23).

²⁵ Mar Jaen 2019, 19

²⁶ Mar Jaen 2019, 20-22

²⁷ Mar Jaen 2019, 24-25

Figuur 21: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied. (Reyns, Ferket 2020).

Figuur 22: Luchtfoto uit 1988 met aanduiding van het onderzoeksgebied. (Reyns, Ferket 2020).

Figuur 23: Recente luchtfoto (2019) met aanduiding van het projectgebied. (Reyns, Ferket 2020).

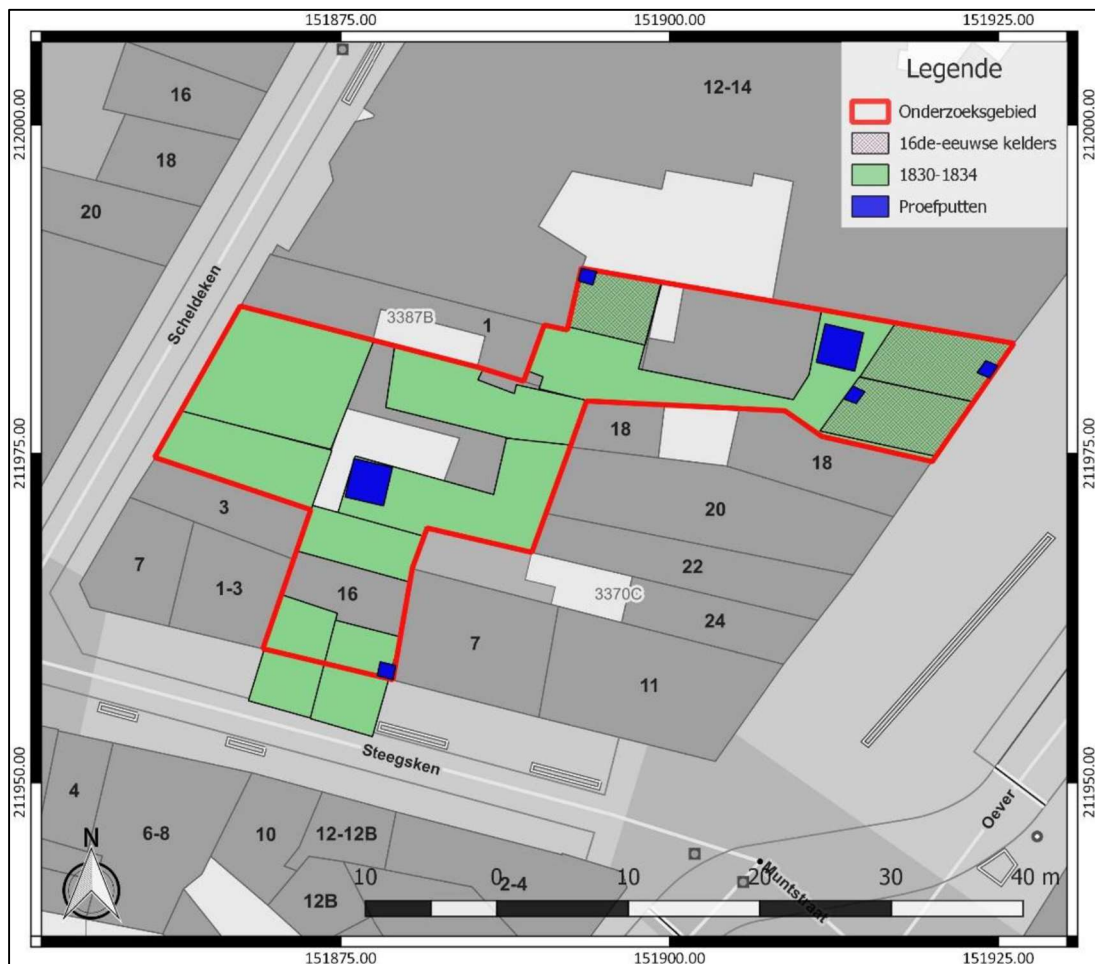
1.3.2 NOTA (2022A335)

Daar de geplande werken in de vorm van de sloop van Oever 16, de rechtekking en uitbreiding van de bijhorende kelders en het verdiepen van de bestaande kelder van de panden t.h.v. het Steegskan en het Scheldeken met 50 cm onder de keldervloeren, een negatieve impact op het onderzoeksgebied hebben; en op basis van de gekende landschappelijke, historische en archeologische gegevens kon geconcludeerd worden dat verder onderzoek noodzakelijk was, werd dit uitgevoerd in de vorm van kelderregistratie en proefputten voor 677 m² van het totale projectgebied.

Het onderzoek bestaat uit drie fasen. Vooreerst werden **voor de aanvang van de sloopwerken van Oever 16 de bestaande 16de-eeuwse kelders gedetailleerd geregistreerd.**

Na de kelderregistratie kon er over worden gegaan tot het **proefputtenonderzoek**. Er werden zes proefputten aangelegd met een opgravingsvlak per archeologisch relevant niveau om een zicht te krijgen op de stratigrafische opbouw van de te onderzoeken zones. Elke proefput wordt gezien als een beperkte opgraving en werd als dusdanig geregistreerd (Figuur 24).

Op basis van de resultaten van het proefputtenonderzoek werd een archeologische opgraving geadviseerd waarvan de resultaten in het voorliggende rapport zijn opgenomen.

Figuur 24: Inplanting van de proefputten (blauw), op de bebouwing uit 1830-1834, weergegeven op het GRB (Reyns, Ferket 2020)

1.3.2.1 RESULTATEN KELDERREGISTRATIE EN -ANALYSE

Op 2 september 2021 werd er door Evelien Dirix (bouwhistorica) en Anouk Van der Kelen (erkend archeoloog) een kelderregistratie uitgevoerd op de bewaarde 15de-, 16de- en 19de-eeuwse kelders. Het volledige verslag wordt bijgevoegd in bijlage.²⁸ Hieronder wordt een beknopte samenvatting van de resultaten besproken.

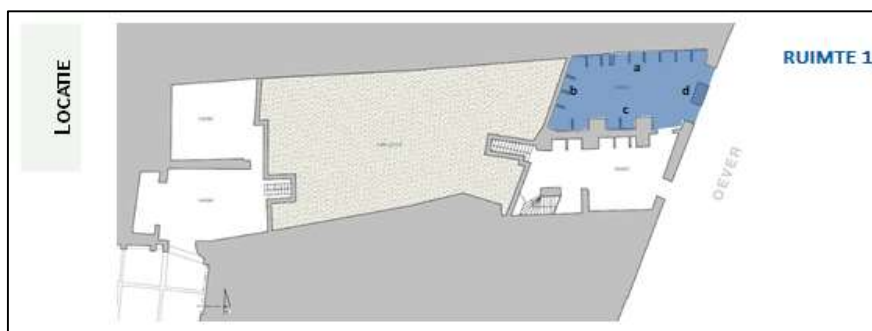
Figuur 25: Aanduiding locaties van de onderzochte kelders

²⁸ Beldé G., Dirix E., 2022

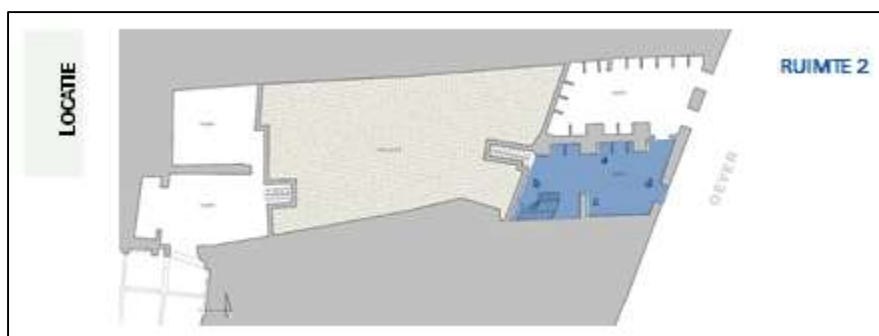
Het tongewelf in **ruimtes 1 en 2** (Figuur 26, Figuur 27), Figuur 29, Figuur 30) is terug te brengen tot een datering in de tweede helft van de 15de eeuw. Voor de onderverdelingen in deze opslagruimten werd een recentere baksteensoort gebruikt (type Boomse steen), waardoor een aanpassing vermoed wordt vanaf de tweede helft van de 19de eeuw.

Ruimte 3 (Figuur 28, Figuur 31) dateert vermoedelijk uit de eerste helft van de 16de eeuw. Historisch kaartmateriaal staft deze conclusie. Het bouwblok aan de Oever en Steegskan had centraal een bijkomend volume. Dit verklaart tevens het kelderraam in een kelderruimte dat heden deel uitmaakt van een dichte bebouwing. De ruimte ten zuiden hiervan dateert vermoedelijk van dezelfde periode. Door aanpassingen in de 20ste eeuw is het originele tongewelf echter verdwenen om plaats te maken voor het huidige gewelf in gewapend beton.

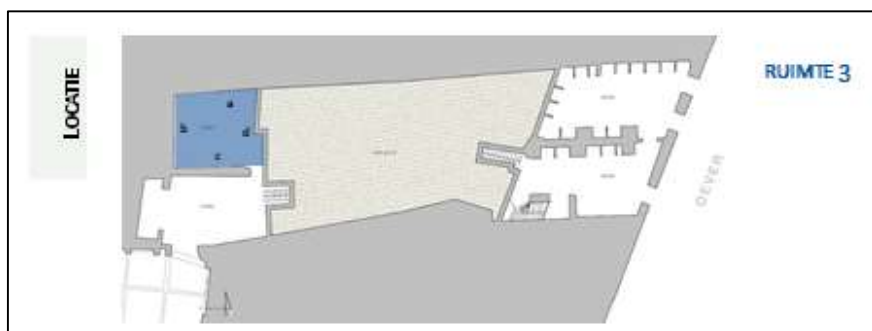
Hoewel niet voorzien in het programma van maatregelen, werd aanvullend ook de **kelder van Scheldeken 16** onderzocht. Deze is aanzienlijk en toont op het eerste zicht een combinatie van materialen en dateringen. De baksteenformaten die aangetroffen werden in de buitenmuren komen verrassend genoeg overeen met die van het tongewelf en de oudere muren uit ruimten 1 en 2. De omvang van de ruimte en de verdere implementatie van materialen doet vermoeden dat deze kelder echter een voorbeeld is van *spolia*. Dit wil zeggen dat de gebruikte 15de-, 16de-eeuwse bakstenen, vermoedelijk afkomstig van een bovenbouw of gebouw dat gesloopt werd, werden hergebruikt.

Figuur 26: Aanduiding Ruimte 1

Figuur 27: Aanduiding Ruimte 2

Figuur 28: Aanduiding Ruimte 3

1b

1d

Deur in muur c

Muur a

Figuur 29: Foto's kelder 1

Muur d

Muren c b a

Muur c

Muur c d

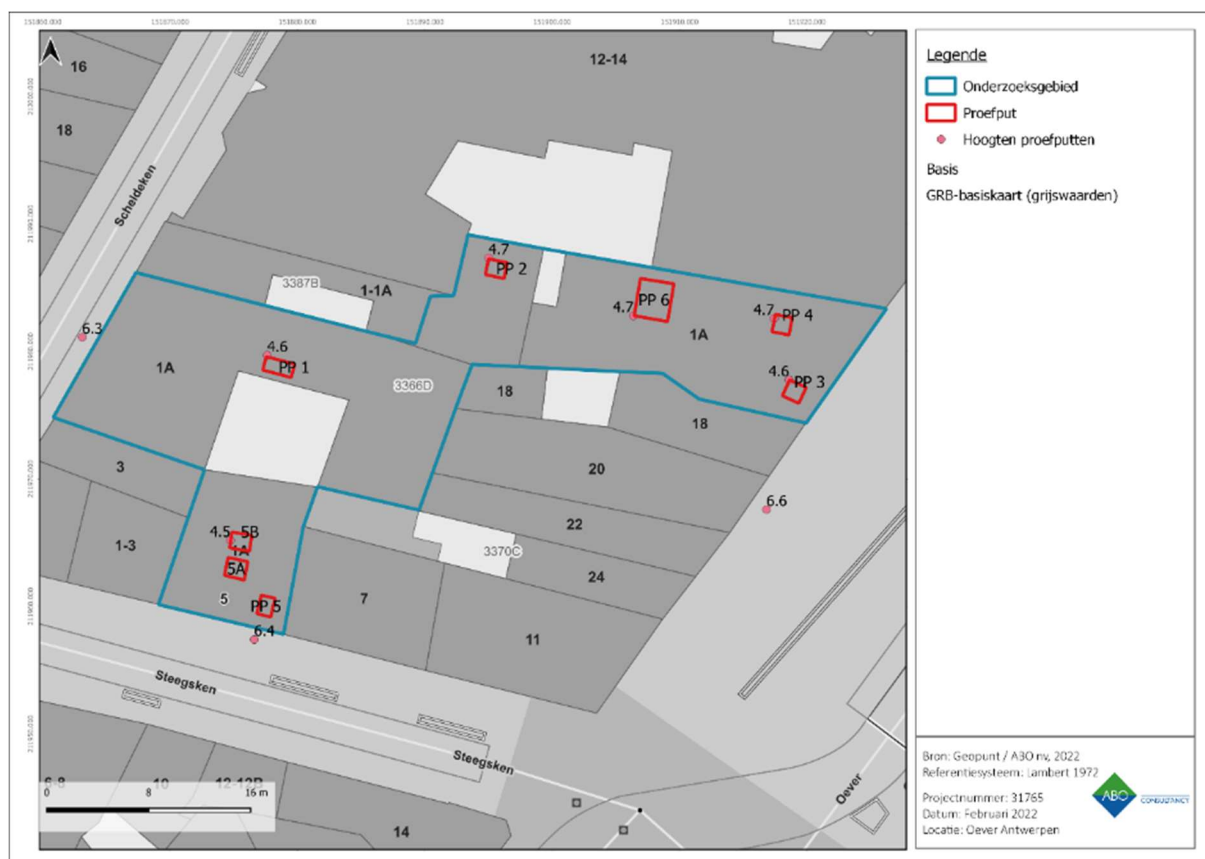
Figuur 30: Foto's kelder 2

Figuur 31: Foto's kelder 3

1.3.2.2 RESULTATEN PROEFPUTTENONDERZOEK

Zoals geadviseerd in het Programma van Maatregelen (ID 22026), werd in februari 2022 een manueel proefputtenonderzoek uitgevoerd ter hoogte van Oever 16, gelegen binnen het bouwblok Oever, Steegskan, Scheldeken, Sint-Jansvliet te Antwerpen. Het veldwerk werd uitgevoerd door erkend archeologen Griet Beldé en Anna De Rijck van ABO nv. Er werden acht proefputten aangelegd (Figuur 32): proefput 1 (2,5 m²), proefput 2 (1,88 m²), proefput 3 (1,95 m²), proefput 4 (1,86 m²), proefput 5 (1,67 m²), proefput 5A (2,3 m²), proefput 5B (1,99 m²) en proefput 6 (7,94 m²).²⁹

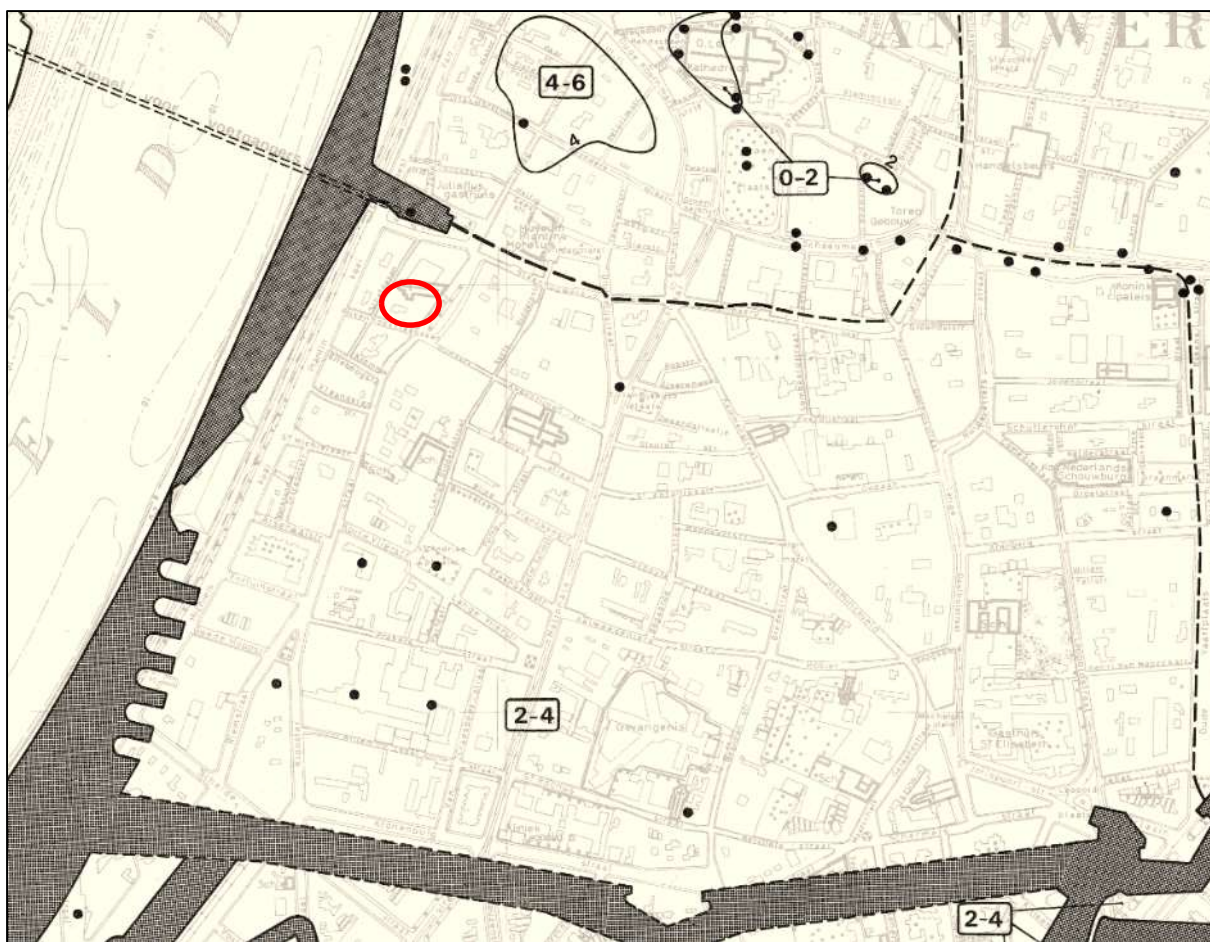

Figuur 32: Algemeen inplantingsplan proefputten met aanduiding van de hoogten van het maaiveld en de proefputten, weergegeven op het GRB

Proefputten 1 tot 5 situeerden zich in de kelders. De bakstenen of betonnen vloeren werden op voorhand machinaal verwijderd, waarna de proefputten verder handmatig werden gegraven. Proefput 6 bevond zich op het gelijkvloers en werd met een minigraver aangelegd. In elke proefput werd minstens één profiel aangelegd. De kelders bevinden zich overal op ca. 2 m onder het maaiveld.

Volgens de Grondmechanische kaart van Antwerpen is het onderzoeksgebied gelegen in opgehoogd gebied (Figuur 33). Deze ophoging zou een dikte tussen 2 en 4 meter bedragen.

²⁹ Beldé G., Dirix E., 2022

Figuur 33: Detail uit de Grondmechanische kaart van Antwerpen, 15.3.6-Antwerpen centrum met aanduiding van het onderzoeksgebied (rood)

Uit het proefputtenonderzoek kon per proefput het volgende besloten worden (Figuur 32).

Proefput 1 (Figuur 34, Figuur 35) was gelegen aan de noordzijde van het onderzoeksgebied, waar de vroeg 19de-eeuwse bebouwing begin jaren '30 van de 20ste eeuw werd gesloopt en een ondergrondse parking werd gebouwd. De bovenste lagen, tot -50 cm, bestonden uit 20ste-eeuwse puinige ophogingslagen. Tot -75 cm bevonden er zich opnieuw ophogingslagen, met materiaal uit de vroege middeleeuwen tot de nieuwe tijd. Tevens werd er één bakstenen muurfragment aangetroffen dat dateert uit de periode tussen de nieuwe tijd en de nieuwste tijd.

Figuur 34: Overzicht proefput 1, vlak 1

Figuur 35: Overzicht proefput 1, vlak 2

Proefput 2 (Figuur 36, Figuur 37, Figuur 38, Figuur 39, Figuur 40) lokaliseerde zich centraal aan de noordzijde van het onderzoeksgebied, binnen het bouwblok tussen Oever en Scheldeken, waar zich een vermoedelijk 16de-eeuwse kelder met een tongewelf situeerde. In deze proefput werd een bakstenen muur met noord-zuid oriëntatie aangetroffen met een (vermoedelijk bijhorende) bakstenen vloer (SP 4). Het baksteenformaat komt overeen met het formaat gemeten in de oostelijke muur van de historische kelder (16,5 x 7 x 4,5 cm) (cf. hfst.3.2). De ruimte wordt gedateerd in de eerste helft van de 16de eeuw. Onder het vloerniveau bevonden zich puinige lagen met aardewerk uit de nieuwe tijd. Vermoedelijk werd de muur in de 16de eeuw boven deze ophogingslagen aangelegd. De muur- en vloerresten zijn in verband te brengen met de 16de-eeuwse bebouwing zoals weergegeven op de 16de-eeuwse kaarten. Het gaat meer bepaald over het centraal gelegen bouwvolume gelegen binnen het bouwblok tussen Oever en Scheldeken. De onderste lagen in deze proefput tussen 80 en 115 cm bestonden uit grijze tot zwartgrijze organische leem. Mogelijk bevindt zich hier een ouder spoor, zoals een grachtlaag, een beerkuil of ook een ophogingslaag. Uit deze laag konden geen vondsten ingezameld worden, gezien de laag geregistreerd werd door middel van een boring.

Figuur 36: Overzicht proefput 2, vlak 1

Figuur 37: Overzicht proefput 2, vlak 2

Figuur 38: Overzicht proefput 2, vlak 3

Figuur 39: Overzicht proefput 2, vlak 4

Figuur 40: Overzicht proefput 2, vlak 5

Proefput 3 (Figuur 41, Figuur 42, Figuur 43) situeerde zich langs de noordoostelijke zijde van het onderzoeksgebied, ter hoogte van Oever 16, in een kelder die in de late 15de eeuw wordt gedateerd. Op de 16de-eeuwse kaarten bevindt de kelder zich ter hoogte van een breedhuis met twee dakkapellen. Binnen de proefput werden twee bakstenen muren (SP 10 en 12) aangetroffen die aan de zuidwestelijke zijde een rechte hoek vormden. De verschillende gebruikte baksteenformaten komen niet overeen met de baksteenformaten gebruikt in de bovenliggende laatmiddeleeuwse kelder. Binnen de muren werd een vrij dikke kalkmortellaag aangetroffen. Deze kan mogelijk geïnterpreteerd worden als een ouder vloer- of loopniveau. Onder deze laag bevond zich een donkere organische laag waaruit aardewerk uit de volle tot late middeleeuwen werd gerecupereerd. Het kan gaan om een kuil, een beerput of een ophogingspakket. Op basis van deze gegevens worden de muren (SP 10 en 12) gedateerd in de periode tussen de late middeleeuwen en de nieuwe tijd.

Figuur 41: Overzicht proefput 3, vlak 1

Figuur 42: Overzicht proefput 3, vlak 2

Figuur 43: Overzicht proefput 3, vlak 3

Proefput 4 (Figuur 44, Figuur 45, Figuur 46) situeerde zich enkele meters ten noordwesten van proefput 3 in de aangrenzende kelder. Ook deze kelder bevond zich ter hoogte van het historische breedhuis langs Oever 16 dat staat afgebeeld op 16de-eeuwse kaarten. De kelder werd eveneens in de late 15de eeuw gedateerd. In de proefput werd direct onder de huidige keldervloer een ouder vloerniveau ontdekt, aangelegd in bakstenen tegels van 14 x 14 cm. Eén strook van de vloer was aangelegd in bakstenen in twee verschillende formaten. Mogelijk betreft het hier de fundering van een onderste traprede. Het kleinste formaat (17 x 8 x 5,5 cm) kwam overeen met de gebruikte baksteenformaten in het tongewelf van de huidige historische kelder en de centrale kolom van de oostelijke muur. Voor de vloer wordt eenzelfde datering als de laat 15de-eeuwse kelder vermoed. Het aangetroffen aardewerk uit de lagen onder het vloerniveau dateert uit de volle tot de late middeleeuwen. Het gaat vermoedelijk om ophogingslagen die werden aangelegd om de gronden te kunnen bebouwen.

Figuur 44: Overzicht proefput 4, vlak 1

Figuur 45: Overzicht proefput 4, vlak 2

Figuur 46: Overzicht proefput 4, vlak 3

De initiële locatie van **proefput 5** (Figuur 47) lokaliseerde zich aan de zuidzijde van het onderzoeksgebied, ter hoogte van de 20ste-eeuwse kelder langs Steegskan. De 16de-eeuwse huizen werden met inbegrip van de kelders gesloopt in de 20ste eeuw. In de proefput werd op een bakstenen put uit de nieuwe tot nieuwste tijd gestoten die quasi de gehele oppervlakte van de proefput innam. Aangezien dit een hindernis vormde voor het verdiepen van de proefput, werd er overgegaan op proefputten 5A en 5B. Proefput 5A situeerde zich enkele meters ten noordwesten van de oorspronkelijke put, tussen twee betonnen kelderpilaren in. In de gehele proefput bevond zich een dikke betonnen funderingslaag. Proefput 5B (Figuur 48, Figuur 49) situeerde zich aansluitend aan de noordzijde van proefput 5A. Hier werd een opeenvolging van ophogingslagen waargenomen met materiaal dat dateert uit de periode van de middeleeuwen tot de nieuwste tijd.

Figuur 47: Overzicht proefput 5, vlak 1

Figuur 48: Overzicht proefput 5B, vlak 1

Figuur 49: Overzicht proefput 5B, vlak 2

Proefput 6 (Figuur 50) tenslotte bevond zich centraal aan de noordzijde van het onderzoeksgebied, ter hoogte van de niet-onderkelderde zone langs Oever 16. Deze proefput werd aangelegd vanaf het maaiveld. In het eerste vlak werd een bakstenen vloerniveau in een cirkelvormig patroon aangetroffen. Deze vloer bevond zich tussen twee bakstenen muren (SP 31 en 41) die aan de zuidoostelijke zijde een rechte hoek vormden. Aan de noordzijde van de proefput, eveneens binnen de muren spoor 31 en 41, bevond zich een overwelfde kelder met oost-west oriëntatie. Het gaat mogelijk om een citerne. De baksteenformaten (15 x 7 x 4 cm en 16 x 8 x 4 cm) kwamen overeen met de in de geregistreerde kelders (langs Oever 16) vastgestelde baksteenformaten, die gedateerd werden in de late 15de eeuw en begin 16de eeuw. Op basis hiervan kan vermoed worden dat de citerne eveneens uit deze periode dateert. Op 1,50 m-mv werd door middel van een boring op nog een bakstenen vloerniveau gestoten. De aangetroffen muren en funderingen waren opgebouwd uit heterogene zandlagen, die geïnterpreteerd kunnen worden als opvul- of ophogingslagen. Enkel uit de vulling van de overwelfde kelder werden twee randen in rood geglaazuurd aardewerk aangetroffen. Het aardewerk dateert uit de nieuwe tijd, meer bepaald uit de 16de tot 18de eeuw.

Figuur 50: Overzicht proefput 6, vlak 1

De aangetroffen vondsten tijdens het proefputtenonderzoek bestaan hoofdzakelijk uit aardewerk en in zeer beperkte mate uit dierlijk bot en één glazen fles.

Het materiaal was hoofdzakelijk afkomstig uit ophogings- of opvullagen. Het betrof grijs, rood en rood-geglazuurd aardewerk en in mindere mate steengoed en Maaslands wit aardewerk. Het aardewerk dateert hoofdzakelijk uit de periode van de volle tot de late middeleeuwen en in mindere mate uit de nieuwe tijd. De volledige bierfles die werd aangetroffen dateert uit de nieuwste tijd, uit de periode tussen 1895 en 1934.

Op basis van het proefputtenonderzoek werd besloten dat voor nagenoeg het gehele onderzoeksgebied **archeologisch vervolgonderzoek** vereist was (ca. 608 m²). Slechts in een kleine zone (56 m²) dienen er geen verdere maatregelen genomen te worden (Figuur 51).

Figuur 51: GRB-kaart met aanduiding van de op te graven zone en vrijgegeven zone (Geopunt / ABO nv, 2022)

2 ONDERZOEKSSTRATEGIE OPGRAVING

Op basis van de resultaten van het vooronderzoek werd een archeologische opgraving geadviseerd voor nagenoeg het volledige projectgebied. De te volgen methode en strategie werden uitgewerkt in het Programma van Maatregelen van de nota waarvan akte werd genomen (ID 22026).³⁰

2.1 ONDERZOEKSVRAGEN OPGRAVING

De geplande werken zullen een impact hebben op de archeologische lagen van het bodemarchief. De onderzoeksvragen die door middel van een archeologische opgraving beantwoord dienen te worden, zijn overgenomen uit het Programma van Maatregelen (ID 22026) waarvan akte werd genomen. Het doel van het onderzoek zal succesvol bereikt zijn als een wetenschappelijk onderbouwd antwoord gegeven kan worden op onderstaande onderzoeksvragen:

Onderzoeksvraag
1. Wat is de aard, omvang, datering, en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?
2. Hoe is de opbouw van de chronologie van de aanwezige archeologische resten?
3. Wat is de relatie tussen de bestaande kelders en het aanwezig archeologisch erfgoed?
4. Zijn er sporen en structuren aanwezig? Zo ja, wat is hun onderlinge samenhang?
5. Levert het organische en anorganische vondstmateriaal nieuwe inzichten inzake ontstaans- en bewoningsgeschiedenis van de site, eventueel ook over de materiële cultuur?
6. Uit welke periode dateren de vondsten? Kan er een functionele interpretatie aan gegeven worden?
7. Is er een archeologisch niveau aanwezig onder de bestaande kelders?
8. Zijn er grondsporen in de niet-onderkelderde gedeeltes? Bevinden zich ook hier (gedempte) kelders?
9. Zijn er (gebouw)sporen aangetroffen die in verband kunnen gebracht worden met de vroegere nabijgelegen Sint-Michielsabdij?
10. Zijn er sporen aangetroffen die in verband kunnen gebracht worden vroegere havenactiviteiten, zoals bv. scheepsbouw, handel, visvangst,...? En zo ja welke?
11. Hoe is de bewaringstoestand van de archeologische sporen (goed, gebioturbeerd,...)?
12. Behoren de archeologische sporen tot één of meerdere periodes?
13. Wat is bodemopbouw en-ontwikkeling ter hoogte van de onderzochte percelen?
14. Indien er gebouwrresten worden aangetroffen, kunnen deze in verband gebracht worden met de gebouwen aanwezig op de kaart van Bononiensis en het Primitief kadaster? Zo ja, wat is hun datering en zijn er sporen van oudere voorgangers?
15. Wanneer ontstond de eerste bebouwing binnen het projectgebied en wat was de aard van deze bebouwing?
16. Zijn er sporen van artisanale activiteiten of andere aanwijzingen omtrent de functie van de aangetroffen sporen en structuren? Vertellen deze sporen en structuren meer over de geschiedenis van Antwerpen?
17. Kan eventueel natuurwetenschappelijk onderzoek meer informatie opleveren omtrent de aangetroffen stratigrafische eenheden?

³⁰ Beldé 2022

2.2 VOORZIENE UITVOERING

De methodologie en strategie van de opgraving zijn bepaald door het Programma van Maatregelen, conform de Code van Goede Praktijk, waarvan akte werd genomen.³¹ Daarbij werden volgende randvoorwaarden opgesteld:

- Vóór de start van de werken dient er een startvergadering georganiseerd met de verschillende partijen (archeoloog, architect en aannemer) voor de organisatie en de planning van de werkzaamheden, om alles zo efficiënt en veilig mogelijk te laten verlopen.
- De opgraving wordt uitgevoerd na de sloop van de bestaande gebouwen en kelders langs Oever 16. De structuren mogen zonder archeologische begeleiding tot op de vloerplaat gesloopt worden. Daarna worden deze activiteiten onder begeleiding van een erkend archeoloog verder uitgevoerd om schade aan eventuele archeologische resten te vermijden. Tevens dienen de vloeren in de recente ondergrondse kelder langs Steegskan en Scheldeken uitgetrokken te worden. Dit kan zonder archeologische begeleiding. Tijdens het daaropvolgende onderzoek wordt de gaafheid van de archeologische niveau geëvalueerd.
- Ten alle tijden zal er een afstand van 2 m ten opzichte van de bestaande te behouden gemene muren gerespecteerd worden.
- Bij de werken die dienen uitgevoerd te worden in een bestaande kelder dient er goede verlichting voorzien te worden.

Verder werd het terrein opgedeeld in zones, zoals vooropgesteld in het Programma van Maatregelen.³² Deze opdeling werd gebaseerd op de diverse aard van de geplande werken, zoals de verschillende types funderingen, en de huidige situatie in de te verdiepen kelders. Op die manier werden er 4 zones afgebakend (Figuur 52):

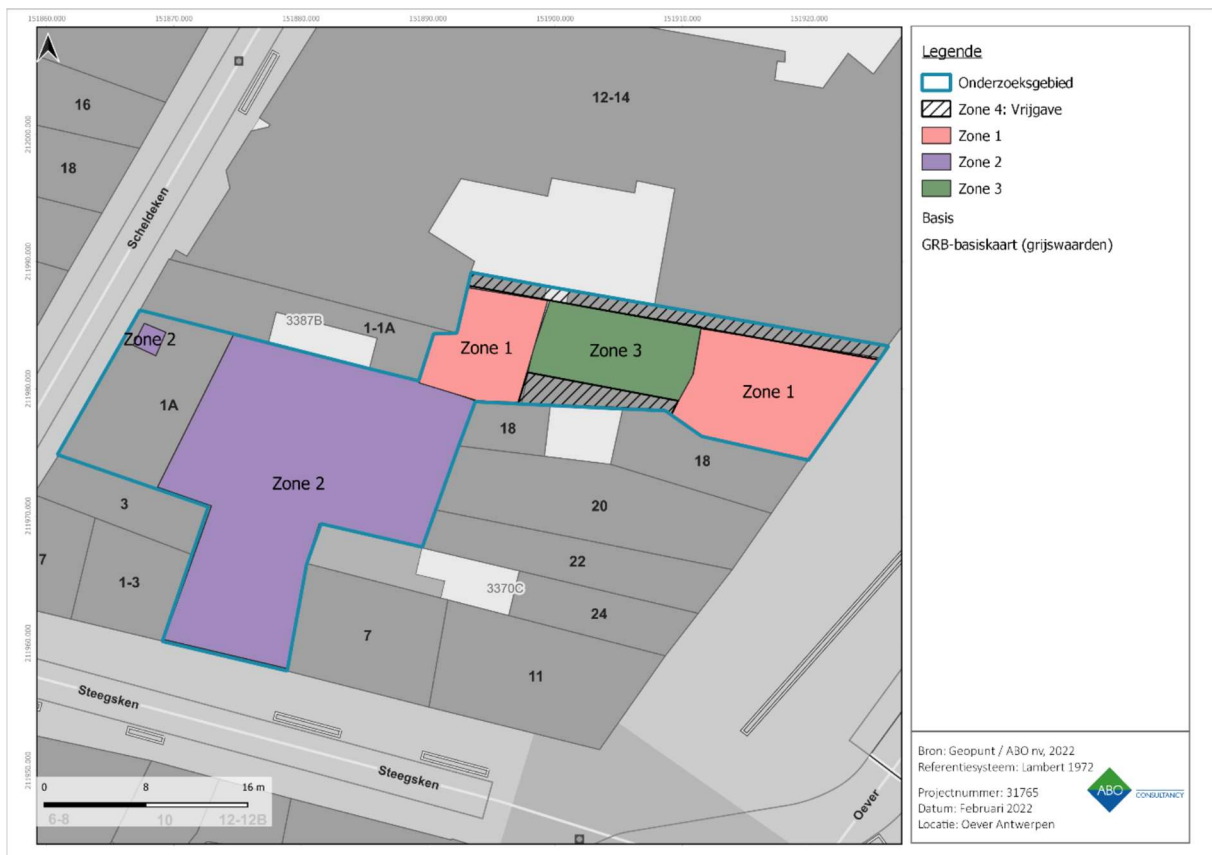
- **In zone 1 (roze), ter hoogte van Oever 16**, wordt de bebouwing met bewaarde 15de- en 16de-eeuwse kelders gesloopt en de kelders rechtgetrokken en 50 cm verdiept. Nadien wordt binnen deze oude funderingen een secanspalenwand aangelegd. Binnen deze zone wordt ook rekening gehouden met compactie van de bodem ten gevolge van de werken. Daarom wordt bijkomend een bufferzone voorzien van 50 cm, waardoor er **tot ca. 1 m onder de huidige keldervloeren (ca. 3 m-mv) dient opgegraven te worden**. De totale oppervlakte bedraagt 165 m² (60 m² en 105 m²).
- **In zone 2 (paars), tussen Scheldeken en Steegskan**, blijft de bebouwing met bijhorende kelders uit de 20ste eeuw behouden en gerenoveerd. De kelders worden er 50 cm verdiept (tot 2,72 m-mv) en er worden microfunderingspalen en een nieuwe septische put voorzien. Binnen deze zone wordt ook rekening gehouden met compactie van de bodem ten gevolge van de werken. Daarom wordt bijkomend een bufferzone voorzien van 50 cm, waardoor er **tot ca. 1 m onder de huidige keldervloeren dient opgegraven te worden (ca. 3,30 m-mv)**. De totale oppervlakte bedraagt 370 m²
- **Zone 3 (groen), eveneens ter hoogte van Oever 16**, bevindt zich tussen de historische kelders in en is zelf niet onderkelderd. Ook hier wordt de bebouwing gesloopt. Binnen deze zone zal de bodem tot op een beperkte diepte van maximum 0,50 m-mv geroerd worden. Binnen deze zone

³¹ Beldé 2022, 12-16

³² Beldé 2022, 10-12

wordt ook rekening gehouden met compactie van de bodem ten gevolge van de werken. Daarom wordt bijkomend een bufferzone voorzien van 50 cm, waardoor er **tot ca. 1 m-mv dient opgegraven te worden**. De totale oppervlakte bedraagt 50 m².

- **Zone 4 wordt vrijgegeven.** In het noorden van deze zone wordt een secanspalenwand gebouwd, wat een diepe verstoring over een strook van 1 m breed zal veroorzaken. Veiligheidsredenen in acht genomen is het echter niet mogelijk deze zone van 35 m² vooraf op te graven. Ook de moderne (20ste-eeuwse) kelder (20 m²) die reeds werd opgevuld met puin aan de zuidelijke zijde van Oever 16 wordt opgenomen in de vrijgave.

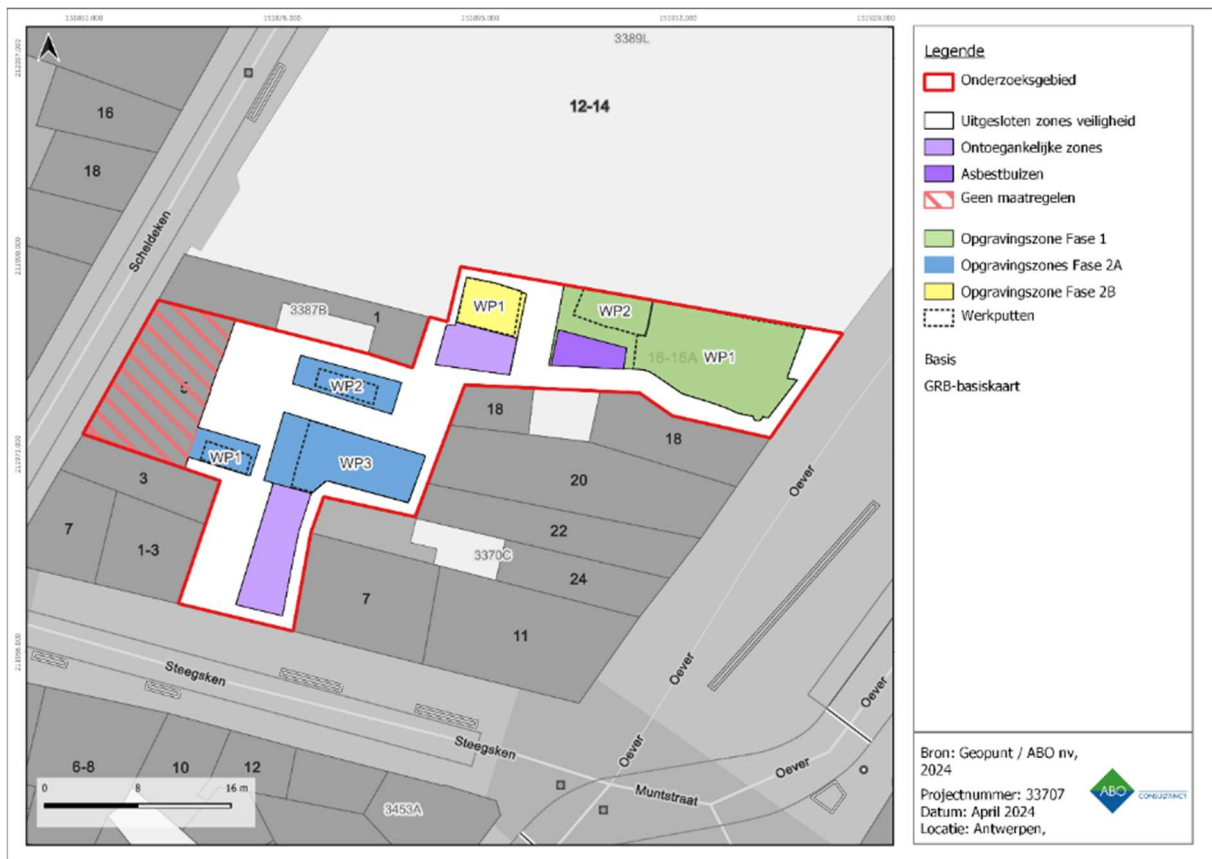
Figuur 52: Zoneringsplan (Beldé 2022, 11)

2.3 WERKELIJKE UITVOERINGSWIJZE

Zoals vooropgesteld in het Programma van Maatregelen werd vooraf aan het veldwerk in overleg gegaan met alle betrokken partijen om de organisatie en planning van de werkzaamheden zo efficiënt en veilig mogelijk te laten verlopen. Rekening houdend met de werfplanning en stabiliteitsproblemen bij de gebouwen tussen Scheldeken en Steegskan resulteerde dit in een plan van aanpak dat stelde dat er in twee fasen werd te werk gegaan (Figuur 53). Door stabiliteitsproblemen bij de gebouwen rondom fase 2 werd het onderzoeksgebied ook beperkt en het veldwerk uitgesteld tot de veiligheid gegarandeerd kon worden. Dit resulteerde in een bijkomende opsplitsing van fase 2 in fase 2A en fase 2B. In fase 1 werden twee werkputten aangelegd, in fase 2A drie werkputten en in fase 2B één werkput (Figuur 54).

Figuur 53: Faseringsplan

Figuur 54: Werkputtenplan

Fase 1 van het onderzoek werd uitgevoerd van 25 juli t.e.m. 2 augustus 2022, door erkend archeologen Griet Beldé en Melissa Lamberts, assistent-archeologe Amke Juchtmans en archeologiestudente Luna Fabré. Tijdens fase 1 werden de onderkelderde zone langs Oever 16 en de bijhorende achterliggende zone, die nog uit volle grond bestond, onderzocht. De zone werd daarom opgedeeld in werkput 1 en werkput 2 (Figuur 54).

Werkput 1 behelsde de oppervlakte van de twee historische kelders langs Oever 16. Voorafgaand aan de opgraving werden deze kelders uitgebroken tot op het recente vloerniveau. Daarna werd er verdiept met een minigraver van 10 ton met een platte graafbak tot op ca. 1 meter onder de bestaande keldervloeren. Werkput 1 kan ruwweg opgedeeld worden in drie niveaus en werd dan ook aangelegd in drie vlakken. Lokaal diende er nog een vierde vlak aangelegd te worden.

Werkput 2 bestond uit de achterliggende, niet-onderkelderde zone. Om veiligheidsredenen diende er langs de bebouwde zuidzijde een buffer bewaard te blijven van 2 meter. Deze werkput werd aangelegd in 1 vlak tot op ca. 0,60 m-mv, eveneens met een minigraver van 10 ton met platte graafbak. Over de gehele zuidelijke zone van werkput 2 werden aan de oppervlakte asbestbuizen vastgesteld, waardoor deze zone om veiligheidsredenen niet verder onderzocht kon worden.

Fase 2 werd uitgevoerd door erkend archeoloog Anouk Van der Kelen, assistent-archeoloog Sander Milis en veldmedewerker/bouwhistorica Evelien Dirix op 25 november 2022 (fase 2A) en 10 februari 2023 (fase 2B). Deze zone komt overeen met het deel van het terrein waar de schil van de bebouwing wordt behouden en de gebouwen enkel een grondige renovatie ondergaan. Wegens onvoorziene veiligheids- en stabiliteitsoverwegingen kon deze fase van het onderzoek niet aansluitend aan fase 1 uitgevoerd worden.

Voordat deze fase praktisch van start kon gaan werd in grondig overleg met de bouwheer bekeken wat de risico's waren voor het opgravingsteam, zodat de veiligheid ten allen tijde kon gegarandeerd worden. Doordat de opgraving in een bestaande structuur werd uitgevoerd, dienden er verschillende extra veiligheids- en bufferzones voor onder andere stabiliteit in acht genomen te worden. Hierdoor reduceerde de initieel voorziene oppervlakte van de zone aanzienlijk, tot 233,35 m² voor fase 2A en 19,89 m² voor fase 2B. Daarnaast werd de ruimte waarin de werkputten konden worden aangelegd verder beperkt door de aanwezigheid van diverse structuren, waaronder enkele steunzuilen en een deel van de vloerplaat die dienden behouden te worden enerzijds (Figuur 55, Figuur 56, Figuur 57), en voor de werken noodzakelijke taluds, geconstrueerd uit bouwpuin, anderzijds (Figuur 58, Figuur 59, Figuur 60). Om de veiligheid en stabiliteit te garanderen werd bij elke werkput een bufferzone voorzien ten opzichte van de aanwezige steunpilaren, muren en andere bouwelementen die dienden te behouden te worden.

In totaal werden er vier werkputten aangelegd tijdens fase 2, waarvan drie in fase 2A en één in fase 2B (Figuur 54), op een gemiddeld niveau van 4,7 m-TAW. In **fase 2A** bevond **werkput 1** zich ten noordwesten van het talud, tussen twee te behouden steunpilaren (gemarkt met de nummers 1 en 2). **Werkput 2** bevond zich in het noorden van de zone, bij pilaren 4 en 5. Ook hier werd de opgegraven ruimte beperkt door structurele elementen (ondersteuningsbalken) die dienden behouden te worden. **Werkput 3** bevond zich ten noordoosten van het talud. Gezien de beperkte ruimte waarin er diende gewerkt te worden, werd er voor deze gehele fase geopteerd om met een kleine graafmachine te werken.

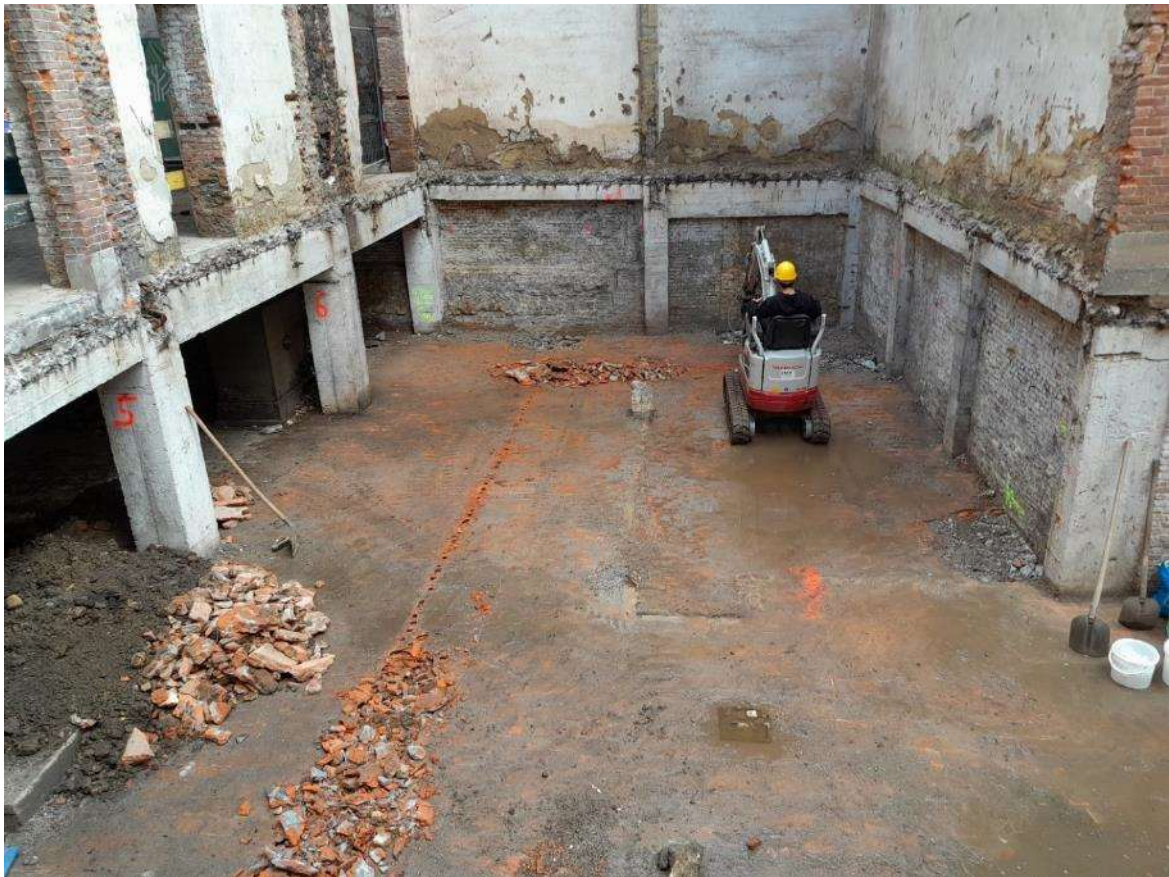
In **fase 2B** werd enkel **werkput 1** aangelegd. Door bijkomende stabiliteits- en veiligheidsbuffers, een talud uit steenpuin in de zuidelijke zone en de kennis dat er ruimte nodig was voor grondverzet, werd de werkput noodgedwongen verkleind. In de zuidelijke zone, aanpalend aan de doorgang naar zone 2A, was ook een open ronde put aanwezig die eveneens gevrijwaard diende te worden (Figuur 61).

Figuur 55: Toestand van het terrein, fase 2A, met enkele te behouden zuilen en de vloerplaat

Figuur 56: Toestand van het terrein, fase 2A, met enkele te behouden zuilen en de vloerplaat

Figuur 57: Toestand van het terrein, fase 2A, met enkele te behouden zuilen en de vloerplaat

Figuur 58: Toestand van het terrein, fase 2A, talud

Figuur 59: Toestand van het terrein, fase 2B, met links een deel van het talud

Figuur 6o: Toestand van het terrein, fase 2B, met bovenaan de foto het talud

Figuur 61: Toestand van het terrein, fase 2B, grondverzakking in de zuidelijke zone (kijkrichting Z)

De registratie werd uitgevoerd volgens de bepalingen uit het Programma van Maatregelen van de nota met aktenaam en de Code van Goede Praktijk versie 4.0. Wat de registratie van de aangetroffen sporen betreft, werden individueel en doorlopend spoornummers toegewezen. De sporen werden manueel opgeschoond in het vlak, digitaal gefotografeerd, ingemeten en beschreven in een hiervoor aangepast spoorformulier. De coupes op de sporen werden ingemeten, digitaal gefotografeerd, analoog ingetekend op schaal 1:20 en beschreven. Alle relevante bodemkundige en archeologische profielen werden opgeschoond, digitaal gefotografeerd, analoog ingetekend op schaal 1:20 en in detail beschreven. Alle aangetroffen artefacten die tijdens het onderzoek aan het licht kwamen, werden onmiddellijk ingezameld en ingepakt, voorzien van een identificatielabel met daarop de vereiste gegevens. De vondsten werden na het terreinwerk gewassen, voorzien van een inventarisnummer en volledig geregistreerd en geïnterpreteerd.

3 OPGRAVINGSRESULTATEN

3.1 FASE 1

3.1.1 BODEMKUNDIG

Het maaiveld ter hoogte van Oever 16 situeerde zich op circa 6,7 m-mv. De bodemopbouw ter hoogte van werkput 1 bestaat uit een opeenstapeling van keldermuren uit achtereenvolgende perioden boven een oudere ophogingslaag. Profielen 3 en 4 geven een duidelijk beeld van de stratigrafie ter hoogte van werkput 1 (Figuur 63, Figuur 64).

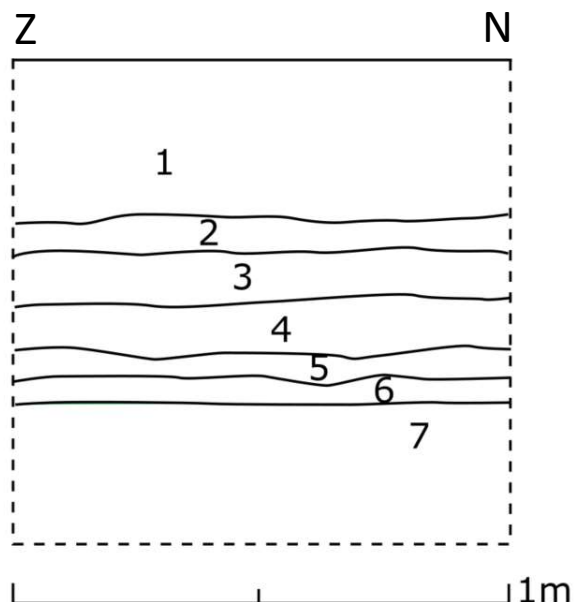

Figuur 62: Plan met aanduiding van profielen ten opzichte van vlak 3 (ABO nv, 2024)

Profiel 3 werd aangelegd centraal aan de noordzijde van werkput 1 langs de oostzijde van muur, spoor 37 (Figuur 63). De muur, spoor 37 is gebouwd op een opeenvolging van lagen. De bovenkant van de afgebroken muur situeerde zich op 4 m-TAW, de onderkant op 3,26 m-TAW. De bovenste laag is een heterogeen puinig, (organisch) pakket met baksteen, houtskool-, en schelpfragmenten en brokken natuursteen. Deze laag komt overeen met spoor 36/41 wat de vulling uitmaakte tussen muren spoor 37 en 38, mogelijk de vulling van een beerput. Van deze vulling werden stalen genomen met het oog op natuurwetenschappelijk onderzoek (M:2, 3, 4 en 6). Het pakket rust op twee blauwgrijze, kleihoudende glauconietrijke lagen boven een licht blauwgrijze laag, die mogelijk geïnterpreteerd kan worden als de oeverlaag van de Schelde en/of van de zuidelijke oever van de Sint-Jansvliet.

De opbouw van profiel 3 is als volgt:

- 1) Bakstenen muur (SP37), baksteenformaat 18 x ? x 4 cm in kop-strek verband
- 2) Heterogeen donker bruingrijze zandige leem, gevlekt, houtskool- en baksteenbrokjes, schelpen (mossel), brokken natuursteen, ophogingslaag
- 3) Heterogeen roodbruin zand met baksteenbrokken en kalkmortelresten en weinig houtskoolspikkels
- 4) Heterogeen licht blauwgrijze kleiige leem, geroerd, gevlekt, bevat schelpfragmenten
- 5) Homogeen blauwgrijze kleiige leem, zeer vast, weinig aardewerk, organisch materiaal en schelpfragmenten, alluviale laag
- 6) Heterogeen licht blauwgroenig grijs, weinig aardewerk, schelpresten en zeer weinig baksteen- en houtskoolspikkels, alluviale laag

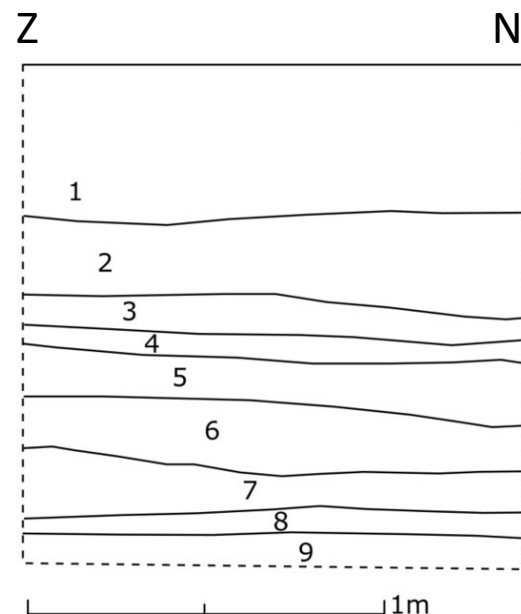

Figuur 63: Werkput 1, profiel 3

Profiel 4 werd iets verder naar de westzijde aangelegd tegen de oostkant van muur, spoor 38 en vertoonde zoals verwacht een quasi zelfde bodemopbouw als in profiel 3 met dat verschil dat er zich onder laag 5 (// PR3 L4) twee donkere tot zwarte organische lagen bevonden, laag 6 en 7. Deze hadden een scherpe aflijning. De bovenkant van muur, spoor 38 situeerde zich op 4,6 mTAW. De onderkant werd gemeten op 4,18 mTAW. De onderkant van het profiel situeerde zich op 3,2 mTAW.

De opbouw in profiel 4 is als volgt:

- 1) 0 – 42 cm, bakstenen muur, baksteenformaat 18 x 9 x 4 cm, beige harde kalkmortel, kop-strek metselverband = spoor 38
- 2) 42 – 70 Heterogeen, donkerbruin – grijs tot zwart met beige vlekken, vettig, puinig, = ophogingslaag (M:6)
- 3) 70 – 80 cm, groengrijs zand met zwarte vlekken klei, baksteen- en kalkmortelbrokken
- 4) 80 – 90 cm, beige tot lichtbruin, homogeen zand
- 5) 90 – 110 cm, homogeen donkergrijs tot bruin zand met weinig houtskoolbrokjes en kalkmortelspikkels
- 6) 110 – 122 cm, zwart organisch, vettig met weinig baksteenspikkels- en brokken (M:5); aanwezigheid van wilde planten die voorkomen in-en langs water.
- 7) 122 – 132 cm, heterogeen zwart donkergrijs gevlekt zand, organisch, weinig baksteenspikkels
- 8) 132 - 140 cm, groengrijs kleilig, vettig met vrij veel kalkmortelspikkels
- 9) 140 – 150 cm, heterogeen groen en geeloker klei, grondwater, = C-horizont

Figuur 64: Werkput 1, Profiel 4

3.1.2 ANTROPOGENE SPOREN

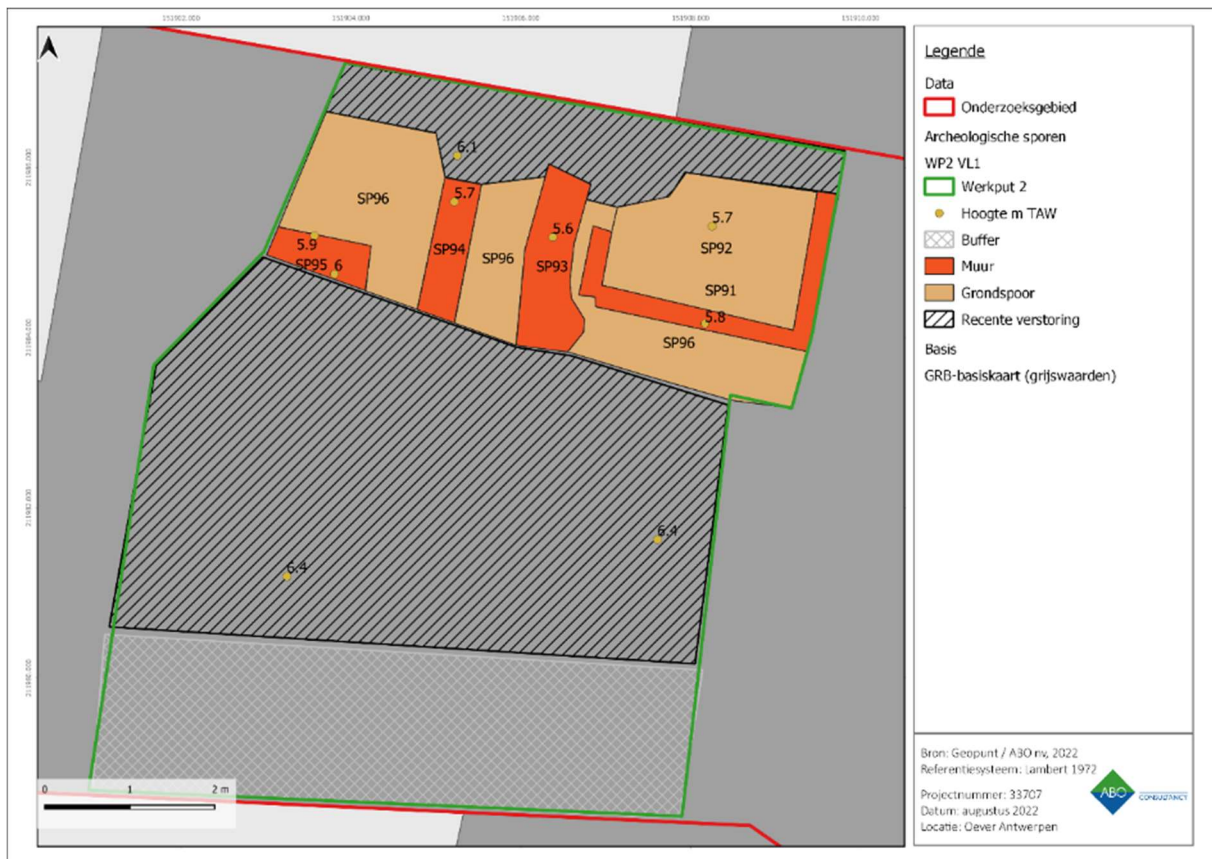
3.1.2.1 VLAK 1

Daar er in het westen van **werkput 1**, de zone waarin kelders aanwezig waren, reeds op een hoogte van ca. 5,7 mTAW op recent muurwerk en een bakstenen rioolbuis werd gestoten, werd in dit gedeelte van de werkput vlak 1 aangelegd (Figuur 65, Figuur 67, Figuur 68, Figuur 69). De datering van deze bakstenen structuren kan geplaatst worden tussen de 16de en begin 20ste eeuw.

In de zone van het terrein waar zich geen kelders bevonden werd **werkput 2** aangelegd (Figuur 66, Figuur 70). Deze werkput grenst aan de oostzijde van werkput 1 en komt dus overeen met een zone van volle grond. Ter hoogte van deze werkput zijn er geen bodemingrepen gepland. Wel worden er enkele leidingen aangelegd die de bodem tot op beperkte diepte zullen verstoren. Daarom werd er in deze zone slechts 1 vlak aangelegd (tot 0,60 m-mv), op een gemiddelde diepte van 5,6 mTAW. In het vlak werden 6 sporen geregistreerd. Het betrof 4 baksteenstructuren en gerelateerde grondsporen daterend uit de nieuwste tijd.

Figuur 65: Overzicht werkput 1, vlak 1 (lichtgroene stippellijn), met aanduiding van de hoogten

Figuur 66: Overzicht werkput 2, vlak 1, met aanduiding van de hoogten

Figuur 67: Zicht op muurwerk in werkput 1, vlak 1

Figuur 68: Werkput 1, zicht op vlak 2 en aanleg vlak 1 in zuidoostelijke richting met recenter muurwerk

Figuur 69: Werkput 1, zicht op vlak 2 vooraan en vlak 1 achteraan

Figuur 70: Werkput 2, vlak 1 in oostelijke richting

In **werkput 1** bevonden zich onder meer de muren (en baksteenmassieven) met spoornummers 57, 58, 59, 60, 61, 62, 68 en 70 (Figuur 71, Figuur 72).

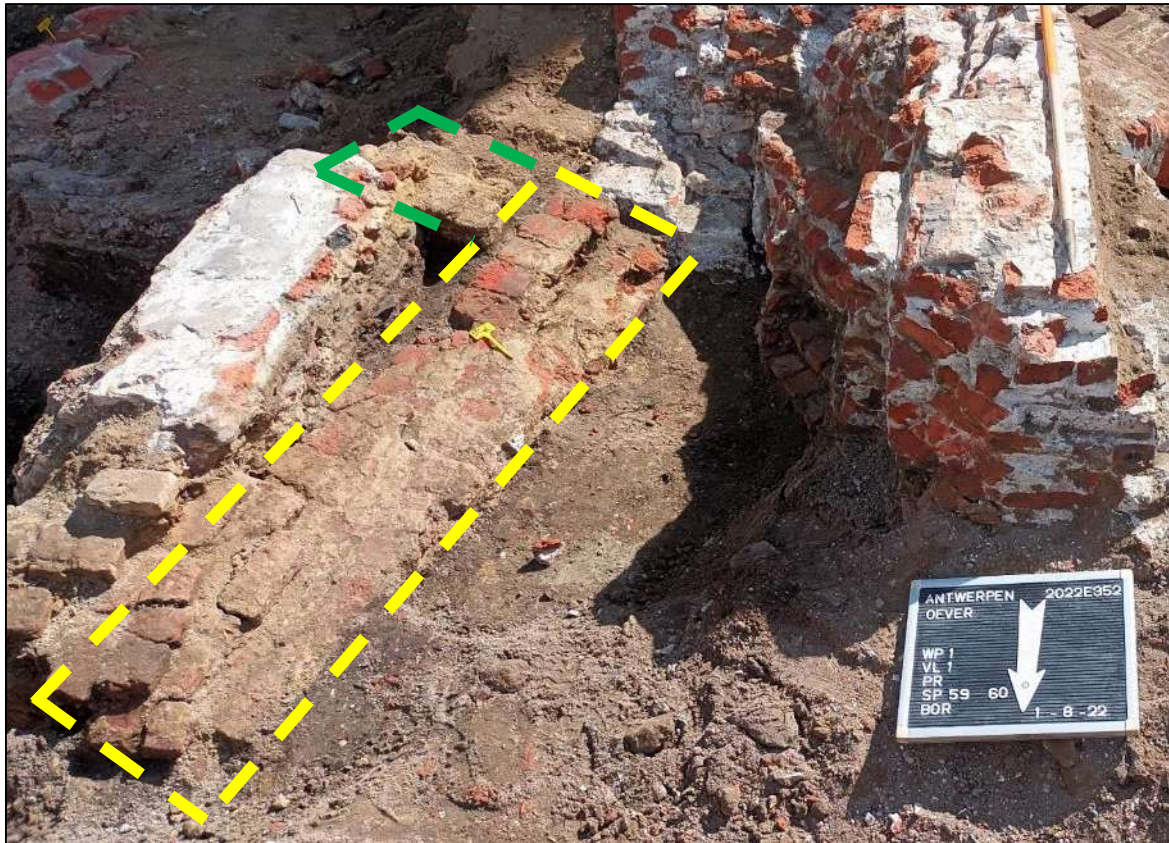
Spoor 57 werd over de cisterne heen gebouwd en kan gedateerd worden in de 19de eeuw op basis van het baksteenformaat (18 x 8,5 x 4 cm, grijze trasmortel). Spoor 58, een baksteenmassief met harde witte kalkmortel, bevindt zich tegen de noordzijde van deze muur 57. Ten noorden hiervan bevinden zich spoor 59 (muur), 60 en 61. Spoor 60 was een rioolbuis van 0,85 m breed met een noordwest-zuidoost oriëntatie met een afwerking in natuursteen. Spoor 61 vormde een baksteenmassief rond en over het bakstenen riool. Sporen 59, 60 en 62 kunnen op basis van hun baksteenformaat (17 x 8 x 4,5 cm en 17 x 8 x 5 / 18 x 8 x ? cm) in de 16de-17de eeuw worden geplaatst. Enkel de muren met spoornummer 62 (WP1), opgedeeld in 62A en 62B (Figuur 73, Figuur 72), opgebouwd uit roodoranje bakstenen van formaat 18 x 8 x ? / 17 x 8 x 5 cm met grijze, vrij harde mortel, leken mogelijk van oudere datum te zijn. Deze muren vormden een hoek, waarbij spoor 62A een noordnoordoost-zuidzuidwest en 62B een westnoordwest-oostzuidoostelijke richting kende. Binnen deze hoek bevond zich een baksteenmassief gebouwd met witte harde kalkmortel (spoor 68). Verder bouwhistorisch onderzoek kon deze echter eveneens in de 16de-17de eeuw plaatsen. Spoor 70, een baksteenmassief met witte harde kalkmortel met baksteenformaat 18 x 8,5 x 4 cm, kon eveneens in deze periode geplaatst worden.

Figuur 71: Sporen 57 tot en met 62, 68 en 70, bakstenen riool met overkapping

Figuur 72: Overzicht werkput 1, vlak 1

Figuur 73: Sporen 62A (geel) en 62B (groen), bakstenen muren

In het zuiden van de werkput situeerde zich een bakstenen keldertrap, spoor 55 (Figuur 74). Deze was gebouwd met bakstenen van formaat 18 x 8 x 4,5 cm met grijze trasmortel met houtskoolspikkels, waardoor deze structuur eind 19de - begin 20ste eeuw gedateerd kan worden.

Figuur 74: Trap, spoor 55

In **werkput 2** bevonden zich slechts 6 sporen, bestaande uit 4 bakstenen muren en 2 grondsporen (Figuur 70). Spoor 91 (Figuur 75) was een rechthoekige bakstenen structuur van twee baksteenrijen breed met witgrijze, harde kalkmortel. De heterogene vulling van deze kelder kreeg spoornummer 92 (Figuur 75). Spoor 93 was een uitbraakspoor van een muur gebouwd met baksteen en kalkmortel (Figuur 75), spoor 94 een bakstenen muur opgetrokken met industriële bakstenen en grijze trasmortel (Figuur 76). Spoor 95 betrof een overwelfd keldertje, eveneens gebouwd met industriële bakstenen met grijze harde mortel (Figuur 78). Spoor 96 bestond uit de zogenaamde volle grond waarin de bakstenen structuren gebouwd werden (Figuur 70, Figuur 75). De industriële baksteen en grijze cement- en trasmortel die bij deze structuren werd gebruikt doen vermoeden dat het hier om 19de-eeuwse sporen gaat.

Figuur 75: Werkput 2, vlak 1, met sporen 91 (bakstenen structuur), 92 (vulling) en 96 (grondspoor)

Figuur 76: Spoor 93, detail uitbraakspoor

Figuur 77: Spoor 94, muur

Figuur 78: Spoor 95, overwelfd keldertje

3.1.2.2 VLAK 2

Aan de westzijde van het onderzoeksgebied, ter hoogte van de kelders langs Oever 16 (WP1), werd er geen vlak aangelegd op de hoogte van vlak 1, omdat de bovenliggende kelders reeds afgebroken waren tot op het bestaande keldervloerniveau. De keldervloer bestond er uit een drietal baksteenlagen met harde cementmortel waarvan de bovenkant zich situeerde op 3,9 m TAW. Deze diende met een piqueur verwijderd te worden.

Ter hoogte van de zuidoostelijke kelder werd het vlak aangelegd op 3,4 mTAW. De sporen werden er geregistreerd in werkput 1, vlak 2 (Figuur 79, Figuur 80, Figuur 81).

Figuur 79: Overzicht werkput 1, vlak 2, met aanduiding van de hoogten

Figuur 80: Werkput 1, vlak 2, in westelijke richting

Figuur 81: Werkput 1, vlak 2, in zuidoostelijke richting

Op een diepte van circa 3,5 meter onder het maaiveld werden vijf bakstenen structuren geregistreerd, waaronder drie muren, die met elkaar in verband stonden (spoor 1, 4 en 7) (Figuur 82). Muren spoor 1 (met baksteenformaat van circa 20 à 21 x 9 à 10 x 4 à 4,5 cm) (Figuur 83) en spoor 7 (Figuur 85) waren oost-west georiënteerd en lagen parallel aan elkaar met een tussenafstand van twee meter. Muur spoor 4 (23 x 9,5 x 4 à 5 cm) (Figuur 84) met noord-zuid oriëntatie verbond beide muren aan de oostzijde (kant Oever) en was in beide muren ingewerkt. Spoor 4 was slechts voor een klein deel zichtbaar en verdween grotendeels in de oostelijke wand van de werkput. Het westelijke uiteinde van muur spoor 1 was afgebroken. Op deze plaats was een kleine boogstructuur waar te nemen (Figuur 86). Op 30 cm ten westen van deze muur bevond zich haaks op spoor 1 een andere muur, spoor 3 (Figuur 87), met een baksteenformaat van 21,5 x 10 x 4,5 à 5 cm. Op basis van het baksteenformaat en de ligging lijkt deze muur verband te houden met funderingsmuren spoor 1, 4 en 7, toebehorend aan een kelder van 6 bij 2,5 meter. Op basis van het gebruikte baksteenformaat en de ligging onder de laat 15de-eeuwse kelder, is de ruimte ouder. Vermoedelijk dateert deze eveneens uit de late middeleeuwen, tussen de 14de eeuw en de eerste helft van de 15de eeuw. Sporen 2 en 5 waren aanlegsgleuven van respectievelijk muren spoor 1 en 4 (Figuur 83, Figuur 84).

Figuur 82: Sporen 1 (rechts, O-W), 4 (boven, N-Z) en 7 (links, O-W) (muren) en sporen 8, 9 en 10

Figuur 83: Spoor 1 (muur) en spoor 2 (insteek)

Figuur 84: Spoor 4 (muur) en spoor 5 (insteek)

Figuur 85: Spoor 7 (muur)

Figuur 86: Detail restant boogstructuur in spoor 1

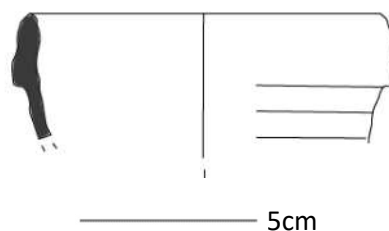
Figuur 87: Spoor 3, muur

De datering van het aardewerk dat in de insteek van muur spoor 1 (spoor 2) werd gevonden kan een indicatie zijn voor wanneer de muur of het huis gebouwd werd. In totaal werden er 20 scherven ingezameld, waarvan meer dan de helft afkomstig zijn van grijs aardewerk, iets minder dan een kwart van rood aardewerk en een klein aandeel van steengoed uit Langerwehe. Van de identificeerbare scherven zijn er vier terug te brengen tot kannen, twee tot kruiken, één tot een beker op een standvoet, één tot een pan en één tot een deksel. De mooiste vondst betrof de bovenste helft van een 14de-eeuwse kan in steengoed uit Langerwehe. De kan heeft een eenvoudige bandvormige rand en vertoont een geleidelijke overgang van de hals naar het lichaam. De onderkant van de rand is afgewerkt met een radstempelversiering en aan de bovenzijde van het lichaam zijn ook twee smalle banden met een radstempel aangebracht (Figuur 88). Nog in steengoed uit Langerwehe werden twee wandscherven van twee kannetjes met draairillen ingezameld, eveneens daterend uit de 14de eeuw.

Figuur 88: Kan in steengoed uit Langerwehe, 14de eeuw, (V:36)

Eén bandvormige rand van een kan met draairingen op de hals uit grijs aardewerk dateert eveneens uit de 14de eeuw (Figuur 89). Verder was er nog een bodemfragment van een kan met vlakke bodem. Deze dateert uit de periode van de late 12de eeuw tot de 14de eeuw en een beker op een standvoet (Figuur 90). Uit rood aardewerk werd er een fragment van een deksel gevonden met op de bovenzijde een weinig loodglazuur. Verder werd er nog een bodemfragment van een bord gevonden en twee wandscherven van een kan. Het ensemble kan gedateerd worden in de 14de eeuw.

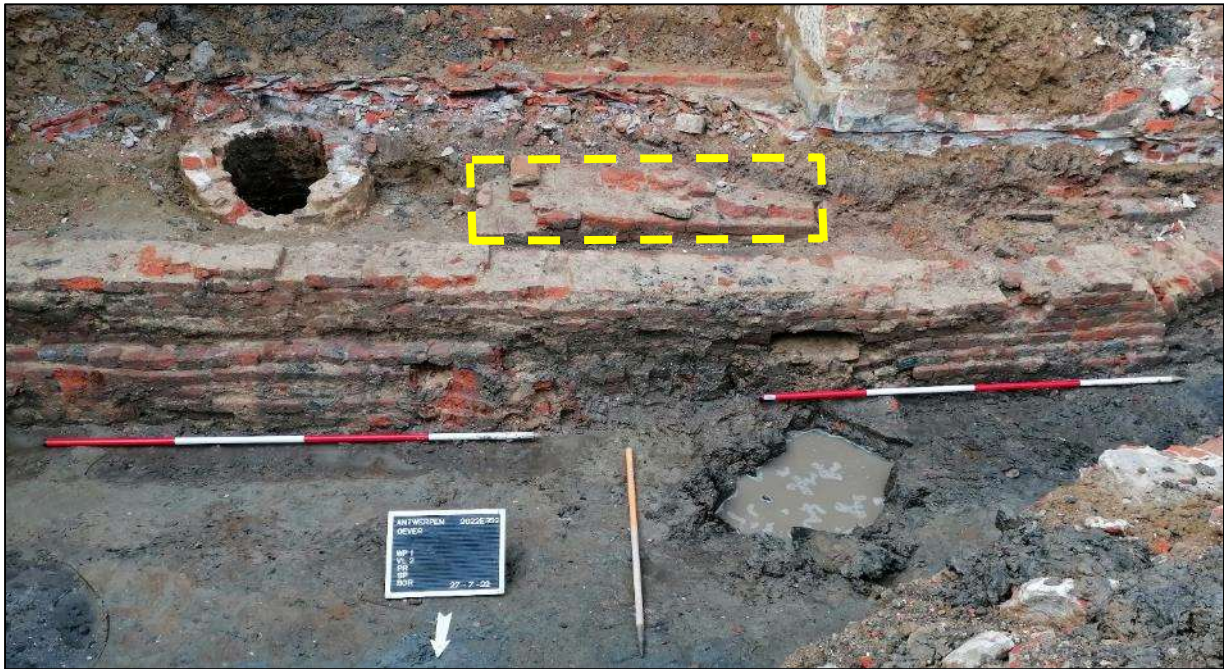

Figuur 89: Rand van een kan in grijs aardewerk, 14de eeuw (V:47)

Figuur 90: Beker op voet in grijs aardewerk, late middeleeuwen (V:47)

Parallel ten zuiden aan spoor 1 liep een muur, spoor 11, van 0,50 m breed (Figuur 91). Deze liep nog verder door tot in de westelijke putwand. De muur kon bijgevolg slechts deels vrijgelegd worden. Aan de oostzijde leek de muur net afgewerkt en niet afgebroken. Opvallend was het gebruikte baksteenformaat (circa 24,5 x 12 x 4,5 cm), dat groter was dan de bakstenen in muren spoor 1 en 7. Er werd gebruik gemaakt van beige zandige kalkmortel. Deze muur kan vermoedelijk worden gedateerd in de 14de eeuw.

Figuur 91: Spoor 11 (geel), muur

In het zuidoostelijke deel werd ook een bakstenen waterput aan het licht gebracht met spoornummer 12. Deze bevond zich in een heterogene laag van grijs gevlekt zand met houtskool-, baksteen-, kalkmortelspikkels en -brokjes en (mossel)schelpfragmenten (spoor 13). Bovenaan had de put, opgebouwd uit baksteen (18 x 8 x 4 cm) en witte harde kalkmortel met kalkstippen, een buitendiameter van circa 1 meter. Gezien de diepte van de toekomstige verstoring bereikt werd, mocht er echter niet meer dieper gegraven worden. Zodanig kon enkel de bovenzijde van deze put vrijgelegd worden. Hoewel de exacte diepte van de met water gevulde put niet kon gemeten worden, kon wel vastgesteld worden dat het om een vrij diepe put ging. Binnen was een metalen buis bevestigd, wat doet vermoeden dat de put in recentere tijden gebouwd en/of gebruikt werd. Het gebruikte baksteenformaat en de mortel plaatsen de datering tussen de 16de en begin 17de eeuw.

Binnen deze kelder bevonden zich o.a. sporen 8 en 10 (Figuur 82), die vermoedelijk de overgangslaag tussen de vroeg 14de-eeuwse ophogingslagen en de onderliggende oeverlaag vormden (cf. PR3 en 4). Spoor 8 bestond daarbij uit heterogeen donker bruingrijs tot grijs gevlekt zand met houtskoolbrokjes- en spikkels, baksteen-, en kalkmortelspikkels, weinig verbrande leem en schelpfragmenten. Spoor 10 bestond uit heterogeen, licht, gevlekt groen grijs zand met lokaal houtskool-, baksteen- en schelpfragmenten, kalkmortelspikkels en -brokjes en natuursteenfragmenten. Spoor 9 (Figuur 82) leek op het eerste zicht op deze lagen (spoor 8 en spoor 10), maar tekende zich donkerder grijs af en bevatte geen vondstmateriaal. In vlak 3 werd duidelijk dat dit spoor verband houdt met de kleine boogstructuur in spoor 1. Daar de maximale verstoringdiepte bereikt werd en de veiligheid bij verdiepen niet kon gegarandeerd worden, kon dit echter niet verder onderzocht worden.

Ter hoogte van de noordoostelijke kelder in werkput 1 werd het eerste vlak (vlak 2) aangelegd op circa 3,6 m TAW. Op deze diepte werd op een bakstenen vloer gestoten die uit twee aparte delen bestond met in het midden een onderbreking. Het meest oostelijke deel van de vloer, spoor 22A (Figuur 92, Figuur 94), bestond uit een allegaar van bakstenen tegels van verschillende formaten (westzijde: ca. 23 x 11 à 12 en 25 x 12 cm; oostzijde: ca. 17 x 7 cm, 9 x 15 cm en 12 x 12 cm; zuidzijde: ca. 23 x 8 cm). Dit deel van de vloer werd aangelegd in een laag gele zavel (spoor 25), bovenop een kalkmortellaag (spoor 24). Aan de westzijde van spoor 22A werd een restant van een bakstenen muurtje of vloerrest gevonden (spoor 23).

Onder en naast de slechts deels bewaarde vloer bevond zich een laag, spoor 28. Deze bestond uit heterogeen, zeer donker puinig zand met restanten van baksteen, kalkmortel daktegels (Figuur 93), houtskoolbrokjes en (mossel)schelpfragmenten en werd verder vrij gelegd na het uitbreken van de vloerrestanten. Deze laag kan geïnterpreteerd worden als deel van de ophoging die werd aangelegd nadat dit deel werd opgenomen binnen de derde stadsuitbreiding van 1295-1314. Hieronder bevond zich nog een laag, spoor 32. De vulling van deze laag bestond uit heterogeen gevlekt grijs tertiair zand en maakt deel uit van de oeverlaag.

Figuur 92: Vlak 2, met spoor 22A (bakstenen vloer),
23 (muur/vloerrest) , 24 (kalkmortellaag), 25 (gele zavel) en 7 (muur, links)

Figuur 93: Platte daktegelfragmenten uit laag, spoor 28 (V:18)

Figuur 94: Spoor 22A, vloer (detail)

Het westelijke deel van de vloer, spoor 22B (Figuur 95, Figuur 96), werd reeds werd aangetroffen tijdens het proefputtenonderzoek.³³ Deze was aangelegd in tegels van 14 x 13,5 x 2 cm, met een smalle voeg, en werd aangetroffen met een zwarte laag houtskool en/of steenkool bovenop de tegels (Figuur 95), wat er waarschijnlijk op wijst dat deze kelderruimte in de 19de-20ste eeuw gebruikt werd als steenkoolkelder. Aan de noordzijde van de vloer was een uitsparing in de vloer bewaard. In het derde vlak werd hier een bakstenen put (SP 45) ontdekt (zie 3.1.2.3 Vlak 3 op pagina 99; Figuur 134).

Langs de oostzijde van deze vloer werden tijdens het vooronderzoek tevens de restanten (1 steen dik) van een bakstenen muurtje of vloerrest met kalmortel aangetroffen³⁴. Tussen beide vloerdelen (22A en 22B) bevond zich ook een onderbreking van circa 1 meter breed, bestaande uit losse grond. Op basis van deze gegevens kan aangenomen worden dat er zich tussen de twee baksteenvloeren een tussenmuur bevond, die beide kelderruimten van elkaar scheidde.

Het kleinst gebruikte baksteenformaat in de vloer komt overeen met het gebruikte formaat in de bovenliggende laat 15de-eeuwse kelder. Vermoedelijk dateert het oudste deel van de aangetroffen keldervloer uit dezelfde periode. Daar de vloer zich tevens ter hoogte van een breedhuis, weergegeven op de 16de-eeuwse kaarten, werd aangetroffen, zijn de aangetroffen muur- en vloerresten hier waarschijnlijk mee in verband te brengen.³⁵

Figuur 95: Spoor 22B, vloer, met zwarte laag

³³ Beldé G., Dirix E., 2022. *Vooronderzoek aan de hand van kelderregistratie en proefputten ter hoogte van Oever te Antwerpen*, Nota, Verslag van resultaten (ABO Archeologische rapporten 1759), Aartselaar, p. 50-53

³⁴ Beldé G., Dirix E., 2022. *Vooronderzoek aan de hand van kelderregistratie en proefputten ter hoogte van Oever te Antwerpen*, Nota, Verslag van resultaten (ABO Archeologische rapporten 1759), Aartselaar, p. 51-53

³⁵ Beldé G., Dirix E., 2022. *Vooronderzoek aan de hand van kelderregistratie en proefputten ter hoogte van Oever te Antwerpen*, Nota, Verslag van resultaten (ABO Archeologische rapporten 1759), Aartselaar, p. 53

Figuur 96: Spoor 22B, vloer, na verwijdering van de zwarte laag

Bij het verder aanleggen van het tweede vlak in westelijke richting kwam een andere kelder aan het licht (Figuur 97). Deze werd aan de west- en de zuidzijde gevormd door twee in elkaar gewerkte muren, sporen 37 en 39 (Figuur 97, Figuur 98, Figuur 99). Muur 37 liep verder in de zuidelijke wand van de werkput als spoor 56.

Deze muur 37/56 werd, net als muur 7 (Figuur 85, Figuur 98, Figuur 99), reeds aangetroffen tijdens de kelderregistratie, waarbij deze als 15de-eeuws bestempeld werden.³⁶ Zo komt spoor 7 overeen met de scheidingsmuur tussen ruimte 3 en 4 en spoor 37/56 met de westelijke scheidingsmuur van beide kelders. Het is duidelijk dat spoor 7 vroeger een buitenmuur vormde die in de daaropvolgende bouwphase opnieuw benut werd als scheidingsmuur tussen de overwelfde kelders ruimte 3 en 4.

Muren 37/56 en 39 waren daarbij opgebouwd uit bakstenen van formaat 18 x 9 x 4 cm, met grijs-beige harde kalkmortel. Spoor 37 was aan de oostzijde bepleisterd en tegen de onderzijde, op de overgang met de vloer (spoor 22B), was een muurtje van twee baksteenrijen breed gebouwd, in stenen van hetzelfde formaat, maar dan met witte, zeer harde kalkmortel (spoor 42) (Figuur 97, Figuur 98, Figuur 99). Ook dit muurtje was aan de oostzijde bepleisterd. Op basis van de te hanteren norm binnen het metsersambacht (18,2 x 9,1 x 5,2 cm³⁷) kan deze keldermuur (spoor 37/56) in de periode midden 15de tot midden 16de eeuw geplaatst worden.

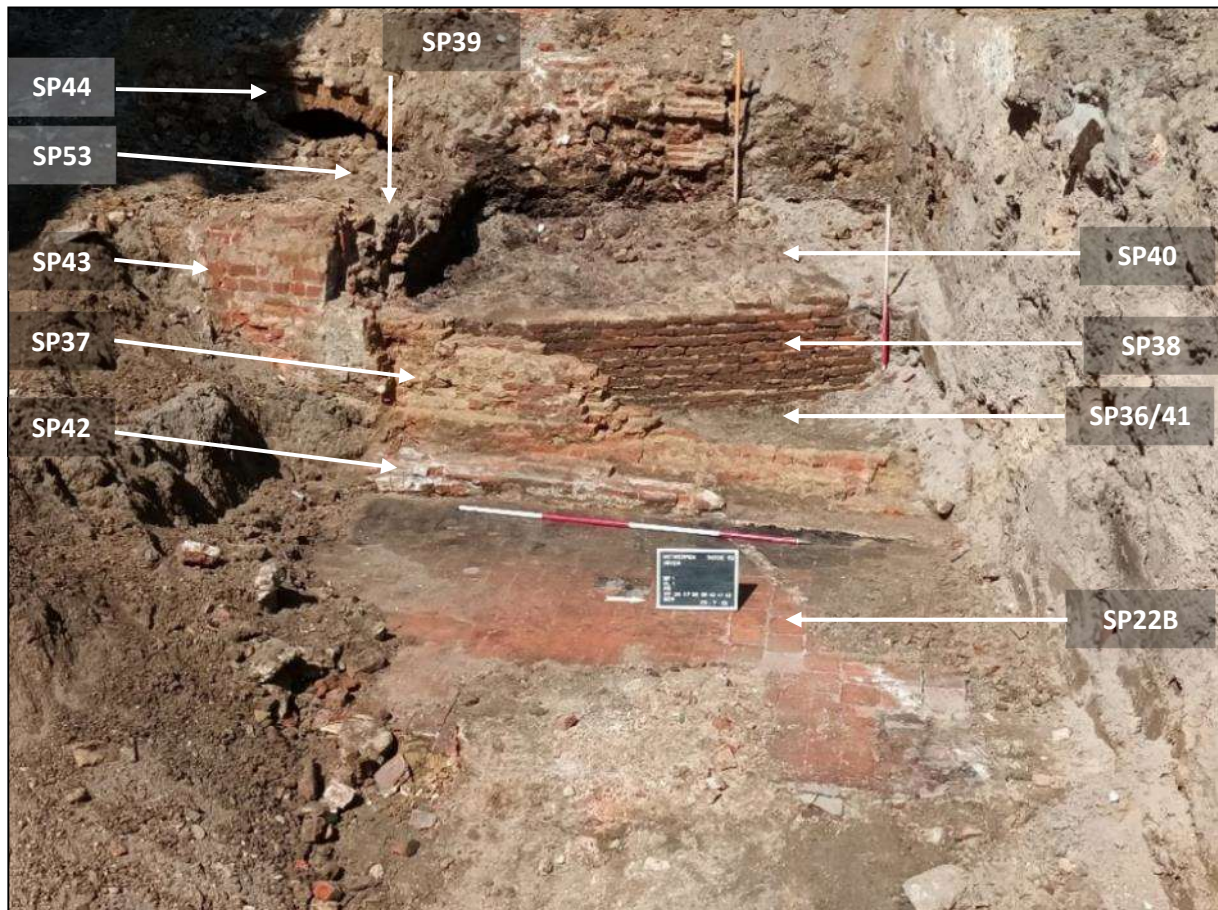
De westelijke en noordelijke muur van de kelder die gevormd werd door de muren met spoornummers 37 en 39 werd niet gevonden. Het restant van de kelder was gevuld met een donkerbruin, zwart zand

³⁶ Beldé G., Dirix E., 2022. *Vooronderzoek aan de hand van kelderregistratie en proefputten ter hoogte van Oever te Antwerpen*, Nota, Verslag van resultaten (ABO Archeologische rapporten 1759), Aartselaar.

³⁷ Stadsarchief Antwerpen, Privilegieboek n°24 Corps des maçons BE SA62107, 01/01/1458-31/12/1758
Archiefvormer, metsers.

met houtskoolresten, baksteenfragmenten en veel platte daktegels, spoornummers 40 en 76 (Figuur 97). Hierin werden fragmenten grijs (kan met standlobring) en rood (grape of pan) aardewerk aangetroffen die konden gedateerd worden in de late middeleeuwen – eind 15de eeuw.

Het lijkt er op dat er op het einde van 19de, begin 20ste eeuw aanpassingen zijn gebeurd binnen een oudere (vermoedelijk 15de-eeuwse), bestaande kelder en een deel van de vloer en muur 42 in deze periode werden bijgebouwd. Ook de bakstenen put, spoor 45 die in het derde vlak werd aangetroffen binnen de uitsparing in de vloer lijkt uit deze recentere periode te stammen.

Figuur 97: Werkput 1, vlak 2, overzicht keldermuren en vooraan bakstenen vloer spoor 22B

Figuur 98: Detail muurwerk, sporen 42 (oost), 37 (midden) en 38 (west)

Figuur 99: Detail muurwerk, sporen 42 (oost), 37 (midden), 38 (west), en 39 (zuid)

Langs de westzijde van spoor 37 bevond zich nog een muur (spoor 38) (Figuur 97, Figuur 98, Figuur 99). Deze muur was noord-zuid georiënteerd, waar spoor 37 een noordoost-zuidwest oriëntatie had, en was aan de zuidzijde afgebroken tot tegen spoor 37. Op basis van het gebruikte baksteenformaat (22 x 10 x 5 cm), de beige kalkmortel en de afwijkende oriëntatie lijkt het om een restant van een oudere fundering of keldermuur te gaan, die als losstaand muurdeel bewaard gebleven is. De datering wordt tussen het einde van de 14de en begin van de 16de eeuw geplaatst. De tussen beide muren ontstane spie had een heterogene bruine zandvulling, waarbij de bovenste lagen spoornummers 36 L1 en L2, en de onderste laag spoornummer 41 kregen (Figuur 104). Deze lagen bevatten zeer veel aardewerk (Figuur 103, Figuur 102, Figuur 103), dierlijk bot (waaronder ook visbot), metalen deurbeslag (Figuur 101) en vrij veel baksteenpuin. Omdat aanvankelijk gedacht werd dat het om de vulling van een oude beerput of afvalput ging, werd er van de drie lagen een staal genomen voor verder natuurwetenschappelijk onderzoek (M: 2, 3 (SP36 L1 en 2) en M:4 (SP41)). Uit de inventarisatie van de micro- en macroresten uit de stalen lijkt het echter niet om een beerputvulling te gaan, maar eerder om een gesloopte kelderruimte die later opgevuld werd en vervolgens werd overbouwd door een nieuwe kelder.

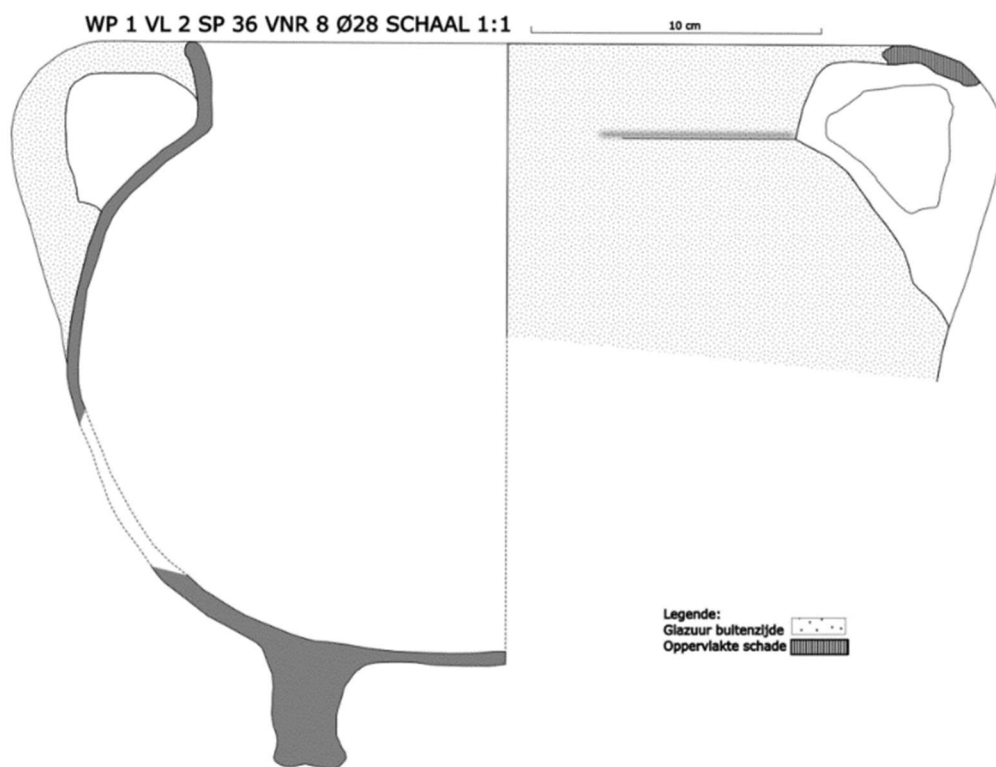
Figuur 100: Aardewerk uit SP36 (VNR 8)

Figuur 101: Deurbeslag uit SP36

Figuur 102: Rood en grijs aardewerk uit SP36 (VNR 9)

Figuur 103: Grape uit SP36

Figuur 104: Spoor 41, vulling tussen twee muren (spoor 37 (oost) en spoor 38 (west))

Verder westwaarts kwam een nieuwe muur aan het licht (spoor 87) (Figuur 105). Deze was noord-zuid georiënteerd en bleek de tegenhanger te zijn van muur 38. Langs de westzijde ervan zat een opvulling (spoor 88) bestaande uit heterogeen donkergrijs, zwart puinig vetzig zand, met bot, schelpresten en aardewerk (Figuur 105). Dit spoor kon omwille van praktische redenen niet in het vlak worden aangelegd. Het gaat hier vermoedelijk om een kelderopvulling, te dateren in de nieuwe tijd.

Figuur 105: Sporen 87 (muur) en 88 (opvulling)

Muur spoor 39 vormde aan de zuidzijde de gemeenschappelijke scheidingsmuur met een kleine overwelfde kelder (Figuur 106), die verder gevormd werd door muren spoor 53 en 54. Het tongewelf kreeg spoornummer 44 en was afgewerkt met een bovenliggend muurtje spoor 54. De puinvulling kreeg spoornummer 69 toebedeeld. De muren waren opgebouwd in bakstenen van het formaat 18 à 19 x 8 x 4,5 cm met beige zandige mortel, te plaatsen in de 16de tot begin 17de eeuw. Aan de oostzijde was het keldertje verstoord door een recent baksteenmassief met cementmortel, spoor 52.

Figuur 106: Kelder, spoornummers 39, 53, 54 (muren), 44 (tongewelf) en 69 (puinvulling)

Ten zuidwesten van het hierboven beschreven keldertje werd een gelijkaardige overwelfde kleine kelder aan het licht gebracht. Deze werd gevormd door de muur met spoornummer 73 (18 x 8,5 x 4,5 cm). Deze was net als het eerder beschreven keldertje opgebouwd in bakstenen van hetzelfde formaat met beige harde kalkmortel (16de-begin 17de eeuw). De vulling van de kelder bestond eveneens uit bouwpuin en kreeg nummer 74 (Figuur 107). Tegen de buitenzijde aan de oostkant zat een zwart laagje. Wellicht vormde deze kant van de muur de binnenzijde van een aansluitend (verdwenen) keldertje. Het keldertje was overbouwd door een recentere, 19de-eeuwse muur, spoor 57 (Figuur 107). Beide overwelfde keldertjes kunnen geïnterpreteerd worden als met puin opgevulde beerputjes of cisternes.

Figuur 107: Overwelfd keldertje (spoor 73) overbouwd door een recente muur (spoor 57)

Tegen de westzijde van de overwelfde kelder (muur, spoor 54) situeerde zich een bakstenen keldertrap, spoor 55 (zie 3.1.2.1 Vlak 1, p 69).

Tot slot werd in het tweede vlak nog een restant van een kelder aan het licht gebracht (Figuur 108). De kelder was noordwest-zuidoost georiënteerd en lag parallel langs de kelder met muur spoor 39. De zuidelijke muur van de kelder werd gevormd door een samengestelde muur uit vier tegen elkaar gebouwde muurdelen, spoor 81. Onderaan was de muur afgewerkt met een plint in cement (recent). De verschillende muurdelen lijken op basis van hun baksteenformaat ook uiteenlopende dateringen te kennen, gaande van de 16de tot de 19de eeuw. De bodem van deze kelder was aangelegd in beton (spoor 86). Aan de oostzijde werd de kelder gevormd door muren spoor 83 en 84. Spoor 84 leek op basis van het baksteenformaat (23 x 10 x 4 cm) werd vermoedelijk gebouwd uit recuperatiestenen (Figuur 109).

Figuur 108: Kelder met betonnen vloer (spoor 86), met detail spoor 81 A, B, C, D en spoor 83

Figuur 109: Sporen 83 en 84 (links) en 81 (rechts)

Figuur 110: Zicht op kelder richting het zuidwesten

3.1.2.3 VLAK 3

Vlak 3 werd aangelegd tot op circa 3 mTAW (Figuur 111, Figuur 112, Figuur 113, Figuur 114). Hierin kwamen opnieuw een aantal grondsporen en baksteenstructuren aan het licht.

Figuur 111: Overzicht werkput 1, vlak 3

Figuur 112: Allesporenplan vlak 3 met aanduiding van profielen, coupes en hoogten

Figuur 113: Werkput 1, vlak 3 in westelijke richting

Figuur 114: Werkput 1, vlak 3 in zuidelijke richting

Ter hoogte van de zuidoostelijke kelder werd het derde vlak aangelegd op circa 3 m TAW. In deze zone werden nog zeven grondsporen geregistreerd, spoor 15 tot 21.

Spoor 16 (Figuur 115) en 18 (Figuur 116) waren twee langwerpige kuilen onder muur, spoor 1. In de coupe op spoor 16 bleek het om een ondiepe kuil te gaan met weinig houtskool- en baksteenresten.

Figuur 115: Spoor 16, kuil

Figuur 116: Spoor 18, kuil

Net ten noorden van deze ondiepe kuilen bevond zich een grote quasi ronde kuil, spoor 15 (Figuur 117). De kuil was gegraven door spoor 19 (laag) tot op 30 cm diepte. De vulling bestond uit zeer donkergrijs zand met vrij veel houtskoolbrokjes, weinig baksteenbrokjes en schelpfragmenten. In de kuil bevonden zich veel aardewerkfragmenten, enkele botfragmenten, maar ook een vijftal leerresten afkomstig van schoenen. Uit de kuilvulling werd een staal genomen voor natuurwetenschappelijk onderzoek, M:1.

Figuur 117: Afvalkuil, spoor 15

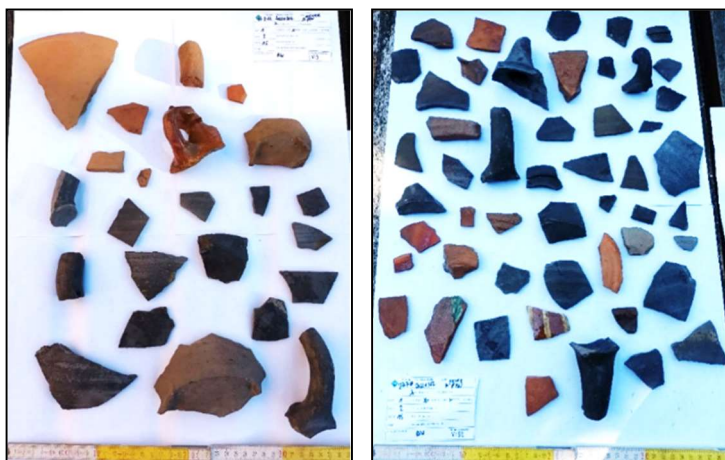
In totaal werden er 128 scherven ingezameld, waarvan meer dan de helft (59%) uit grijs aardewerk, iets meer dan een kwart (30%) uit rood aardewerk met geen of weinig (strooi)glazuur en een kleine groep uit rood geglaazuurd aardewerk bestond. Er werden twee scherven hoogversierd aardewerk ingezameld en één scherf in proto-steengoed. Het gros van de scherven waren wandscherven en in mindere mate bodems, randen, oren, stelen en een voet van een beker.

Al de determineerbare randen en bodems konden teruggebracht worden tot kook- en tafelwaar, zoals kannen, kruiken en/of voorraadpotten. De randen en bodems in rood aardewerk waren afkomstig van kannen, grappen, pannen, een kogelpot en een voorraadpot of kruik en een beker. Tevens werden er twee wandscherven van kannen in hoogversierd aardewerk ingezameld. In roodgeglaazuurd aardewerk werden twee fragmenten van pannen, een grape en twee borden gevonden.

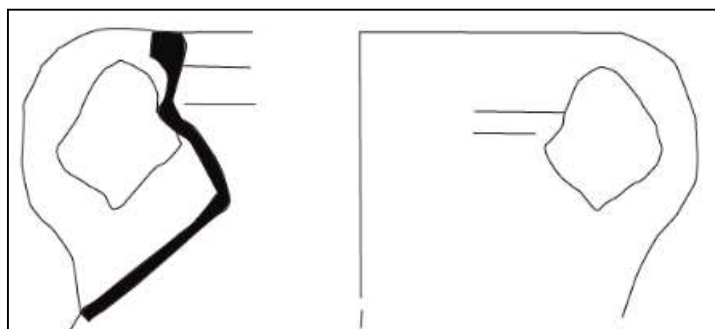
Binnen het grijs aardewerk bevond zich een rand van een kogelpot met een eenvoudige, korte, rechthoekige rand, vermoedelijk daterend uit de 13de eeuw (Figuur 120, Figuur 121). Onder het rood aardewerk bevond zich een randfragment met oor van een grape. Extern was deze afgewerkt met loodglazuur. Het oor sluit aan op de bovenkant van de uitstaande rand. Deze grape dateert uit de 14de eeuw (V3) (Figuur 118, Figuur 119). Eén wandscherf was afkomstig van een kan in hoogversierd

aardewerk met het oppervlak in loodglazuur met verticale, gele sliblijnen. Deze dateert uit de 13de à 14de eeuw (V:52) (Figuur 118).

Het ensemble kon gedateerd worden in de late middeleeuwen, meer specifiek de 13de à 14de eeuw.

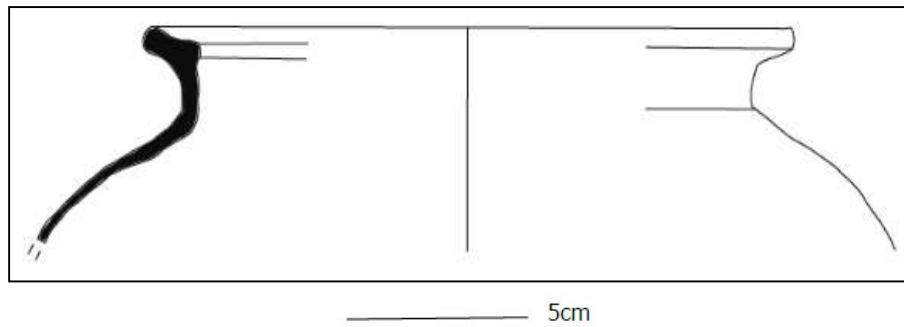
Figuur 118: Aardewerk uit kuil, spoor 15, V:3 en V:52

Figuur 119: Rand en oor van een grape, V:3

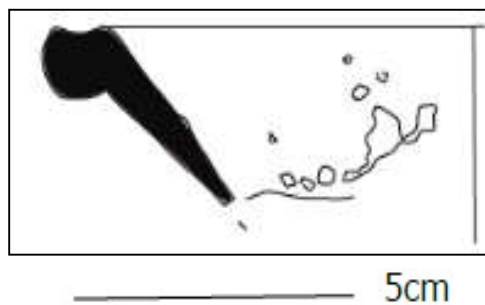
Figuur 120: Twee randen van kogelpotten in rood en grijs aardewerk, V:53

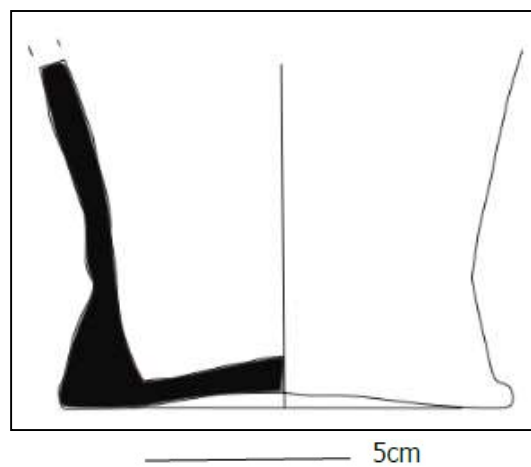
Figuur 121: Rand van een kogelpot in grijs aardewerk uit spoor 15, V:53 en 59

Figuur 122: Rand van een pan in rood aardewerk (V:53) en rood en grijs aardewerk uit spoor 15 (V:59)

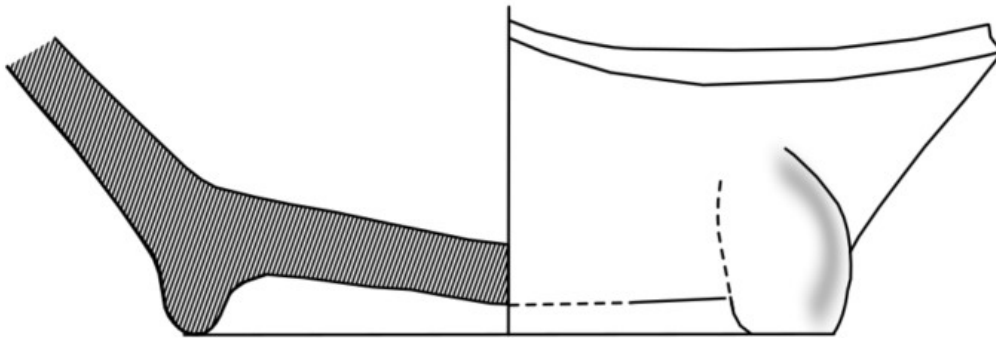

Figuur 123: Rand van een pan (V:59)

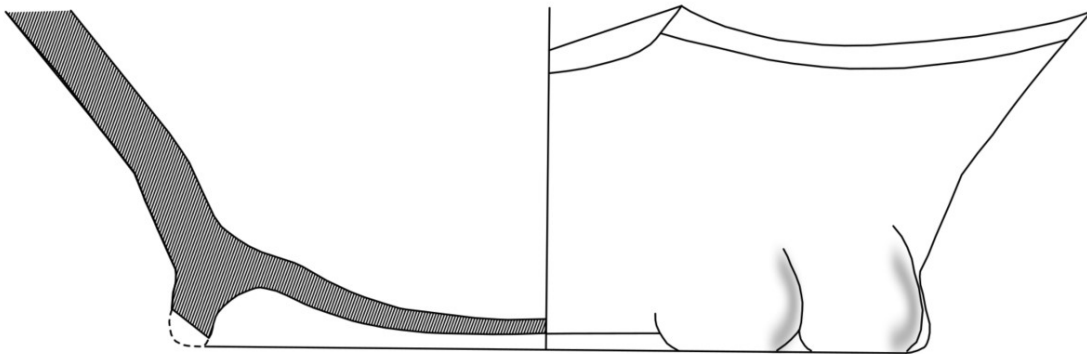

Figuur 124: Bodem van een kan (V:59)

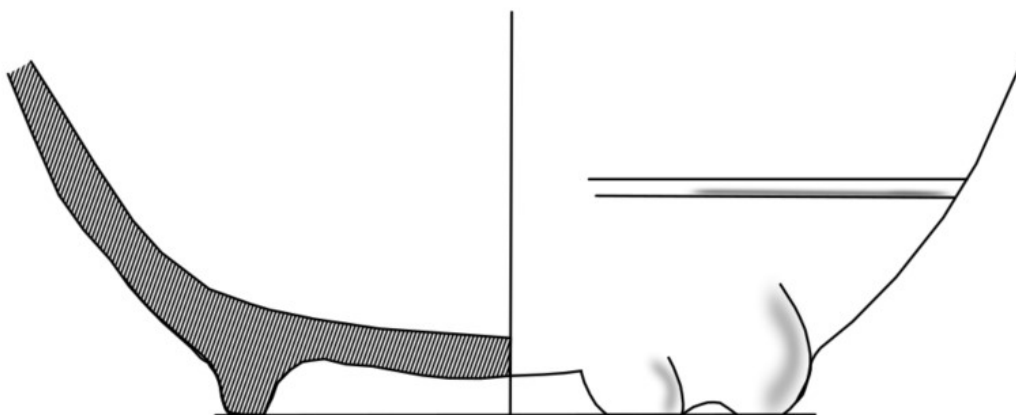
WP 1 VL 2 SP 15 VNR 3 (III) Ø6 SCHAAL 1:1 1 cm

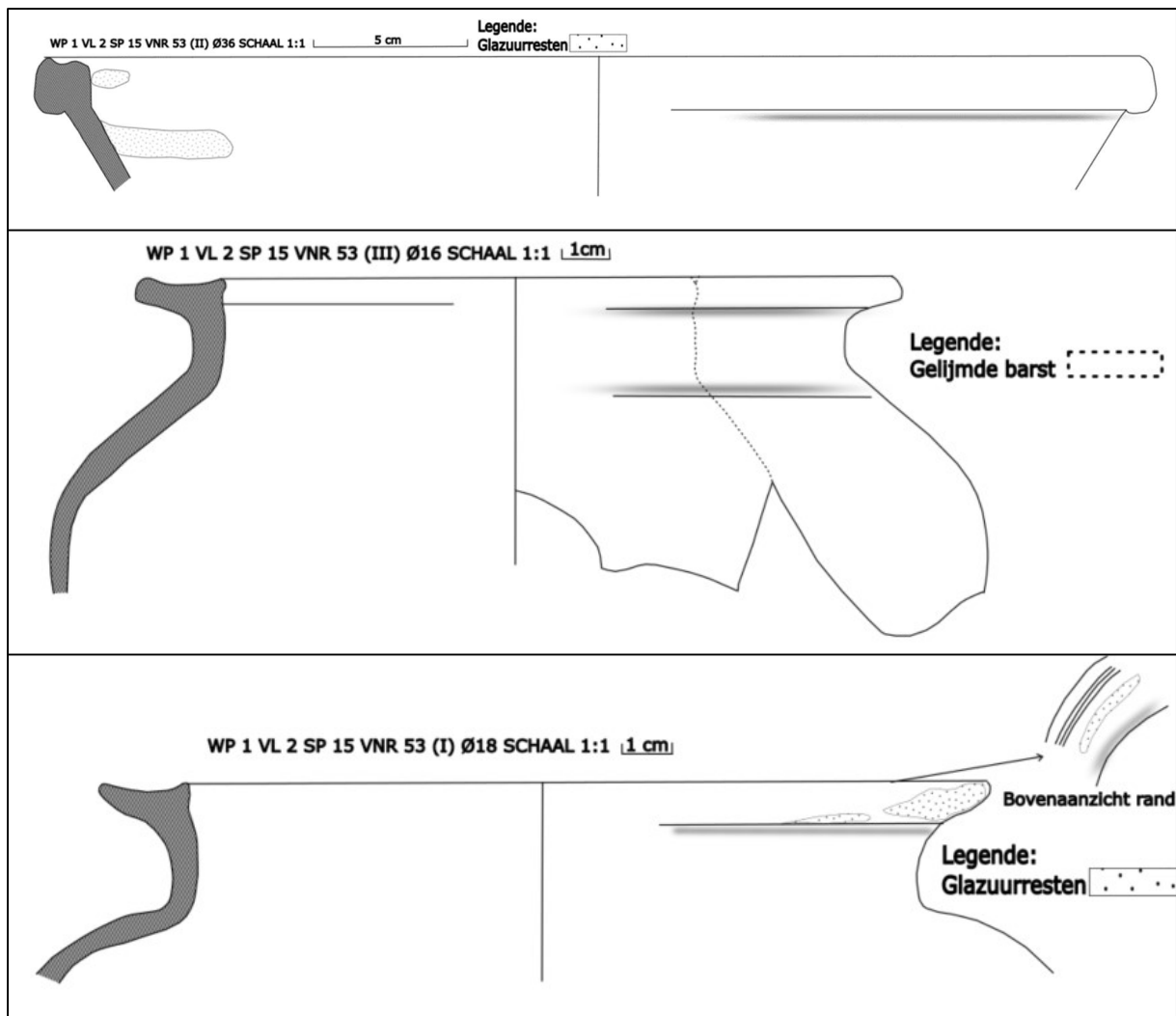
WP 1 VL 2 SP 15 VNR 3 (I) Ø12 SCHAAL 1:1 1 cm

WP 1 VL 2 SP 15 VNR 3 (II) Ø6 SCHAAL 1:1 1 cm

Figuur 125: Diverse aardewerkvondsten uit het ensemble (V:3)

Figuur 126: Diverse aardewerkvondsten uit het ensemble (V:53)

Naast aardewerk werden er ook enkele fragmenten uit leer aangetroffen in spoor 15. Deze konden worden geïdentificeerd als 3 verschillende schoenen en enkele losse fragmenten.

Het eerste schoenrestant bestaat uit een schoenzool met bovenstuk. De zool is quasi volledig, enkel beschadigd aan de hielzijde. Het bovenleer bestaat uit één stuk, waarvan het achterste deel is afgescheurd. De onvolledige schoenzool mat 17 op 9 cm. Daar het bovenleer van de schoen niet voorzien is van een sluiting lijkt het eerder om een laarsje te gaan, waarvan zich mogelijk een sluiting ter hoogte van de enkel bevond (Figuur 127). Vermoedelijk gaat het om een laarsje met één of meerdere enkelriempjes, knoopjes of zonder sluiting. Dit soort schoentypes kan gedateerd worden tussen de eind 12de tot begin 14de eeuw.³⁸

De tweede schoenzool was 22 cm lang en 7,5 cm op het breedste deel. De zool is in de bovenste helft gescheurd, heeft een ovale, vrij spitse neus en een duidelijk insnoering ter hoogte van het middendeel of het gewricht en is asymmetrisch (Figuur 128). Volgens een onderzoek op leervondsten van op de Grote Markt in Dendermonde komt dit vormtype voor tussen de late 12de en de 14de eeuw.³⁹

³⁸ Moens 2011

³⁹ *Ibidem*

Van een derde schoen werd vermoedelijk het voorvoetgedeelte en het hieldeel aangetroffen. Het kan hier gaan om partiële opzetstukken of loopstukken, wat bij dit type schoen (licht asymmetrisch en een ronde neus) wel vaker lijkt voor te komen, zoals bleek uit onderzoek op leerafval uit een drinkpoel in Antwerpen (Figuur 129). Deze extra leerlagen lijken een vroege ontwikkeling naar volwaardige hakken. Dit schoentype zou op basis van dit onderzoek kunnen gedateerd worden in de periode tussen de late 13de en begin van de 16de eeuw. De eerder spitse en de ronde tot stompe neuzen komen regelmatig samen voor op beeldmateriaal daterende uit eind 15de tot begin 16de eeuw.⁴⁰ Op basis van het aangetroffen aardewerk in de kuil dient eerder een laatmiddeleeuwse datering verondersteld te worden.

Verder werden er nog enkele fragmentarische leerresten van schoenen aangetroffen. Het gaat daarbij om een fragment van een zoolrandje en twee stukjes bovenleer (Figuur 129).

Figuur 127: Restant van een leren laarsje (V:45)

⁴⁰ Moens 2015

Figuur 128: Schoenzool met spitse neus 13 x 7 cm (V:45)

Figuur 129: Resten van schoenonderdelen

Sporen 19 tot 21 (Figuur 130, Figuur 131) zijn lagen en onderscheidden zich van elkaar door kleur en vulling. Vermoedelijk betreft het de oever die in de middeleeuwen waarschijnlijk het loopniveau vormde tussen de Schelde en de zuidzijde van de Sint-Jansvliet, een natuurlijke inham in de Schelde-oever. De laag bestond uit groenig bruin en grijs tertiair gevlekt zand, met veel houtskoolspikkels- en brokjes, lokaal vrij veel baksteenbrokjes, aardewerk en schelpen. Nog in deze zone werden drie houten in de grond geheide palen (spoor 17) waargenomen (Figuur 132). Mogelijk kunnen deze ook in verband gebracht worden met activiteiten langs de vroegere oever van de Sint-Jansvliet.

Figuur 130: Sporen 19, 20 en 21, lagen

Figuur 131: Sporen 20 en 21, lagen

Figuur 132: Spoor 17, houten palen

Ter hoogte van de noordoostelijke kelder werd het derde vlak aangelegd na het uitbreken van de bakstenen keldervloeren op ca. 3,5 m-TAW. In het vlak kwam een restant van een muurtje in een rechte hoek aan het licht (spoor 27) met daarbinnen brokken en stukken van rechthoekige, platte tegels (spoor 26) (Figuur 133).

Figuur 133: Sporen 26 en 27

Binnen de westelijke helft van de deze kelder werd geen derde vlak aangelegd, gezien er zich geen andere sporen aftekenden. Tijdens het verdiepen naar het vierde vlak werd aan de westzijde van de kelder wel nog op een bakstenen put met een bodem gestoten, spoor 45 (Figuur 134, Figuur 135). Deze situeerde zich binnen de uitsparing in de bakstenen vloer, spoor 22B uit vlak 2. De put was ondiep bewaard tot op circa 0,60 m diepte. De bovenste ring van 20 cm hoog, en gemetst met cementmortel. De put zelf was gebouwd met bakstenen van 18 x 9 x ? cm en zeer harde witte kalkmortel. Op de onderkant van de put werd een bakstenen bodem vastgesteld, spoor 71 (VL4). Op basis van het gebruikte baksteenformaat en de mortel dateert de put uit de nieuwe tot nieuwste tijd. Gezien de aanwezige bodem gaat het niet om een waterput. Meer plausibel is dat de put diende als voorraad- of bewaarput. Doch is het bijzonder dat er zich onder de bakstenen vloer er zich een grote insteek bevindt, spoor 46 (Figuur 134, Figuur 135). De vulling bestond uit homogeen, groenbeige tertiair zand met schelpresten en liep verder door onder de uitsparing in de vloer. Dit doet vermoeden dat de put mogelijk boven op een oudere waterput gebouwd is, die later werd afgedekt met een deksel of bodem (spoor 71) waarop men een nieuwe put gebouwd heeft. In dit geval deed de meest recente put mogelijk dienst als een opvangput voor water, wanneer er water in de kelder stond.

Figuur 134: Coupe op bakstenen put en insteek, spoor 45 en 46

Figuur 135: Sporen 45 (bakstenen put) en 46 (insteek)

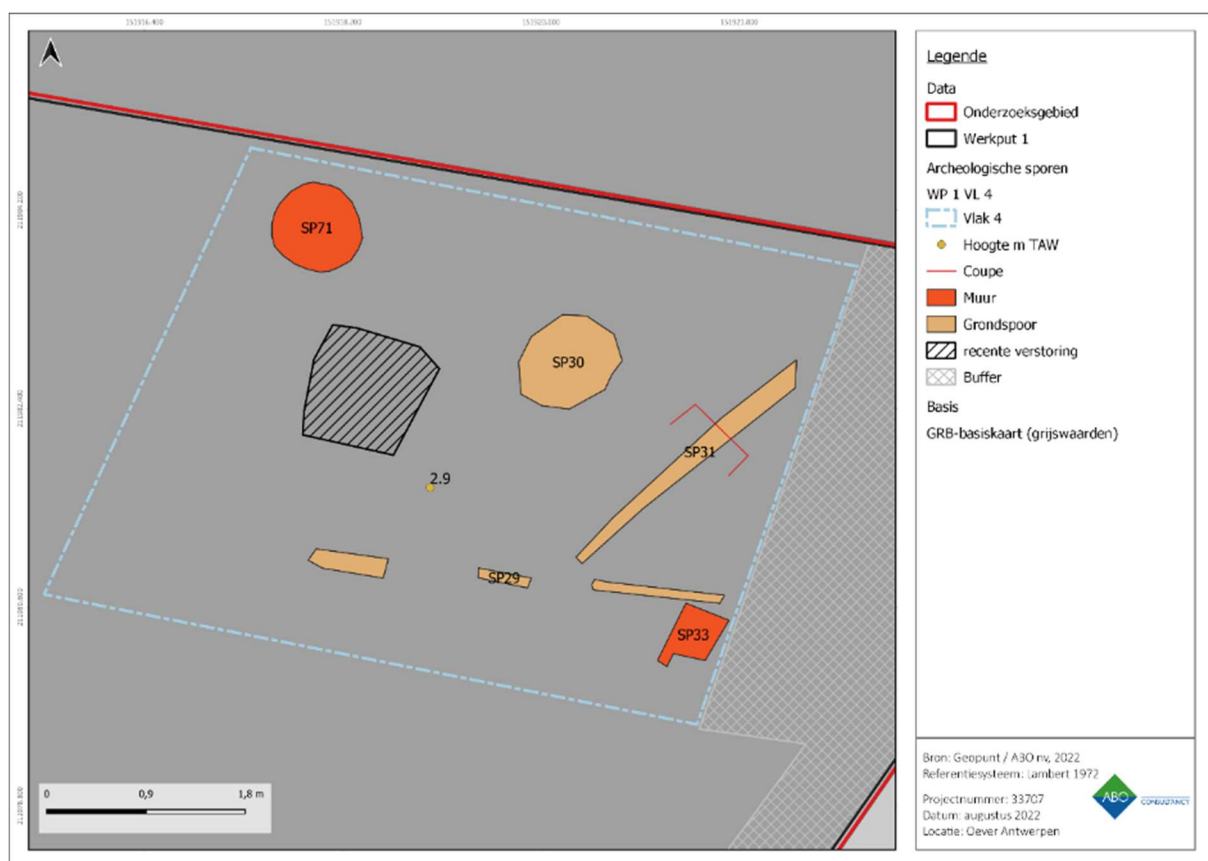
3.1.2.4 VLAK 4

Enkel ter hoogte van de noordoostelijke kelder werd er een vierde vlak aangelegd (Figuur 136, Figuur 137). Bij de aanleg werd de heterogene, bruine laag zand met baksteen- en kalkmortelresten weggegraven die geïnterpreteerd kan worden als een (ophogings)laag, spoor 28. In deze laag werd heel wat aardewerk en enkele daktegelfragmenten aangetroffen. Hieronder bevond zich nog een laag, spoor 32. De vulling van deze laag bestond uit heterogeen gevlekt grijs tertiair zand en maakt deel uit van de oeverlaag.

De C-horizont situeerde zich op 3 m TAW. In het vlak werden vier sporen herkend, sporen 29, 30, 31 en 71, waarbij spoor 31 bij coupering natuurlijk bleek (Figuur 138, Figuur 139, Figuur 140). Spoor 29 was een greppeltje. Spoor 30 tekende zich als een rond spoor af in de oeverlaag. Vermoedelijk ging het om de bovenliggende ophogingslaag, spoor 32, die er iets dieper ging. Spoor 71 (Figuur 141) was de bodem van de bakstenen put (SP45) die reeds in vlak 3 werd ontdekt. De put was ondiep bewaard tot op circa 0,60 m diepte. Gezien de aanwezige bodem gaat het niet om een waterput. Zoals hierboven reeds vermeld is het meer plausibel dat de put diende als voorraad- of bewaarput; waarbij een oudere waterput werd afgedekt en de meest recente put dienst als een opvangput voor water, wanneer er water in de kelder stond. Gezien de maximale opgravingsdiepte bereikt was mochten de sporen echter niet verder in de diepte onderzocht worden.

Figuur 136: Overzicht werkput 1, vlak 4.

Figuur 137: Vlak 4, Allesporenplan met aanduiding van hoogte en coupe

Figuur 138: Werkput 1, vlak 4

Figuur 139: Werkput 1, vlak 1-4

Figuur 140: Sporen 29 (greppel), 30 (kuil), 31 (natuurlijk spoor) en 32 (laag uit VL3)

Figuur 141: Spoor 71, bodem van SP45

3.1.2.5 LAGEN EN LOSSE VONDSTEN

Verspreid binnen werkput 1 werden er ook een heel aantal vondsten verzameld uit de **ophogingslagen**, zowel uit de profielen en sporen (PR3L2, PR4L2, spoor 6, 7, 19 en 28, V:28, V:34, V:43, V:48 en V:37b) als losse vondsten (V:7, V:22, V:23, V:37, V:46, V:49, V:50 en V:60). Deze worden hieronder apart besproken (Figuur 142, Figuur 143).

Figuur 142: Overzicht werkput 1, vlak 3, met aanduiding van SP19

Figuur 143: Overzicht werkput 1, vlak 2, met aanduiding van SP28

Van de 38 scherven aardewerk die gerecupereerd werden uit de ophogingslagen binnen de oostelijke helft van het onderzoeksgebied bestond bijna de helft uit grijs aardewerk. Een kwart was afkomstig van rood geglaazuurd aardewerk en de overige scherven waren afkomstig van rood aardewerk en steengoed uit Langerwehe.

Wat de aardewerkvormen betreft zijn de resten hoofdzakelijk afkomstig van kannen in grijs aardewerk en van kruiken en/of voorraadpotten in grijs en rood geglaazuurd aardewerk. Verder zijn randen en bodems teruggevonden van pannen, grappen en teilen. Onder de meer bijzondere vormen vinden we een fles en een halve kamerpot in rood geglaazuurd aardewerk, een deel met oor van een vuurklok in grijs aardewerk en ook een gedecoreerd deksel in rood aardewerk.

Enkele van deze fragmenten konden geïdentificeerd en gedateerd worden. Zo waren er vijf fragmenten afkomstig van een kan in steengoed uit Langerwehe op een gelobde standing en een eenvoudige afgeronde rand van ongeveer 25 cm hoog (Figuur 144). Deze dateert uit de 14de eeuw (V:37b).

Figuur 144: Fragmenten van een kan in steengoed uit Langerwehe (V:37b)

Twee randen van twee delen met een eenvoudige bandvormige rand dateren uit de 13de à 14de eeuw (V:34). Nog in de ophogingslagen werd er een halve kamerpot in rood geglaazuurd aardewerk met een vlakke bodem, een worstoor en een rand met dekselgeul gevonden (Figuur 145). De mortelresten intern op de rand en in mindere mate extern, doen vermoeden dat de pot als veegpot onder de vloer dienstdeed (V:34). De kamerpot lijkt van jongere datum te zijn.

Figuur 145: Kamerpot/Veegpot, V:34

Verder werd er een fragment van een handvat van een vermoedelijk 14de-eeuwse vuurklok (V:28) gevonden (Figuur 146). In het deel van het deksel bevond zich een gaatje. Intern was het deksel beroet. Het brede handvat was langs beide zijden gelobd.

Figuur 146: Vuurklok, V:28

Daarnaast werd er een rond deksel met afgebroken handvat en een diameter van 15 cm in rood aardewerk, gedecoreerd met nagelinkeringen aangetroffen (Figuur 147). Dit deksel kan gedateerd worden in de late middeleeuwen (V:28). Het hele ensemble kan ook gedateerd worden in de late middeleeuwen, meer bepaald tussen de 13de en 15de eeuw, met de meeste vondsten uit de 14de eeuw.

Figuur 147: Gedecoreerd deksel in rood aardewerk, V:28

Uit de **oeverlaag**, de laag die gevormd werd door de getijdenwerking van de Schelde en de nabijgelegen Sint-Jansvliet werden 28 fragmenten ingezameld (Figuur 149). Bijna de helft bestond uit grijs gedraaid aardewerk en een kwart uit rood geglaazuurd aardewerk. De overige scherven behoorden tot het rood ongeglazuurd aardewerk en exemplarisch werd er een scherf in handgevormd, vroegrood hoogversierd en een fragment in steengoed uit Langerwehe aangetroffen.

In totaal waren 19 fragmenten terug te brengen tot een vormtype. Een kwart ervan was afkomstig van kannen, 3 uit grijs, 1 uit rood en 1 in hoogversierd aardewerk. De tweede grootste groep was afkomstig van borden of schalen, waarvan 2 in rood geglaazuurd en 1 in rood aardewerk met strooiglaazuur. Binnen het ensemble bevonden zich nog 2 randen van kogelpotten, waarvan één in rood en één in grijs aardewerk en 2 fragmenten afkomstig van een steelpan en een steelpotje in rood aardewerk en 2 fragmenten van kruiken of voorraadpotten. De overige randen en bodems zijn toe te schrijven aan een kan of beker, een deksel, een vetvanger en een kommetje in steengoed uit Langerwehe. Tot slot werd er ook een weefgewicht in steengoed uit Raeren ingezameld (Figuur 148).

Figuur 148: Weefgewicht, V:19

Het ensemble dat werd ingezameld uit de oeverlaag dateert uit de late middeleeuwen, uit de periode van de 12de tot de 14de eeuw. Er werd ook één wandscherf in grijs handgevormd aardewerk ingezameld die kan gedateerd worden in de late 10de - begin 11de eeuw.

Figuur 149: Overzicht werkput 1, vlak 3, met aanduiding van SP32 (oeverlaag)

3.1.3 VERSTORINGEN

Bij het aanvatten van de werkzaamheden ter hoogte van werkput 2 werd al snel duidelijk dat er op een deel van het terrein asbestbuizen aanwezig waren (Figuur 150). Daar deze een gevaar vormden voor de gezondheid van de betrokken actoren, werd dit deel van de werkput (15,15 m²) dan ook niet verder opgegraven.

Figuur 150: Werkput 2, recente versterking – asbestbuizen

3.2 FASE 2A

3.2.1 BODEMKUNDIG

Profiel 1 (Figuur 151) werd in de noordwestelijke putrand van werkput 1 aangelegd. Het maakt duidelijk dat we in een zone zitten met een ophogingslaag met bouwpuin tot een diepte van 0,75 m (oftewel 3,97 m-TAW).

Profiel 2 (Figuur 152) werd aangelegd in de zuidelijke putrand van werkput 2. Ook in dit profiel werd op een diepte van ca. 0,75 m een verstoring vastgesteld van donkerbruine grond en bouwpuin.

Bij profiel 3 (Figuur 153) werd ongeveer hetzelfde vastgesteld. Echter gaat het hier om zeer recente verstoringen in de vorm van beton en restanten stabilisatiezand.

Figuur 151: Werkput 1, profiel 1

Figuur 152: Werkput 2, profiel 2

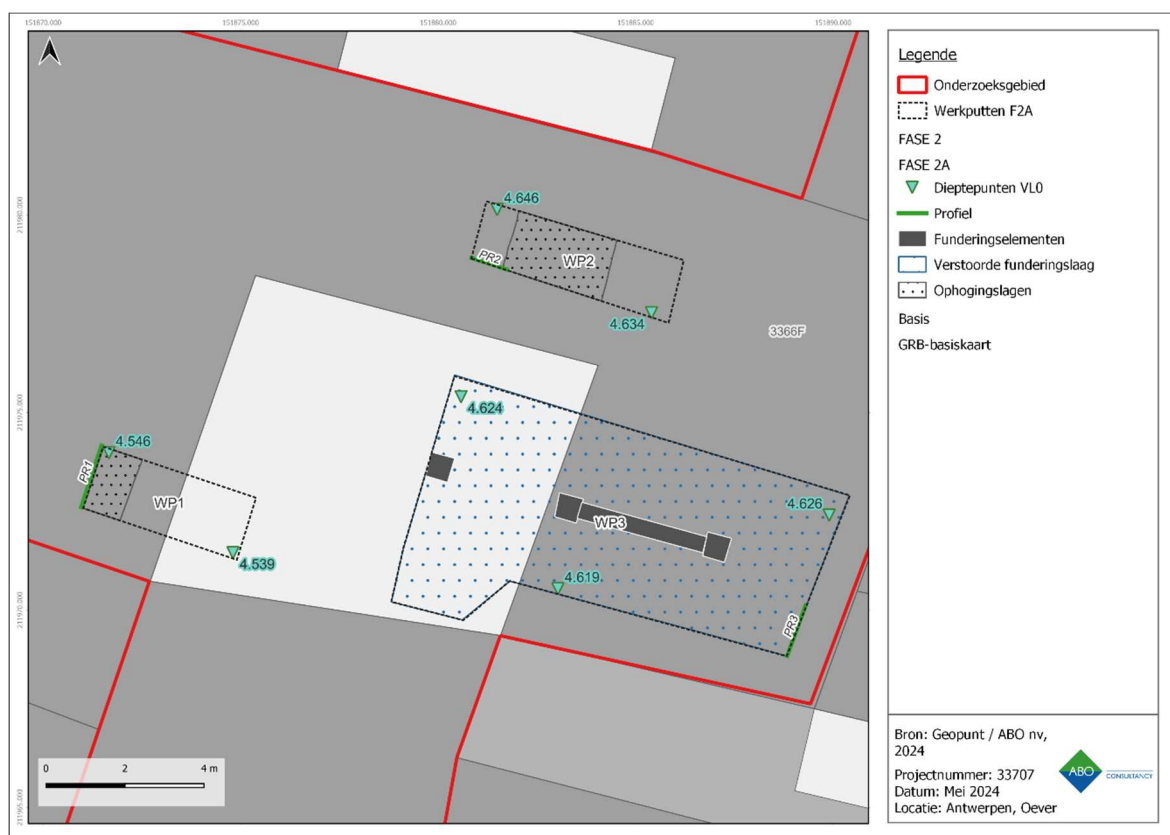

Figuur 153: Werkput 3, profiel 3

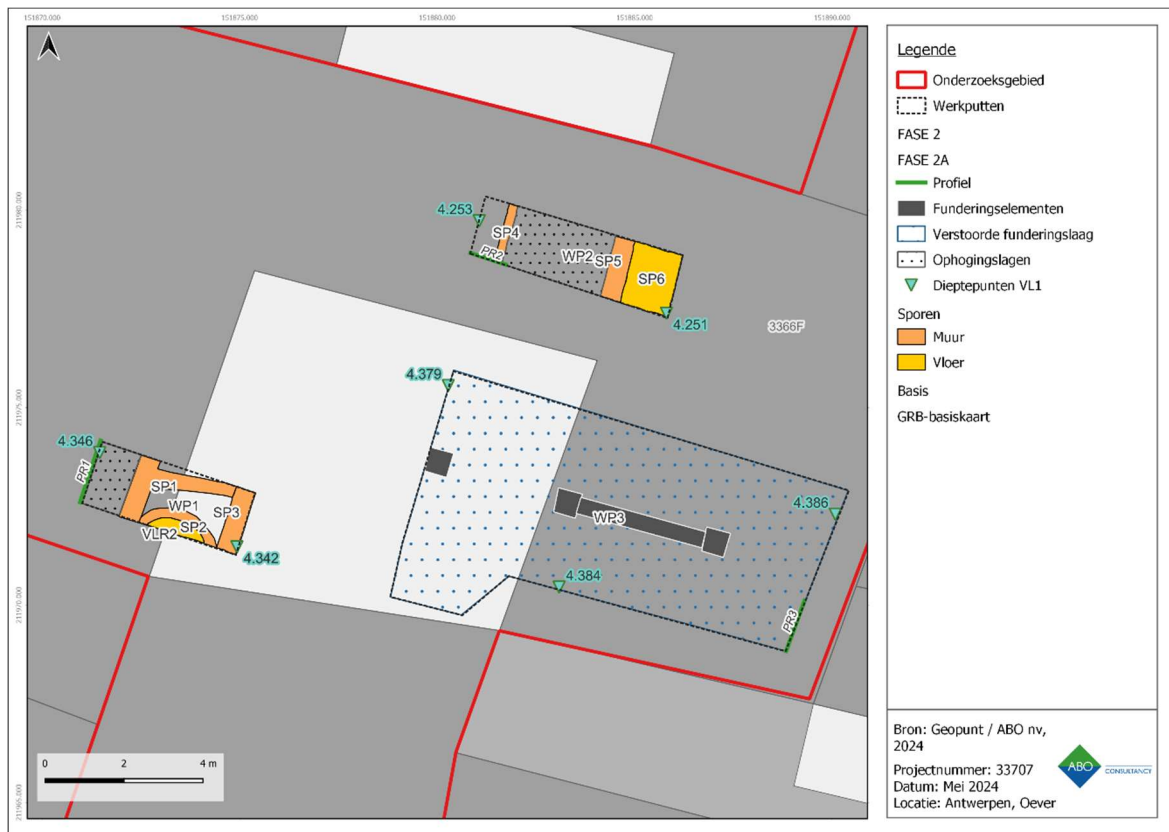
3.2.2 ANTROPOGENE SPOREN

In fase 2A werden archeologische sporen aangetroffen vanaf vlak 1. In vlak 0 werden geen sporen, vondsten of muren aangetroffen (Figuur 154, Figuur 157, Figuur 159, Figuur 162). In vlak 1 werden er in totaal zes sporen aangetroffen (Figuur 155, Figuur 158, Figuur 160, Figuur 163). In vlak 2 gaat het om 3 sporen/muren (Figuur 156, Figuur 161, Figuur 164). De vlakken zijn gelegen op ongeveer onderstaande niveaus:

Vloerniveau oude kelder	4,72 m-TAW
Vlak 0	4,63 m-TAW
Vlak 1	4,36 m-TAW
Vlak 2	3,95 m-TAW

Figuur 154: Overzicht werkput 1-3, vlak 0

Figuur 155: Overzicht werkput 1-3, vlak 1

Figuur 156: Overzicht werkput 1-3, vlak 2

Figuur 157: Werkput 1, vlak 0

Figuur 158: Werkput 1, vlak 1

Figuur 159: Werkput 2, vlak 0

Figuur 160: Werkput 2, vlak 1

Figuur 161: Werkput 2, vlak 2

Figuur 162: Werkput 3, vlak 0

Figuur 163: Werkput 3, vlak 1

Figuur 164: Werkput 3, vlak 2

3.2.2.1 VLAK 1

In werkput 1 werden twee muurfragmenten (SP 1 en SP3) en een halfronde bakstenen structuur (SP2) aangetroffen die verder liep in de putwand (Figuur 165, Figuur 166). SP1 en SP2 waren opgebouwd uit handgevormde rode bakstenen van ca. 18 x 7 x 4 cm, met gelige kalkmortel bij SP1 en cementmortel bij SP2. Voor SP3 gaat het om een ietwat grotere baksteen van 18,5 x 9 x 4 cm, met dezelfde gelige kalkmortel als SP1. Deze kunnen allen gedateerd worden in de 16de tot 17de eeuw.

Figuur 165: Sporen 1 (wit), 2 (geel) en de locatie van vloer 2 in VL2 (blauw)

Figuur 166: Sporen 1 (wit), 2 (geel), 3 (oranje) en vloer 2 (blauw)

3.2.2.2 VLAK 2

In werkput 1 werd aan de binnenzijde van de halfronde structuur (SP2) een bakstenen vloer in halfsteens verband aangetroffen (VLR2) (Figuur 167). Daar het baksteenformaat aansluit bij dat van SP1, 2 en 3 kan deze vloer eveneens gedateerd worden in de 16de tot 17de eeuw.

In werkput 2 werden drie sporen aangetroffen: twee muren (SP4 en SP5) en een vloer (SP6). In de zone tussen SP4 en SP5 kon een sterk verstoorde ophogingslaag worden vastgesteld. De gebruikte bakstenen in SP4 en SP5 waren rode handgevormde exemplaren van 18,5 x 9 x 4,5 cm, verbonden met gelige kalkmortel (Figuur 168, Figuur 169). De vloer (SP6) bestond uit een reeks rode plavuizen van 16 x 16 x 1,5 cm, initieel gevoegd met witte kalkmortel en latere hervoegd met een grijze cementmortel (Figuur 170). Qua datering kan deze in dezelfde periode als de andere sporen geplaatst worden, met name de 16de tot 17de eeuw.

Figuur 167: Werkput 1, Vloer 2 (links) en spoor 2 (rechts)

Figuur 168: Werkput 2, Spoor 4

Figuur 169: Werkput 2, Spoor 5

Figuur 170: Werkput 2, Spoor 6

Het vondstensemble van Fase 2A was eerder beperkt. Naast restanten van bouw materiaal werden in werkputten 1 en 2 enkele scherven aardewerk en dierlijk bot aangetroffen. De datering van dit aardewerk kan in de late middeleeuwen tot nieuwe tijd geplaatst worden, wat aansluit bij de datering van de muren en de herstelling van de vloer (SP6) in een latere periode.

Figuur 171: V:9, met dierlijk bot en vroeg- en laatmiddeleeuws aardewerk

3.2.3 VERSTORINGEN

De grootste verstoringen die aangetroffen werden in deze fase bevinden zich in werkput 3 (Figuur 172). De gehele werkput kan namelijk bekeken worden als zijnde 'recente verstoring'. In geen enkel vlak werden archeologische sporen aangetroffen. Wel werden er in de verstoringsslaag van vlak 2 enkele aardewerkvondsten zonder context aangetroffen.

Figuur 172: Verstoring in werkput 3

3.3 FASE 2B

3.3.1 BODEMKUNDIG

Op vlak 0 (ca. 4,12 m-TAW) (Figuur 173) en 1 (Figuur 174) werd een profiel gezet aan de oostzijde van de werkput. Dit profiel toont een doorsnede van de voormalige keldermuur, muur 3 uit het vooronderzoek (Figuur 175).⁴¹ Vlak 0 is gelijk met het oude vloerniveau van de kelderruimte. De fundering is niet meer aanwezig vanaf vlak 1.

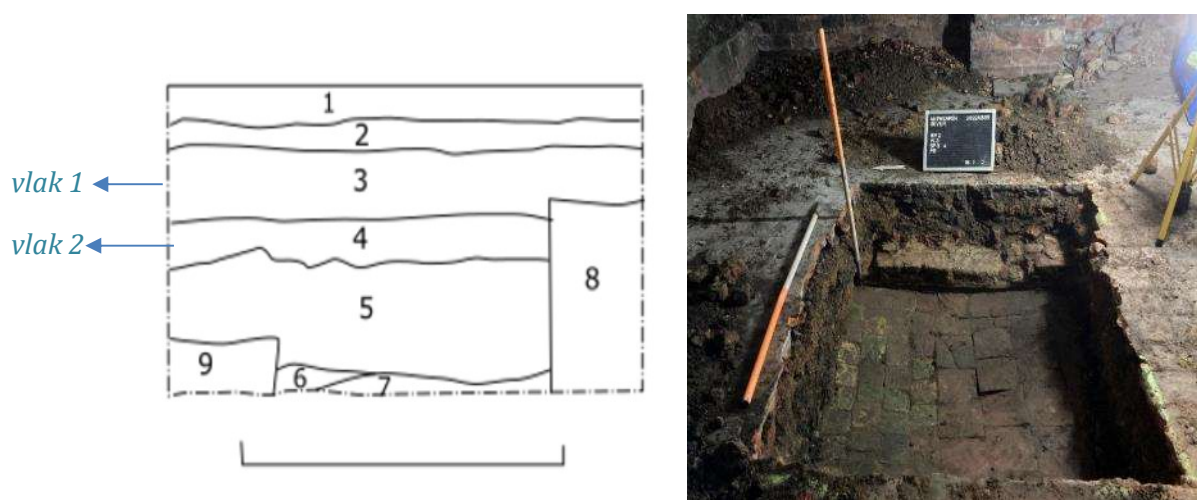

Figuur 173: Profiel op vlak 0 (voormalig vloerniveau kelder)

⁴¹ Dirix 2020, p 5

Figuur 174: Profiel op vlak 1

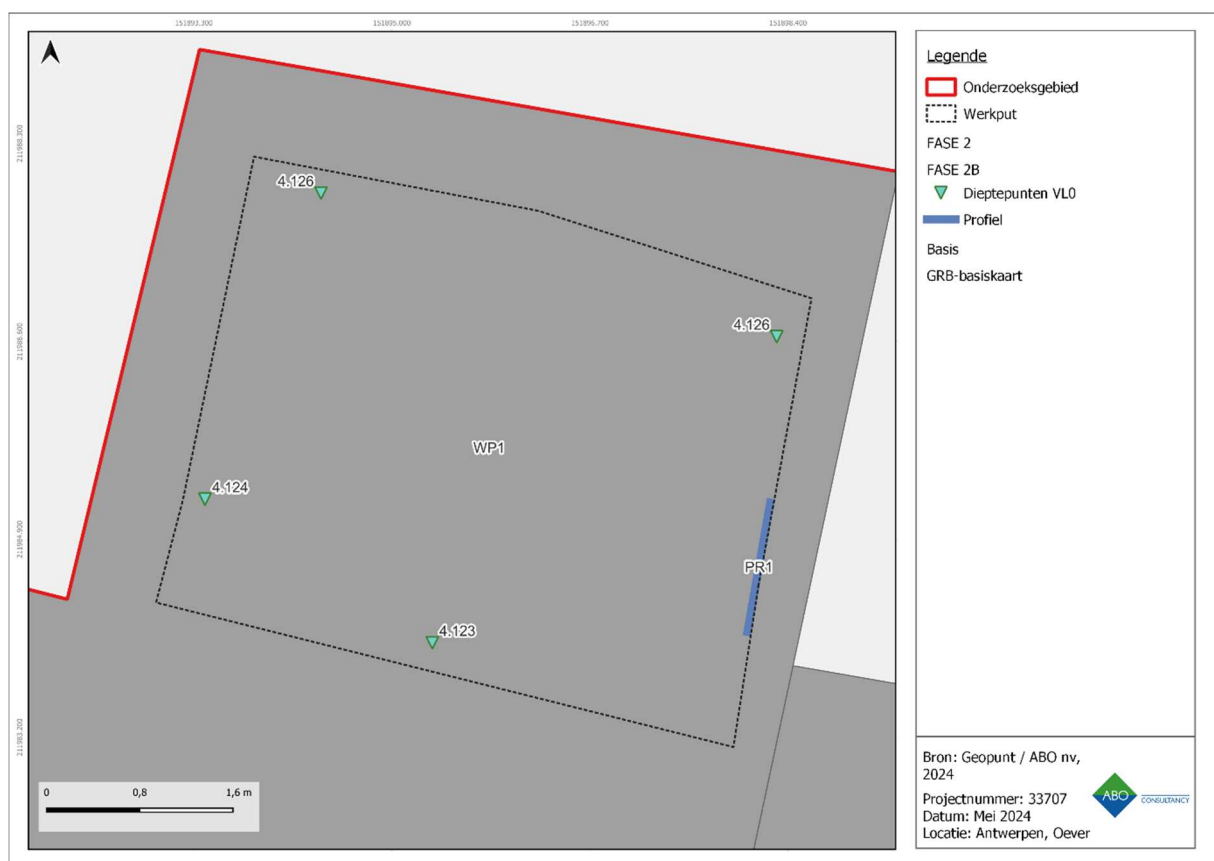

Figuur 175: Profiel 3 uit het vooronderzoek Oever, proefput 2, met aanduiding van vlakken 1 en 2 van de opgraving in fase 2B (Beldé en Dirix, 2022).

3.3.2 ANTROPOGENE SPOREN

In fase 2B werden de archeologische sporen zichtbaar vanaf vlak 1. In vlak 0 (Figuur 176, Figuur 177) konden er geen archeologische sporen of structuren vastgesteld worden. Wel werden er enkele archeologische vondsten zoals aardewerk en bakstenen gevonden, welke zonder aanwijsbare context echter geen verdere kenniswinst konden opleveren. In totaal waren er drie sporen aanwezig in Fase 2B. Deze bestonden uit een muur (SP1A) en twee vloeren (SP1B en SP2). Hoewel SP1 reeds zichtbaar was in vlak 1 (Figuur 178), kon bij verdiepen vastgesteld worden dat dit twee aparte sporen betrof in vlak 2. SP1A en SP1B konden bijgevolg worden toegeschreven aan vlak 2 (Figuur 179), SP2 aan vlak 3 (Figuur 180). De vlakken bevinden zich op onderstaande niveaus:

Vlak 0	4,12 m-TAW
Vlak 1	3,91 m-TAW
Vlak 2	3,87 m-TAW
Vlak 3	3,67 m-TAW

Figuur 176: Overzicht werkput 1, vlak 0

Figuur 177: Werkput 1, vlak 0 (kijkriching W)

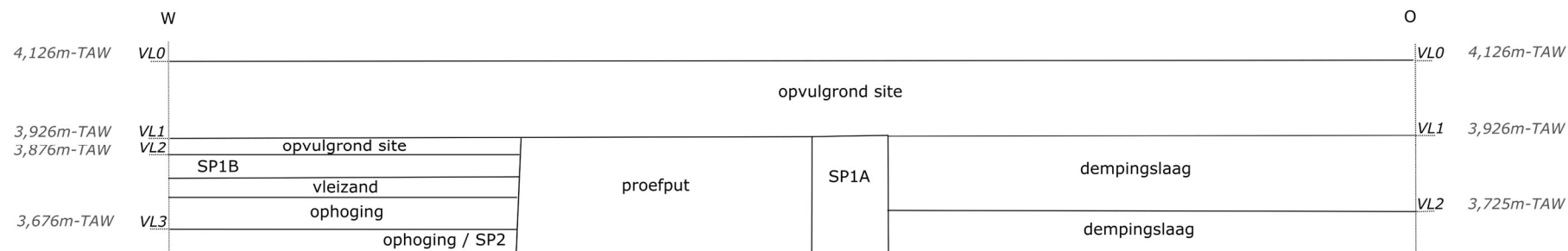
Figuur 178: Werkput 1, vlak 1 (kijkriching N)

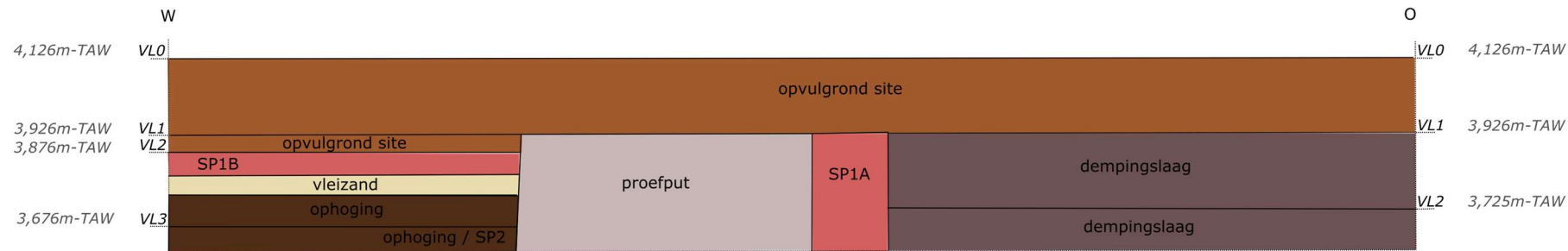
Figuur 179: Werkput 1, vlak 2 (kijkrichting N)

Figuur 18o: Werkput 1, vlak 3 (kijkriching N)

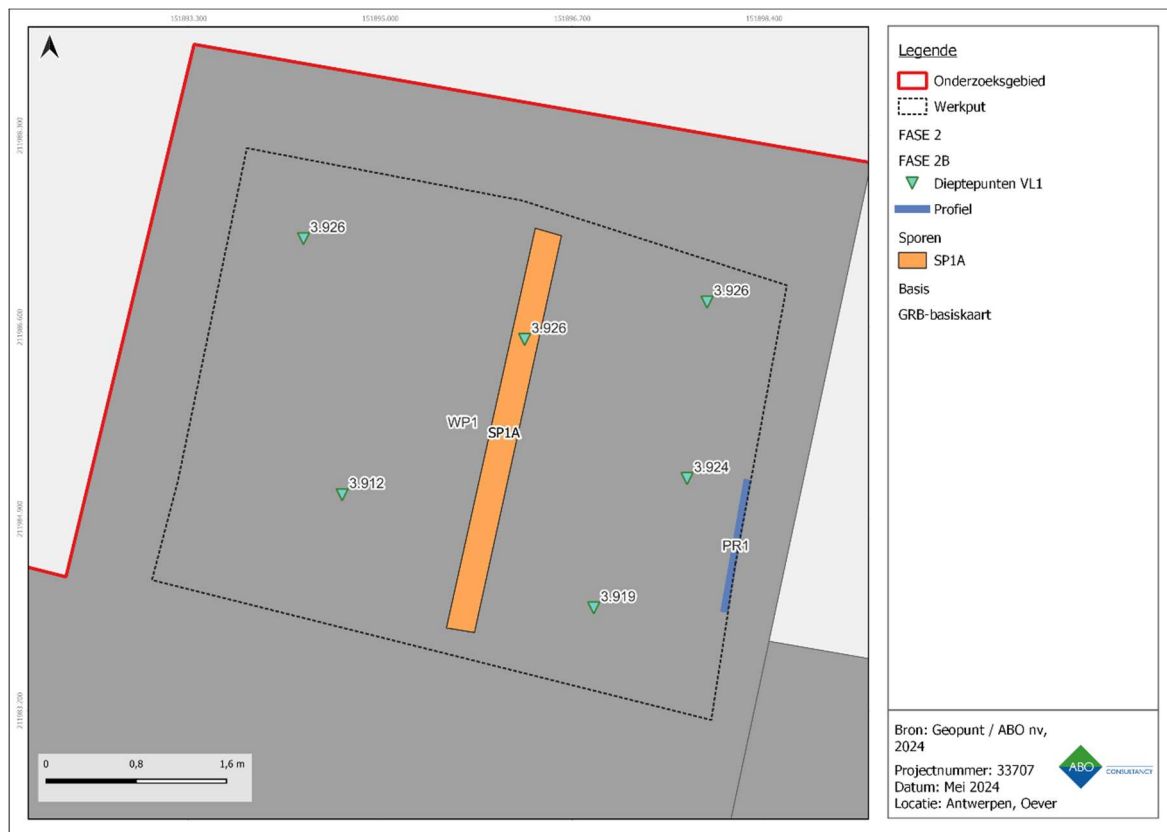
Figuur 181: Terreinsnede werkput 1

Figuur 182: Terreinsnede werkput 1, ingekleurd

3.3.2.1 VLAK 1

Bij de aanleg van **vlak 1** (Figuur 183) kwam centraal een lang smal muurfragment boven (Figuur 184). De muur was opgebouwd uit rode handgevormde bakstenen van het formaat 17,5 x 9 x 4,5 cm, met een gelige kalkmortel, die kunnen gedateerd worden in de 16de tot 17de eeuw. Bij verdieping van het vlak werd duidelijk dat deze aan vlak 2 kon toegeschreven worden.

Figuur 183: Overzicht werkput 1, vlak 1

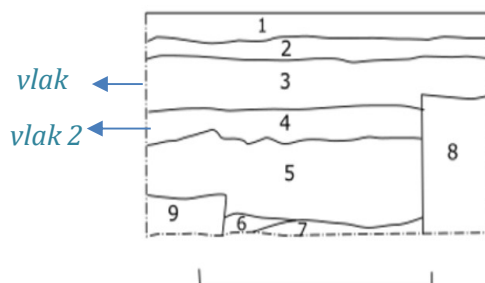

Figuur 184: Spoor 1 (SP1A en SP1B in VL2)

3.3.2.2 VLAK 2

Vanaf vlak 2 (Figuur 186) werden de restanten van proefput 2 van het vooronderzoek zichtbaar (

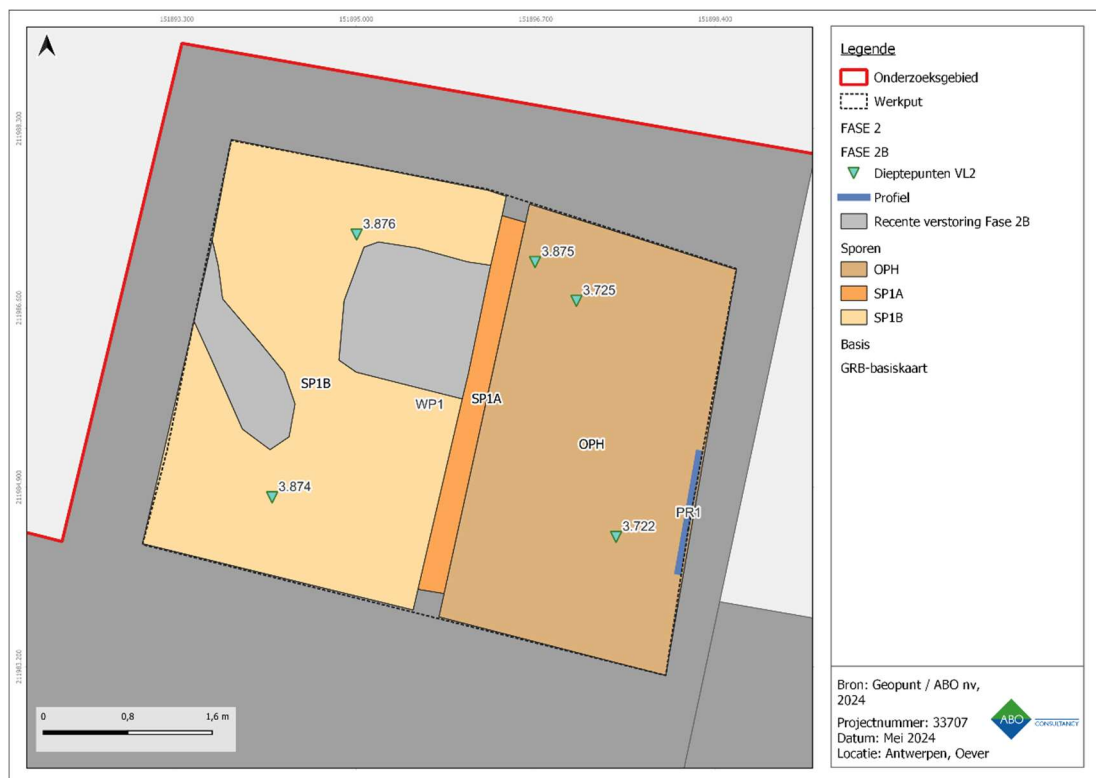
Figuur 185). De contouren bevonden zich ten westen van SP1A. Verder werden de contouren van SP1B zichtbaar (Figuur 187), met name een vloer aan de westzijde van SP1A (Figuur 187), die reeds werd vastgesteld in de proefput. Het gaat om een vloer in halfsteensverband, bestaande uit een afwisseling van rode plavuizen van ca. 16 x kleinere met een glazuur van cm. Deze bevindingen met de resultaten

plavuizen
16 cm en
plavuizen
groen
10 x 10
stroken
van het

vooronderzoek van proefput 2. Vlak 2 werd hier aangetroffen als 'laag 4' (Figuur 185). SP1B volgt de volledige omvang van SP1A. Het gaat om een oudere vloer, mogelijk een voorgaande fase van de verdwenen 16de-eeuwse kelder. Door de nog bestaande woning ten westen van de werkput, is het onduidelijk hoe de contouren van deze sporen verder liepen. Een reconstructie van een gebouw is op deze manier problematisch. Op twee verschillende plekken was de vloer beschadigd door recente verstoringen. Aan de oostzijde van SP1A werden in vlak 2 geen archeologische sporen aangetroffen, daar zich hier een ophogingslaag met bouwpuin bevond.

Figuur 185: Profiel 3 van proefonderzoek Oever, proefput 2, met aanduiding van vlakken 1 en 2 van de opgraving in fase 2B (Beldé en Dirix, 2022)

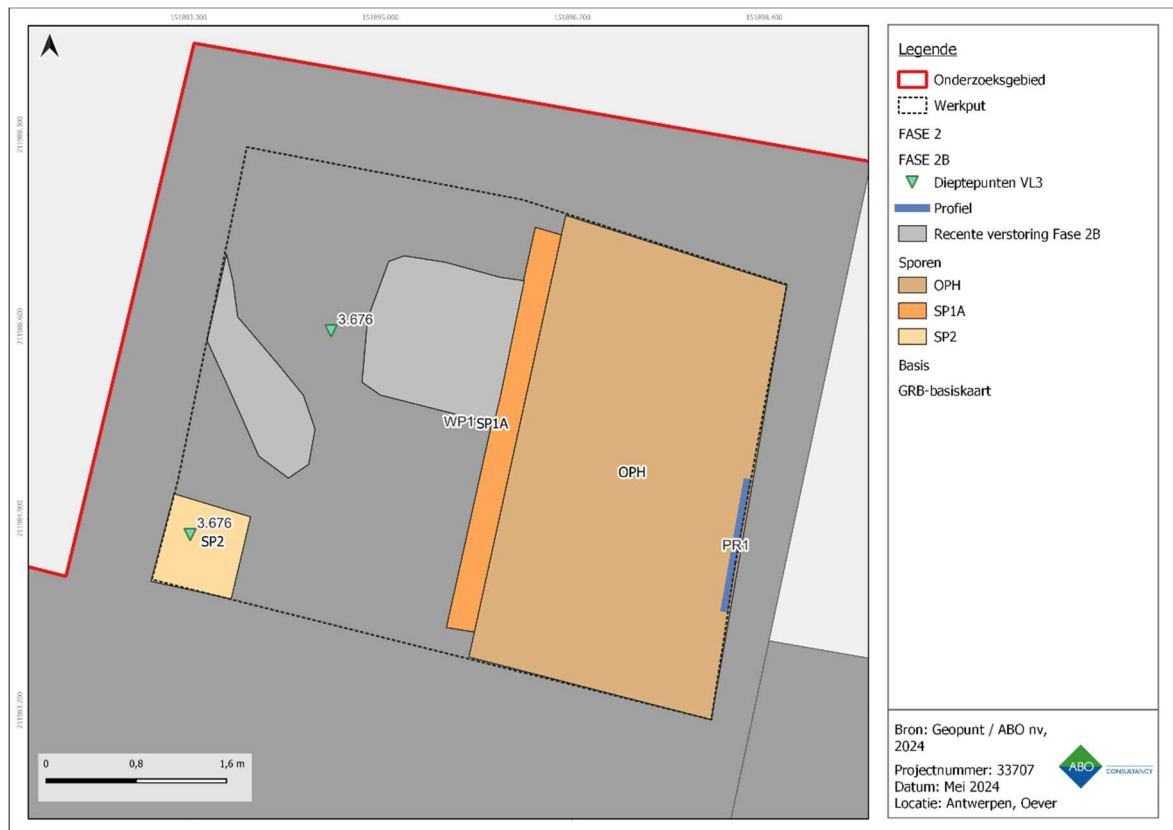
Figuur 186: Overzicht werkput 1, vlak 2

Figuur 187: Werkput 1, Sporen 1A en 1B

3.3.2.3 VLAK 3

Vlak 3 werd enkel ten westen van SP1A aangelegd (Figuur 188, Figuur 189). In de zuidwestelijke zone van de werkput, onder de vloer van SP1B, werd een tweede sectie van een vloer aangetroffen in een handgevormde rode bakstenen, gevoegd met kalkmortel (SP2) (Figuur 190), in klezorenverband. Het gaat om het baksteenformaat 21,5 x 10 x 5,5 cm. Dit formaat komt in Antwerpen voor vanaf de 14de eeuw.

Figuur 188: Overzicht werkput 1, vlak 3

Figuur 189: Werkput 1, Spoor 1A, westzijde

Figuur 190: Werkput 1, Spoor 2

3.3.3 VERSTORINGEN

De zone ten oosten van SP1A omvatte geen archeologische sporen of vondsten. De donkerbruine quasi homogene laag duidt op een grondige verstoring van de ondergrond op een onbekend tijdstip.

De zone van proefput 2 van het vooronderzoek wordt beschouwd als een verstoring, maar de resultaten hiervan omvatten wel de nodige diepgaandere inzichten in deze zone van het onderzoeksgebied.

Ook in de vloer (SP1B) werden verstoringen aangetroffen, in een onregelmatige organische vorm. De kenmerken van deze verstoring maakt het moeilijk om de oorzaak te achterhalen.

4 RESULTATEN VAN DE VERWERKING VAN DE VONDSTEN EN AANVULLENDE GEGEVENS

4.1 BOUWHISTORISCH ONDERZOEK

De muurresten die aangetroffen werden op de site langs Oever in Antwerpen kunnen ruwweg in vier fasen opgedeeld worden: **twee mogelijk laatmiddeleeuwse, een mogelijk 16de-eeuwse, en een 19de-eeuwse bouwfase**. De meeste muurresten werden aangetroffen tijdens Fase 1 van de opgravingswerken, ter hoogte van Oever 16, aangezien hier een veel grotere zone werd onderzocht. Daar sommige bouwkundige resten te fragmentarisch bewaard werden, konden niet alle resten geïnterpreteerd worden.

Een **eerste mogelijke bouwperiode** wordt slechts door twee sporen vertegenwoordigd in het oosten van werkput 1 (Fase 1) (Figuur 191). Het gaat om SP11 en SP27, die slechts gedeeltelijk bewaard zijn. SP11 is een muur met baksteenformaat 24.5 x 12 x 4.5 cm, opgebouwd met beige zandige kalkmortel. Deze muur liep verder in de wand van de werkput, waar deze omwille van de bufferzone niet verder onderzocht kon worden. SP27 is een onduidelijke restant van ofwel een muur of een vloer (slechts 1 baksteenlaag) met baksteenformaat 26 x 12 x ? cm. Deze beide formaten zijn beduidend groter dan andere bakstenen aangetroffen op de site en doen middeleeuws aan. Er is evenwel geen duidelijke relatie tussen beide sporen, al kan van SP27 wel een denkbeeldige lijn getrokken worden die een hoek vormt met SP11. Bakstenen met zulke grote formaten worden meestal in de (late) middeleeuwen gedateerd. In Antwerpen zijn er echter weinig gelijkaardige voorbeelden gevonden. In het Markiezenhof te Bergen-op-Zoom (Nederland) worden bakstenen met een gelijkaardig formaat (24-25 x 11-12 x 5.5-6 cm) gedateerd rond 1385.⁴² Een muur aangetroffen direct te noorden van het projectgebied (ter hoogte van Oever 10-14) met baksteenformaat 26 x 11 x 5.5 cm werd voorzichtig gedateerd in de 13de eeuw.⁴³ In het geval dat de muurresten aangetroffen te Oever 16 inderdaad **13de of 14de-eeuws** zijn, zouden ze kunnen horen tot de eerste gebouwen die in deze wijk werden gebouwd. Tijdens de derde stadsuitbreiding van Antwerpen tussen 1295 en 1314 werd het gebied waarin de site gelegen is namelijk opgenomen binnen het stadsareaal en de stadsomwalling.

Een **tweede, vermoedelijk ook middeleeuwse, bouwfase** wordt in Fase 1 vertegenwoordigd door sporen SP1, SP3, SP4, SP7 en SP38 (Figuur 191). Hierin werd één structuur herkend, namelijk een kelder met vier muren (SP1, SP3, SP4 en SP7). Met uitzondering van SP3 zijn deze muren ook in elkaar ingewerkt. De muurresten uit deze bouwphase hebben baksteenformaat 20 x 9-10 x 4-5, met enkele uitschieters tussen de 21.5 en 23 cm in lengte. De uitschieters zitten echter steeds in muren die duidelijk verbonden zijn met muren met het conforme formaat. De aangetroffen kelderstructuur meet ongeveer 6 x 2.5 m. Opvallend is dat muur SP7 direct onder de interne scheidingsmuur van de uitgebroken recentere kelder is gelegen. Vermoedelijk werd deze latere kelder dus deels gefundeerd op de reeds aanwezige muur SP7. Dit kan ook verklaren waarom één van de ingezamelde bakstenen een formaat heeft dat meer overeenkomt met dat van de derde bouwphase (zie verder). De aangetroffen kelder is dus hoogstwaarschijnlijk te linken aan een voorloper van het pand Oever 16. In de kelder werd geen vloerniveau aangetroffen. De onderliggende sporen waren de insteken en ophogingspakketten uit de middeleeuwen. De insteek van muren SP1 (SP2) en SP4 (SP5) werden gegraven door ophogingslaag SP10. In insteek SP2 werd er aardewerk gevonden (V36 en V47) dat gedateerd kan worden tussen de 12de en 14de eeuw. Enkele fragmenten Langerwehe steengoed die werden

⁴² Berends 1989, 16-17

⁴³ Bruggeman 2022, 49

aangetroffen zijn 14de-eeuws. Indien het materiaal uit de insteek geen opspit betreft, kan de kelder voorzichtig gedateerd worden in de 14de eeuw. Op basis van het gelijke baksteenformaat zou deze datering ook kunnen doorgetrokken worden voor SP38, SP34 en SP83. SP38 betreft een diep gefundeerd muurfragment. Deze muur loopt ten noorden verder in de putwand. Ten zuiden wordt ze onderbroken door de recentere muur SP37. Ca. 2 m ten westen is er nog een muurrestant, SP87. Deze is allicht de tegenhanger van SP38, al werden er geen baksteenformaten genomen om dit te bevestigen. Samen vormden deze muren waarschijnlijk een kleine structuur, zoals een kelder of beerput. Er is geen duidelijke relatie tussen deze structuur en de eerder beschreven kelder uit deze periode.

Tijdens Fase 2B van de opgravingen (Figuur 193) werd een vloerfragment SP2 aangetroffen met gelijkaardige afmetingen (21.5 x 10 x 5.5 cm). Het is echter een zeer klein spoor (0.75 cm x 0.75), waardoor interpretatie moeilijk is. De bakstenen van de vloer lijken in een klezorenverband te liggen. Deze vloer valt allicht ook te dateren in de 14de eeuw.

Een derde bouwperiode is ook hoofdzakelijk te vinden in het oosten van de opgravingszone. Er zijn meerdere muren die hetzelfde formaat hebben en vermoedelijk in dezelfde bouwphase te plaatsen zijn. Dit zowel in Fase 1 als 2 van de opgraving: (SP7, SP12, SP37, SP39, SP44, SP53, SP54, SP70, SP73, SP81A en SP81B (Fase 1) en SP1A (Fase 2B)) (Figuur 191, Figuur 193). Deze muren hebben allen een baksteenformaat van 18 x 8-8.5 x 4 – 4.5 cm, een formaat dat in de buurt al meermaals bij opgravingen is aangetroffen en stevast in de 16de eeuw wordt gedateerd. Voorbeelden zijn: Antwerpen Vekestraat (17.5 x 8.5 x 5 cm, 16de eeuw?)⁴⁴, Antwerpen Kleine Kauwenberg (18 x 9 x 4 cm, 1522-1528)⁴⁵, Antwerpen Oude Beurs (17-18 x 8-9 x 4-5 cm, 16de eeuw)⁴⁶, Antwerpen Hoogstraat (17-18 x 8-9 x 4-5 cm, 16de eeuw)⁴⁷, Antwerpen Falcontinnenklooster (18 x 9 x 4 cm, 16de eeuw)⁴⁸, Antwerpen Keizerstraat (18 x 9 x 4 cm, vroege 16de eeuw)⁴⁹, Antwerpen Keizerstraat (18 x 8 x 4.5 cm, late 16de, vroege 17de eeuw)⁵⁰, Antwerpen Oever (18 x 8-9 x 4 cm, 16de eeuw)⁵¹ en Antwerpen Italiëlei (19 x 9 x 4.5 cm, stadsmuur ca. 1542-1562)⁵². De muren die met dit formaat op de site werden aangetroffen en een historische mortel gebruiken, kunnen dus hoogstwaarschijnlijk ook in de 16de eeuw gedateerd worden.

Ter hoogte van het voormalige gebouw Oever 16 werden in werkput 1 (Fase 1) sporen teruggevonden die allicht te linken zijn aan de uitgebroken kelders van dit pand (SP37, SP56) (Figuur 191). Voorafgaand aan de sloop van het pand aan Oever 16 werd een kelderregistratie uitgevoerd. Hierbij werd de kelder van het huis aan Oever 16 onderzocht, alsook een kelder in de achterbouw hiervan. De huiskelder bestond uit twee gekalkte ruimten met elk een tongewelf (ruimte 1 & 2). Het gemiddeld baksteenformaat bedroeg 17-17.5 x 4-5 x 8 cm. De kelder onder de achterbouw (ruimte 3) had ook een tongewelf en gekalkte muren. Hier waren geen baksteenformaten waarneembaar. De zijmuren uit recentere snelbouwstenen en bakstenen doen vermoeden dat deze kelder ooit groter was. De kelders werden voorlopig gedateerd op de tweede helft van de 15de eeuw (ruimte 1 & 2) en de eerste helft van de 16de eeuw (ruimte 3). In de recente kelder van Scheldeken 1A werden ook bakstenen met een gelijkaardig formaat als ruimtes 1 en 2 teruggevonden. Hier gaat het echter hoogstwaarschijnlijk om

⁴⁴ Vander Ginst, Smeets 2015, 27-28, 49

⁴⁵ Janssens 2014, 20-21

⁴⁶ Derycke, Troupin, Veeckman 1998, 57

⁴⁷ Veeckman 1996, 48

⁴⁸ Gheysen 2009, 23-25

⁴⁹ Beldé 2020, 77

⁵⁰ Beldé 2020, 78-79

⁵¹ Vynckier et. al. 2023, 42, 46

⁵² Van Roy, Yperman 2022, 84

spolia, gezien de aanwezigheid van een betonnen structuur in de rest van deze kelder.⁵³ Mogelijk gaat het in dat geval om herbruikte bakstenen afkomstig van de 16de -eeuwse panden *Hof van Basel* of *Abt van Grimbergen*, die op deze locatie stonden tot hun afbraak in 1931.⁵⁴

Enkele sporen lijken ook op quasi dezelfde plaats gelegen te zijn als de uitgebroken keldermuren. Zoals eerder vermeld lag de interne scheidingsmuur pal boven SP7, wat echter een oudere muur is (zie boven). In het oosten is te zien dat recht onder de uitgebroken keldermuur, de muren SP37 en SP56 gesitueerd zijn. Deze muurfragmenten maken waarschijnlijk onderdeel uit van dezelfde muur, maar worden onderbroken door recentere muren SP43 en SP52. Hier komt een 19de-eeuwse trap uit die verderop wordt besproken. De muur die bestaat uit SP37 en SP56 moet dus in feite gezien worden als de funderingsmuur van de bovenstaande kelder die uitgebroken werd. Dit geeft aan de verdwenen kelders van Oever 16 ook een datering in de 16de eeuw, en dus niet de 15de eeuw zoals eerder gedacht.⁵⁵ Binnen de contouren van de uitgebroken kelder van Oever 16 is ook nog een waterput met zelfde baksteenformaat te vinden (SP12). Ook buiten de contouren van de uitgebroken kelders zijn er nog meerdere muren die in deze bouwfase kunnen geplaatst worden, zowel in fase 1 (SP39, SP44, SP54, SP70, SP73, SP81A, SP81B) als in fase 2A (SP1, SP2, SP3, SP5) (Figuur 191, Figuur 192).

De meest recente fase die aanwezig is, is te plaatsen in de 19de en/of 20ste eeuw. Deze wordt vertegenwoordigd door muren met een baksteenformaat van 18 x 8-8,5 x 4-4,5 cm. Dit is hetzelfde formaat als de bouwsporen die eerder in de 16de eeuw geplaatst werden, het belangrijke verschil is echter dat deze muren, die in de 19de/20ste eeuw geplaatst worden, steeds gebruik maken van een cement- of andere duidelijk moderne mortel. Concreet gaat het om sporen SP42, SP55, SP57, SP81C, SP94 en SP95 (Figuur 191). Ook hier zijn er weer sporen die rechtstreeks aan de uitgebroken kelder van Oever 16 te linken zijn. SP42 is een laag bewaard muurtje van één baksteen dik dat aan de binnenzijde van de kelder, tegen SP37 aan is gemetst. SP55 is een bewaard deel van een bakstenen trap, die is voorzien van een afwerkingslaag in grijze cement/plaaster. Als de afgebroken kelder van Oever 16 wordt geprojecteerd is goed te zien dat het hier gaat om de trap met dichtgemaakte trapopening die te zien was tijdens de kelderinspectie. Het keldergat was dichtgemaakt met een betonvloer. De opbouw van de trap doet vermoeden dat ze in de (late) 19de eeuw werd toegevoegd aan de 16de-eeuwse kelder. Vermoedelijk raakte de trap in onbruik bij de grote verbouwingen van het blok in 1932, toen er nieuwe betonnen magazijnen kwamen achter Oever 16.⁵⁶

⁵³ Dirix 2021, 1-6

⁵⁴ Mar Jaen 2019, 20

⁵⁵ Beldé, Dirix 2023, 30.

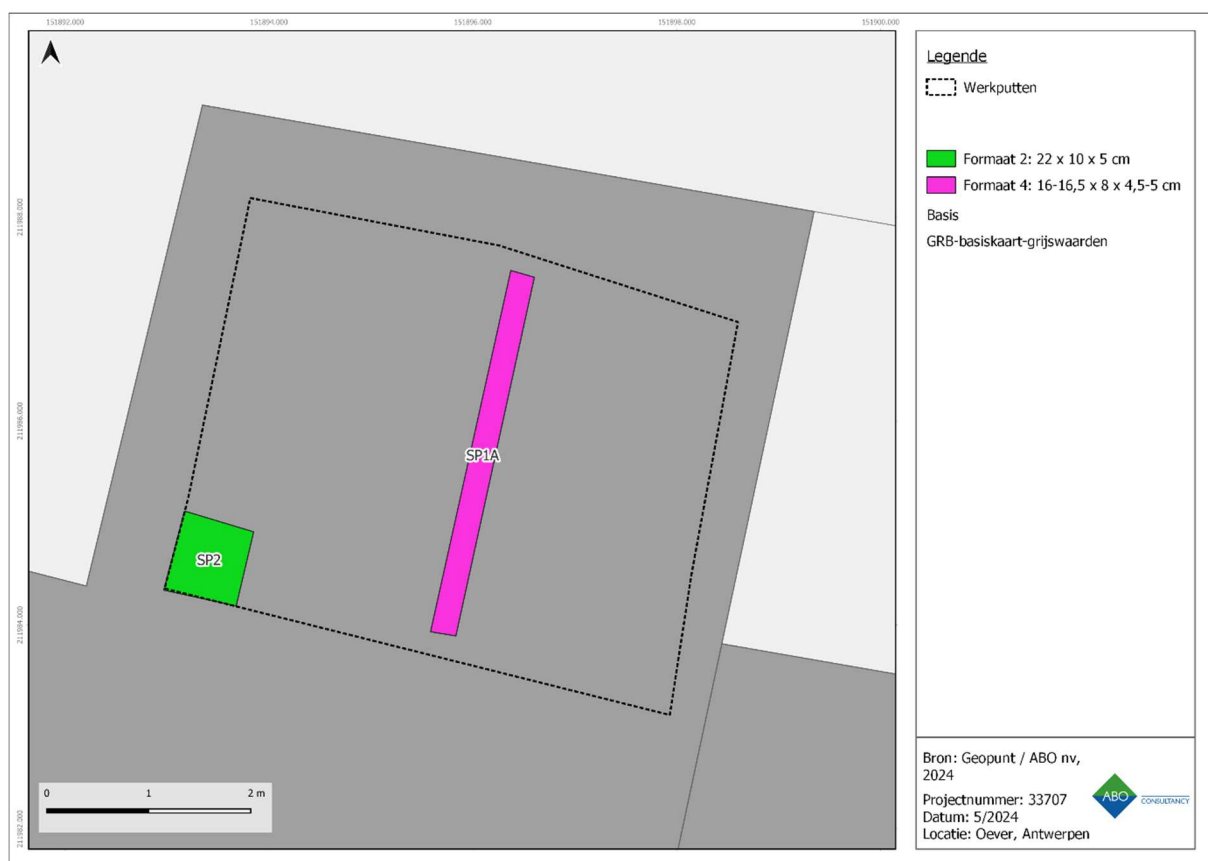
⁵⁶ Mar Jaen 2019, 20-26

Figuur 191: Overzicht baksteenformaten, Fase 1

Figuur 192: Overzicht baksteenformaten, Fase 2A

Figuur 193: Overzicht baksteenformaten, Fase 2B

4.2 DIERLIJK BOT

Het dierlijk botmateriaal dat ter hoogte van Oever werd aangetroffen bestaat uit ca. 46 botfragmenten waarvan een deel in zijn geheel bewaard is gebleven, maar de meeste post-depositioneel gefragmenteerd zijn geraakt (Figuur 194). De bewaring is verder goed, er komt geen grotere graad van verwerking voor. Het betreft veelal fragmenten van voornamelijk schaap/geit en rund. Verder werd in mindere mate ook bot van varken en gevogelte aangetroffen.

De skeletonderdelen zijn divers; zowel onderdelen van poten als fragmenten van ribben, wervels en schedel kwamen voor. Schedelfragmenten waren hier het minst vertegenwoordigd. Zo werd een runderonderkaak aangetroffen, alsook een fragment van de bovenschedel van een gehoornd rund. Hier en der werden botfragmenten van jonge dieren (met onvergroeide groeischijf of melktanden) aangetroffen, maar veelal gaat het om resten van volwassen individuen.

Er werden geen vraatsporen op het bot aangetroffen, wel occasioneel enkele zaag- of kasporen. Het gaat hier vermoedelijk veelal om losse resten van keuken- en tafelafval. De klief- en kasporen wijzen op eerdere bewerkingen tijdens de verwerking van het karkas en het vlees. Gezien het niet erg frequent voorkomen ervan kan aangenomen worden dat dit veelal niet ter plekke op de site gebeurde.

Het bot dat werd aangetroffen bevond zich in heel wat verschillende contexten, zowel in sporen als in lagen in profielen. Daarnaast werd er ook bot aangetroffen dat geclassificeerd werd als losse vondst. Geen enkele context bevatte echter buitensporige hoeveelheden bot.

Gezien het bot eerder fragmentair is, beperkt in aantal en niet samen in één context werd aangetroffen vallen er verder weinig steekhoudende conclusies aan het botensemble te koppelen. Wel kan besloten worden dat het consumptiepatroon wijst op een doorsnee middeleeuws eetpatroon van gezinnen met een gemiddelde status en bijhorend inkomen.

Figuur 194: Dierlijk botmateriaal (V:9, V:10, V:12, V:17, V:23, V:24, V:33, V:44, V:51 en V:54)

4.3 NATUURWETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

In het kader van verder natuurwetenschappelijk onderzoek werden binnen fase 1 van het onderzoek 6 stalen genomen uit verschillende contexten en verschillende lagen (Tabel 2). Er werden daarbij stalen genomen uit een kuil (SP15), de vulling van een vermoedelijke beerput (SP 36 en 41), een laag uit het profiel (PR4) en een houtstaal (SP17). Bij SP36 en SP41 werden 2 verschillende lagen bemonsterd, waarvan er één overeenkomt met een laag uit het profiel. De stalen werden geïnventariseerd om te bepalen of ze geschikt zijn voor verder analytisch onderzoek met betrekking tot palynologisch materiaal en botanische macroresten. Het houtstaal uit SP17, een houten paal, werd ingezameld voor houtsoortbepaling en dendrochronologisch onderzoek.

Staalnummer	WP	Vlak	SP of Profiel	Laag	Soort staal	Volume	Datum
M:1	1	2	SP15		Bulkstaal	2 emmers	27/07/2022
M:2	1	1	SP36	Laag 2	Bulkstaal	1 emmer	29/07/2022
M:3	1	1	SP36	Laag 1	Bulkstaal	1 emmer	29/07/2022
M:4	1	2	SP41	Laag 1	Bulkstaal	1 emmer	29/07/2022
M:5	1	3	PR4	Laag 6	Bulkstaal	1 emmer	2/08/2022
M:6	1	3	PR4	Laag 2	Bulkstaal	1 emmer	2/08/2022
M:7	1	3	SP17		Houtstaal	1 emmer	30/07/2022

Tabel 2: Monsterlijst

4.3.1 PALYNOLOGISCHE RESTEN⁵⁷

4.3.1.1 M:1 (SPOOR 15), 12DE-14DE EEUW

Het preparaat is rijk aan goed geconserveerd pollen en goed analyseerbaar. Het staal is soortenrijk en het pollenspectrum is gevarieerd met allerlei soorten uit verschillende ecologische groepen. Er zijn opvallend veel soorten cultuur- en gebruiksplanten aangetroffen. Dit in combinatie met de gevonden eitjes van darmparasieten wijst op (bijmenging) met beer.

4.3.1.2 M:2 (SPOOR 36), 13DE – 16DE EEUW

Het preparaat van dit staal bevat bijna uitsluitend verkoolde plantenresten en weinig pollen. Bovendien is de conservering ervan zo slecht dat een deel van de pollenkorrels niet meer op naam te brengen is. Het staal is ongeschikt voor verdere analyse.

4.3.1.3 M:3 (SPOOR 36), 13DE-16DE EEUW

Dit preparaat bevat vrijwel alleen verkoolde plantenresten en amper pollen. Het staal komt niet in aanmerking voor volledige analyse.

4.3.1.4 M:4 (SPOOR 41), 13DE-16DE EEUW

Ondanks de grote hoeveelheid verkoolde plantenresten en de matige conservering, is voldoende determineerbaar pollen aanwezig om de verhoudingen tussen de diverse soorten betrouwbaar te kunnen bepalen. Pollen van diverse boomsoorten en struikheide en de sporen van veenmos zijn het meest talrijk aanwezig. Dit pollenbeeld is kenmerkend voor (heide-)plaggen en/of turf. De aanwezige verkoolde veenmos blaadjes wijzen dan misschien op gebruik voor brandstof. Daarnaast zijn ook antropogene indicatoren aangetroffen waaronder graanpollen, stuifmeel van akkeronkruiden en eitjes

⁵⁷ Van Waijjen, Assië, Grabowski 2023, 3-4

van darmparasieten. Hoewel pollenanalyse aan dit staal mogelijk is, zullen de resultaten ervan eerder informatie opleveren over de samenstelling van de turf of plaggen die in dit spoor terecht lijken te zijn gekomen dan omtrent de vegetatie in de directe omgeving of de verbouwing van cultuurgewassen.

4.3.1.5 *M:5 (PROFIEL 4, LAAG 6), 13DE-15DE EEUW*

Het pollenspectrum in dit goed analyseerbare staal is soortenrijk en divers, waarbij diverse soorten uit verschillende ecologische groepen goed vertegenwoordigd voorkomen. Ook zijn diverse antropogene indicatoren gezien waaronder pollen van granen en akkeronkruiden, graanzemelen en verschillende soorten darmparasieten. Tenslotte zijn indicatoren voor zoetwater en voor brak-/zoutwater aangetroffen.

4.3.1.6 *M:6 (PROFIEL 4, LAAG 2), 15DE-16DE EEUW*

Ondanks de aanwezigheid van veel verkoolde plantenresten is genoeg determineerbaar pollen aanwezig in het preparaat om bij analyse de gebruikelijke som van 600 pollenkorrels te halen. Pollen van graslandplanten, granen en bomen is het meest talrijk aanwezig. Daarnaast is voornamelijk stuifmeel van struikheide en van algemene kruiden aangetroffen. Antropogene indicatoren zijn slechts sporadisch gezien.

4.3.2 BOTANISCHE MACRORESTEN

4.3.2.1 *M:1 (SPOOR 15), 12DE-14DE EEUW*

In de middeleeuwse ronde kuil zijn vele goed geconserveerde voornamelijk onverkoolde macroresten aangetroffen. De soortenrijkdom in het staal is groot. Qua cultuurplanten zijn pruim, braam, vlas, rogge, broodtarwe, hazelnoot en vijg aangetroffen. De aanwezige wilde planten komen veel voor in water- en oevers. Ook zijn enkele typische akkeronkruiden in het staal herkend. In de matrix van het staal zijn houtfragmenten, houtskool, aardewerk, bot, schelpen en leer aangetroffen. Analyse van het staal is zinvol en geeft zicht in de gebruikte cultuurgewassen en in de vegetatie in en nabij de ronde kuil.

4.3.2.2 *M:2 (SPOOR 36), 13DE-16DE EEUW*

In de afval- of beerput zijn alleen redelijk geconserveerde verkoolde macroresten aangetroffen. De soortenrijkdom in dit staal is laag. In het staal zijn graankorrels van haver/evene/oet, broodtarwe en rogge aangetroffen. De matrix van het staal bestaat vrijwel volledig uit puin. Daarnaast is aardewerk, bot, schelp en steenkool aangetroffen. Analyse van het staal wordt matig zinvol geacht. Een analyse geeft beperkte informatie over de voedingseconomie.

4.3.2.3 *M:3 (SPOOR 36), 13DE-16DE EEUW*

In de afval- of beerput zijn alleen redelijk tot goed geconserveerde verkoolde macroresten aangetroffen. Ook in dit staal is de soortenrijkdom laag. In het staal zijn graankorrels van haver/evene/oet en broodtarwe aangetroffen. Rogge is in M:3 noch in het macrorestenstaal noch in het pollenstaal aangetroffen. Dit in tegenstelling tot in M:2 uit hetzelfde spoor waarin wel zaad en pollen van rogge aanwezig is. De matrix van het staal bestaat vrijwel volledig uit puin. Daarnaast is aardewerk, bot, glas en metaalspatten aangetroffen. Ook voor dit staal geldt dat analyse matig zinvol wordt geacht. Een analyse geeft beperkte informatie over de voedingseconomie.

4.3.2.4 M:4 (SPOOR 41), 13DE-16DE EEUW

In deze afval- of beerput zijn enkele goed geconserveerde verkoolde macroresten aangetroffen. De soortenrijkdom in dit staal is laag. In het staal is gerst en rogge herkend. De matrix van het staal bestaat uit puin, aardewerk, bot en mosselen. Analyse van het staal wordt door het lage aantal macroresten niet zinvol geacht.

4.3.2.5 M:5 (PROFIEL 4, LAAG 6), 13DE-15DE EEUW

In het staal uit een ophogingslaag zijn goed geconserveerde onverkoolde macroresten aangetroffen. De soortenrijkdom van het staal is matig. Als cultuurplant is alleen vlas aanwezig. Het merendeel van de aanwezige soorten wilde planten komen voor in- en langs water. De matrix van dit staal bestaat uit vele schelpfragmenten, puin en cocons van bloedzuiger. Analyse van dit staal wordt matig zinvol geacht en geeft informatie over de vegetatie.

4.3.2.6 M:6 (PROFIEL 4, LAAG 2), 15DE-16DE EEUW

In het staal uit op de ophogingslaag zijn goed geconserveerde onverkoolde macroresten aangetroffen. De soortenrijkdom van het staal is laag. Qua cultuurplanten zijn graankorrels van haver/evene/oet en gerst en resten van vijg, hazelnoot en braam aangetroffen. Een standplaats van de aanwezige wilde plantensoorten is moeilijk te duiden. Dit komt, omdat deze soorten algemeen voorkomen. Enkele van de soorten komen voor langs oevers of in nat grasland. De matrix van dit staal bestaat uit puin, bot, wormeieren, mossel, eierschaal en een fragment leer. Wegens het lage soortenaantal wordt analyse van dit staal niet zinvol geacht.

4.3.3 DENDROCHRONOLOGISCH VOORONDERZOEK

Een (deel van een) houten plank/paal is onderzocht om de geschiktheid voor dendrochronologisch onderzoek te bepalen. De plank is gemaakt van eik (*Quercus*) en waarschijnlijk gekleefd. De conservering van het hout is slecht tot matig. Aan de buitenkant is de plank behoorlijk verrot. De plank bevat max. 35 jaarringen en is daarmee niet geschikt voor een dendrochronologische datering, daarvoor wordt gevraagd om minimum 70 jaarringen.

4.3.4 BESLUIT

Bij de meerderheid van de stalen die werden genomen op de site werd na inventarisatie verdere analyse slechts beperkt zinvol geacht. In een aantal gevallen kwam het genomen staal zelfs niet in aanmerking voor verdere analyse (pollenstalen M:2 en M:3, macroresten M:4 en M:6, dendrochronologisch onderzoek M:7). Gelet op de beperkte kenniswinst die verdere analyse van de geschikte stalen zou opleveren, werd er niet overgegaan tot verder onderzoek.

5 BESLUIT

In het kader van de renovatie aan de bestaande bebouwing aan de zijde van het Steegskan en Scheldeken (met dieper uit te breiden en 50 cm dieper uit te graven kelder) en de nieuwbouw aan de zijde van de Oever (met rechtgetrokken kelders) werd een **bureau studie** uitgevoerd door All Archeo in 2020⁵⁸. Daarin werd geconcludeerd dat het projectgebied een archeologisch potentieel kende, met een verwachting voor resten van historische bebouwing die teruggaan tot de 16de eeuw of mogelijk al de late middeleeuwen. De beoogde werkzaamheden werden beschouwd als een ingreep in de bodem en er werd geoordeeld dat de eventueel bewaarde archeologie werd bedreigd. De aanwezigheid en intactheid van de archeologische resten en de stratigrafie van de site dienden te worden onderzocht aan de hand van strategisch geplaatste en verspreide proefputten. Vooraleer dit vooronderzoek kon plaatsvinden, diende evenwel eerst een kelderregistratie uitgevoerd te worden.

De resultaten van de **kelderregistratie**⁵⁹ plaatsten ruimten 1 en 2 in de 15de eeuw en ruimte 3 in de 16de eeuw. Historisch kaartmateriaal staft deze conclusie. De ruimte ten zuiden hiervan dateert vermoedelijk in origine van dezelfde periode. De kelder van Scheldeken 16 was aanzienlijk en toonde op het eerste zicht een combinatie van materialen en dateringen. De baksteenformaten die aangetroffen werden in de buitenmuren, komen overeen met die van het tongewelf en de oudere muren uit ruimten 1 en 2. De omvang van de ruimte en de verdere implementatie van materialen deden vermoeden dat deze kelder echter een voorbeeld is van *spolia* (hergebruikt materiaal).

De resultaten van het **proefputtenonderzoek** gaven aan dat er onder de huidige kelders archeologische sporen bewaard bleven. Binnen de 15de en 16de-eeuwse kelders werden onder de huidige keldervloeren oudere muren en vloerniveaus aangetroffen, die respectievelijk in verband kunnen gebracht worden met de laatmiddeleeuwse en vroeg 16de-eeuwse bebouwing aldaar. Deze structuren waren gebouwd binnen oudere, vermoedelijk laatmiddeleeuwse ophogingslagen. In de recente kelders, proefput 1 en 5B werden quasi uitsluitend ophogingslagen aangetroffen. In proefput 5 langs Steegskan werd een bakstenen put aangetroffen die dateert uit de periode tussen de nieuwe en de nieuwste tijd.

Tijdens de **opgraving** werden een drietal bebouwingsfasen vastgesteld, gaande van de late middeleeuwen (13 – 14de eeuw), over de 16de eeuw tot de 19de – 20ste eeuw.

13de – 14de eeuw

Ter hoogte van de diepst gelegen archeologische lagen werden daarbij **getijdenlagen** aangetroffen, die, op basis van het ingezamelde aardewerk, in de late middeleeuwen vermoedelijk het looppniveau vormden langs de Schelde-oever en de zuidelijke oever van de brede Sint-Jansvliet. Deze lagen bestonden uit tertiair zand met schelpresten, weinig baksteen- en kalkmortelspikkels en aardewerkvondsten.

Binnen werkput 1 (fase 1) werden daarboven gelegen **ophogingslagen** vastgesteld. In deze lagen werd een veelheid aan laatmiddeleeuws aardewerk ingezameld dat hoofdzakelijk dateert uit 13de tot 14de eeuw.

De **oudste muurresten** kunnen daarbij in de **14de eeuw** geplaatst worden. Deze vaststellingen passen binnen de historische ontwikkeling van de stad. Tijdens de derde stadsuitbreiding (overgang 13de – 14de eeuw), werd het gebied ten zuiden van de Sint-Jansvliet immers binnen de stadsomwalling opgenomen. Het lijkt er op dat in deze periode de gronden opgehoogd werden om er vervolgens op te gaan bouwen.

⁵⁸ Reyns, Ferket 2020

⁵⁹ Beldé, Dirix 2022

In de daaropvolgende eeuwen werd het gebied steeds meer volgebouwd, wat binnen het onderzoeksgebied wordt bevestigd door de aangetroffen muren en kelders: SP11 en SP27 en SP1, SP3, SP4, SP7 en SP38 (Fase 1, WP1).

SP11 en SP27, slechts gedeeltelijk bewaard, kunnen vermoedelijk aan elkaar gelinkt worden en horen vermoedelijk tot de eerste gebouwen die in deze wijk werden gebouwd.

SP1 (met insteek SP2), SP3, SP4 (met insteek SP5) en SP7 konden worden toegeschreven aan één en dezelfde **kelder**, waarbij het vloerniveau echter niet meer aanwezig was. SP7 lag daarbij vlak onder de interne scheidingsmuur van de uitgebroken recentere kelder en diende dus als fundering. Deze ruimte is hoogstwaarschijnlijk te linken aan een voorloper van het pand ter hoogte van Oever 16. De insteken SP2 en SP5, van muren SP1 en SP4 respectievelijk, werden gegraven door ophogingslaag SP10. Hierin (SP2) werd aardewerk (V36, V47) aangetroffen dat kon gedateerd worden in de 12de tot de 14de eeuw, wat de datering van deze ruimte als 14de-eeuws lijkt te ondersteunen.

SP38 betreft een diep gefundeerd muurfragment, dat verder loopt in de putwand en in het zuiden onderbroken wordt door de recentere muur SP37. Deze muur maakte vermoedelijk deel uit van **een kleinere structuur, zoals een kelder of beerput**, samen met de meer westelijk gelegen muur SP87. Er is echter geen duidelijke relatie af te leiden tussen deze structuur en de hierboven beschreven kelder bestaande uit SP1, SP3, SP4 en SP7.

Tijdens Fase 2B van de opgravingen werd ook een vloerfragment SP2 in klezorenverband aangetroffen dat op basis van het baksteenformaat tot deze fase kan gerekend worden.

16de – 17de eeuw

Daarnaast kan ook een 16de tot 17de-eeuwse fase worden vastgesteld. Deze is hoofdzakelijk aangetroffen in het oosten van de opgravingszone en wordt vertegenwoordigd door SP7, SP12, SP37, SP39, SP44, SP53, SP54, SP70, SP73, SP81A en SP81B (Fase 1) en SP1A (Fase 2B). De datering van deze muurresten kon vastgesteld worden op basis van de aangetroffen baksteenformaten en het type mortel.

Ter hoogte van het voormalige gebouw aan **Oever 16** werden in werkput 1 (Fase 1) sporen teruggevonden die allicht te linken zijn aan de **uitgebroken kelders van dit pand** (SP37, SP56), die ook werden onderzocht tijdens de kelderregistratie. Hierbij werd mogelijk gebruik gemaakt van herbruikte bakstenen afkomstig van de 16de-eeuwse panden *Hof van Basel* of *Abt van Grimbergen*, die op deze locatie stonden tot hun afbraak in 1931.

Enkele sporen lijken, zoals eerder vermeld, ook op quasi dezelfde plaats gelegen te zijn als de uitgebroken keldermuren. Ook muren SP37 en SP56 lijken recht onder de uitgebroken keldermuur te liggen. Deze muurfragmenten maken waarschijnlijk onderdeel uit van dezelfde muur, maar worden onderbroken door recentere muren SP43 en SP52, waar een 19de-eeuwse trap op uitkomt. Deze muur bestaande uit SP37 en SP56 kan dus gezien worden als een funderingsmuur van de uitgebroken kelder, wat de verdwenen kelders van Oever 16 ook een datering in de 16de eeuw geeft, en dus niet de 15de eeuw zoals eerder gedacht.

Binnen de contouren van de uitgebroken kelder van Oever 16 werd ook een **waterput** aangetroffen die op basis van het baksteenformaat in deze periode kan gedateerd worden (SP12).

19de – 20ste eeuw

De laatste fase kon in de 19de tot 20ste eeuw geplaatst worden, met sporen SP42, SP55, SP57, SP81C, SP94 en SP95. Hoewel de aangetroffen baksteenformaten overeenkomen met hun 16de-eeuwse tegenhanger, kon het gebruik van cement- of andere duidelijk moderne mortel hier uitsluitel geven over de datering.

Ook hier kunnen enkele van de aangetroffen sporen gelinkt worden aan de **uitgebroken kelder van Oever 16**. Het gaat daarbij om SP42, dat aan de binnenzijde van de kelder tegen SP37 werd aangebouwd en SP55, een deel van een bakstenen trap met een afwerkingslaag in grijze cement/plaaster. Het gaat daarbij om de trap met dichtgemaakte trapopening die te zien was tijdens de kelderinspectie, waarbij het keldergat dichtgemaakt was met een betonvloer. De opbouw van de trap doet vermoeden dat deze in de (late) 19de eeuw werd toegevoegd aan de 16de-eeuwse kelder. Vermoedelijk raakte de trap in onbruik bij de grote verbouwingen van het blok in 1932, toen er nieuwe betonnen magazijnen kwamen achter Oever 16.

6 KWALITEITSCONTROLE EN ONDERTEKENING

Naam	Functie	Handtekening	Datum
Patrick Hambach	General Director		30/5/2024
Glenn De hooghe	Business Unit Manager		30/5/2024
Melissa Lamberts	Teammanager/Archeoloog Kwaliteitsverantwoordelijke		30/5/2024

7 BIBLIOGRAFIE

7.1 LITERAIRE BRONNEN

- Beldé G., 2020. *Een laatmiddeleeuws opslaggebouw op een achterliggend erf, ter hoogte van Keizerstraat 17 in Antwerpen*, ABO archeologische rapporten 1104. Aartselaar: ABO nv.
- Beldé G., 2022. *Vooronderzoek aan de hand van kelderregistratie en proefputten ter hoogte van Oever te Antwerpen, Nota, Programma van Maatregelen*, ABO Archeologische rapporten 1759. Aartselaar: ABO nv.
- Beldé G., Dirix E., 2022. *Vooronderzoek aan de hand van kelderregistratie en proefputten ter hoogte van Oever te Antwerpen, Nota, Verslag van resultaten*, ABO Archeologische rapporten 1759, Aartselaar: ABO nv.
- Berends G., 1989. “Baksteen in Nederland in de Middeleeuwen”, in: Restauratievademecum 2A, 's Gravenhage: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, p. 1-19.
- Binnemans R., 1990. *De stedelijke ontwikkeling van Antwerpen: van de oorsprong tot het einde van de 19de eeuw: vier causerieën*. Antwerpen: Orida.
- Bruggeman J., 2022. *Archeologierapport. Antwerpen – Oever 10-14*. Bornem: All-Archeo bvba.
- De Groote K., 2014. *Middeleeuws aardewerk in Vlaanderen: techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in de volle en late middeleeuwen, 10de-16de eeuw*. Brussel: Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed.
- Derycke I., Troupin G., Veeckman J., 1998. “De Coninck van Spagnien, alias Pellicaen. Archeologisch, bouwhistorisch en historisch onderzoek van een verdwenen pand in de oude beurs”, Berichten en Rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek en Monumentenzorg 2, 57.
- Dirix E., 2021. *Archeologische evaluatie van het bodemarchief ter hoogte van Oever 16 te Antwerpen (prov. Antwerpen). Nota. Verslag kelderregistratie en analyse*, ABO Archeologische rapporten 1668. Aartselaar: ABO nv.
- Geyskens L., Leysen P.J., 1981. *Noodopgraving Oever 10 te Antwerpen*, Periodiek tijdschrift van de Antwerpse vereniging voor bodem- en grotonderzoek 20 nr. 34. Antwerpen: Antwerpse vereniging voor bodem- en grotonderzoek, 28-39.
- Gheysen K., 2009. “Archeologisch onderzoek naar het Falcontinnenklooster”, Rapporten van het stedelijk informatiecentrum archeologie en monumentenzorg 5, 23-25.
- Jaenen M., 2019. *Oever 16 – Antwerpen*, CHE-rapport. Antwerpen.
- Janssens N., 2014. *Archeologische begeleiding / opgraving Antwerpen, Kleine Kauwenberg, “Huis van de student”*, BAAC Vlaanderen Rapport 101. Gent: BAAC Vlaanderen bvba.
- Moens J., 2011. *Middeleeuws leer voor het voetlicht. Schoenen en andere leervondsten uit archeologisch onderzoek op de Grote Markt in Dendermonde (prov. Oost-Vlaanderen)*; in: Relicta 7, Brussel: Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed, p. 37-66.

- Moens J., Bellens T., Minsaer K., 2015. *Afval van schoenlappers/oudeschoenmakers uit een drinkpoel op de Antwerpse Kiliaansite*; in: Relicta 12, Brussel: Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed, p. 219-266.
- Prims F., *Geschiedenis van Antwerpen*, Brussel: Standaard Boekhandel.
- Reyns N., Claessens L., 2016. *Archeologienota Antwerpen – Sanderspoort*, Rapporten All-Archeo bvba 330. Temse: All Archeo bvba.
- Reyns N., Ferket R., 2020. *Archeologienota Antwerpen Oever 16*, All Archeo rapporten 986. Bornem: All-Archeo.
- Van Roy J., Yperman W., 2022. *Archeo-rapport 541. Eindverslag: De opgraving op de hoek van de Korte Winkelstraat en de Italiëlei te Antwerpen*. Tienen: Studiebureau Archeologie bvba.
- Van Waijjen A., Asslië C., Grabowski R., 2023. *Selectieadvies Antwerpen – Oever: pollen, botanische macroresten en dendrochronologisch vooronderzoek*. Zaandam: Biax Consult.
- Vander Ginst V., Smeets M., 2015. *Archeo-rapport 297. Het archeologisch onderzoek aan de Vekestraat te Antwerpen*. Kessel-Lo: Studiebureau Archeologie bvba.
- Veeckman J., 1996. *“Een waterput in het Groot Sarazijnshoofd in de Antwerpse Hoogstraat”*, Berichten en Rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek en Monumentenzorg 1, 48.
- Vynckier G. et al., 2023. *Laatmiddeleeuwse sporen aan de Oever 5 te Antwerpen. Eindverslag van een toevalsvondst*, Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed 259. Brussel: Agentschap Onroerend Erfgoed.
- Vynckier G., Bellens T., De Groote K., Vansweevelt J., 2018. *Oever 5*, in: Caignie F. (ed.), *Jaaroverzicht 2016-2017, Rapporten van het Stedelijk informatiecentrum archeologie & monumentenzorg 19*. Antwerpen: Dienst Archeologie.

7.2 ARCHIEVEN

Stadsarchief Antwerpen, Privilegieboek n°24 Corps des maçons BE SA62107, 01/01/1458-31/12/1758 Archiefvormer, metsers.

Stadsarchief Antwerpen:

- Zicht op Steegskan vanaf Oever in 1894 (FOTO-OF#7107)
- Zicht op de trapgevels in Steegskan vanaf Oever in 1909 (FOTO-GF#73)
- Zicht op Steegskan met enkele huizen langs Oever en Kloosterstraat in 1909 (FOTO-GF#773)
- Zicht op de Sint-Jansvliet in oostelijke richting, 1872 ten noorden van het onderzoeksgebied (FOTO-GF#1484)
- Plan van Antwerpen van Duchetti uit 1557-1585 (noorden rechts) (12#4109)
- Kaart van Antwerpen door Joris Hoefnagel uit 1598 (noorden rechts) (12#5828)
- Kaart van Blaeu uit 1649 (12#4125)
- Plan van Losson uit 1846 (SAA 12#8815)

- Brandverzekeringskaart van Gervais uit 1898 (SAA 12#3401)

Stad Antwerpen, Collectie Museum Plantin-Moretus, Plan van Antwerpen van Bononiensis uit 1565

7.3 DIGITALE BRONNEN

Agentschap Onroerend Erfgoed 2020a. *Antwerpen – 19de - en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding* [online], Geraadpleegd op 13 februari 2020 via <https://id.erfgoed.net/themas/14755>

Agentschap Onroerend Erfgoed 2020b. *Antwerpen - Stadsuitbreiding tot aan de 16de-eeuwse Spaanse Vesten* [online], Geraadpleegd op 13 februari 2020 via <https://id.erfgoed.net/themas/14754>

Agentschap Onroerend Erfgoed 2020c. *Oever* [online], Geraadpleegd op 13 februari 2020 via <https://id.erfgoed.net/themas/11215>

Agentschap Onroerend Erfgoed 2020d. *Scheldeken* [online], Geraadpleegd op 13 februari 2020 via <https://id.erfgoed.net/themas/11245>

Antwerpen Koekenstad, 2016. *Expo 2016 – Antwerpen Koffiestad* [online], Geraadpleegd via <https://www.antwerpenkoekenstad.be/expo/expo-2016/>

Cartesius, 2024. Geraadpleegd via <https://www.cartesius.be>.

Centrale Archeologische Inventaris, 2024. Geraadpleegd via <https://cai.onroenderfgoed.be>.

DAMS Antwerpen, 2020. Geraadpleegd via <https://dams.antwerpen.be>.

Databank ondergrond Vlaanderen 2024. Geraadpleegd via <http://dov.vlaanderen.be>.

FelixArchief 2024. Geraadpleegd via <https://felixarchief.antwerpen.be>.

Geoportaal Onroerend Erfgoed 2024. Geraadpleegd via <https://geo.onroenderfgoed.be>.

Geopunt Vlaanderen, 2020-2024. Geraadpleegd via <https://www.geopunt.be/>

Hofstra G.H., 2014. *Een determinatie handleiding voor steengoed* [online], Geraadpleegd op 24 februari 2021 via <https://docplayer.nl/62475107-Een-determinatie-handleiding-voor-steengoed-g-h-hofstra.html>

Inventaris Onroerend Erfgoed 2024. Geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>.

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen 2024. Geraadpleegd via <https://www.onderzoeksbalans.be>.